

Jaroslav Malina
editor

Panoráma biologické a sociokulturní antropologie

Modulové učební texty pro studenty antropologie a „příbuzných“ oborů

Jaroslav Zvěřina – Jaroslav Malina

Sexuologie pro antropology

5

NADACE UNIVERSITAS MASARYKIANA
EDICE SCIENTIA

V našem pojetí je antropologie vědecká disciplína, která studuje lidský rod (*Homo*) a jeho dosud známé druhy: *Homo habilis*, *Homo erectus*, *Homo sapiens*. Zaměřuje se na člověka jako jednotlivce, všímá si jeho četných seskupení (etnické skupiny, populace) a zahrnuje do svých výzkumů též celé lidstvo. Na rozdíl od kontinentální Evropy, která antropologii mnohdy pokládá jen za přírodní vědu (morfologie člověka a porovnávací anatomie a fyziologie člověka a lidských skupin), považujeme ji na Katedře antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně, podobně jako antropologové v anglosaském prostředí, za vědu celostní, sociokulturní i biologickou, integrující poznatky přírodních a společenských věd. Pomocí syntézy obou pohledů se pokoušíme vysvětlit celistvost lidských bytostí a lidskou zkušenost z hlediska biologického a sociokulturního ve všech časových údobích a na všech místech, kde se děl vývoj našich předků. Ačkoli antropologie objasňuje evoluci našeho druhu *Homo sapiens*, přesahuje svým rozsahem tento cíl. Zkoumá hluboce naše předky (rané hominidy) a nejbližší příbuzné lidoopy, zkoumá prostředí, v kterém se náš vývoj odvíjel, a zároveň se všeobjímajícím studiem našeho chování pokouší odhadnout naše budoucí konání v ekosystému Země.

Současný stav poznání představíme postupně v „modulových“ učebních textech nazvaných *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie*, které nakonec zahrnou látku bakalářského a magisterského studia. Osnova každého z modulů je obdobná: vlastní učební text, doporučená studijní literatura, výkladové rejstříky důležitějších jmen a pojmů, medailon autora, zaostření problému (studie o aktuálních teoretických, metodologických či empirických inovacích v dané tematice), rozvolnění problému (uvedení tematiky do širšího filozofického nebo kulturního rámce).

Nevelký rozsah jednotlivých modulů, jakýchsi stavebních prvků v podobě ucelených témat kurzů a přednášek, umožní snadno publikovat revidovaná a doplněná vydání těchto modulů, kde bude třeba reagovat na nové objevy a trendy oboru. Vznikají tak skripta nikoli „zkamenělá“ v jednom okamžiku, ale neustále „živě pulzující“, skripta pružně reagující na revalorizaci univerzitních učebních plánů, uspokojující aktuální potřeby společnosti a studentů a vycházející vstříc zavádění obecně platného kreditového systému (na základě tzv. European Credit Transfer System – ECTS), který umožní účinnější spolupráci mezi jednotlivými katedrami, ústavami a fakultami, zlepší orientaci studentů a zvýší průhlednost na úrovni národní i mezinárodní.

Texty jsou kolektivním, editorem metamorfovaným dílem autorů z Masarykovy univerzity a z dalších českých a zahraničních institucí. V uváděné podobě představují pouhý „zkušební preprint“, který bude po zkušenostech z výuky a recenzním řízení výrazně přepracováván a doplňován. Již v této chvíli však editor vyjadřuje poděkování všem spolupracovníkům za jejich neobyčejnou vstřícnost a velkorysou snahu představit nejnovější výsledky, z nichž mnohé pocházejí z jejich vlastních, často ještě nepublikovaných výzkumů.

NADACE
UNIVERSITAS
MASARYKIANA

EDICE
SCIENTIA

Eduard Ovčáček, „*Rossignol*“ – *falická plastika*, 1973, polychromované dřevo, výška 100 cm.

Dílo vytvořené pro projekt knihy a výstavy: *Kruh prstenu: Světové dějiny sexuality, erotiky a lásky od počátků do současnosti v reálném životě, krásné literatuře, výtvarném umění a dílech českých malířů a sochařů inspirovaných obsahem této knihy.*

Jaroslav Malina

editor

Panoráma biologické a sociokulturní antropologie

Modulové učební texty pro studenty antropologie a „příbuzných“ oborů

5

Jaroslav Zvěřina – Jaroslav Malina

Sexuologie pro antropology

NADACE UNIVERSITAS MASARYKIANA, BRNO
MASARYKOVA UNIVERZITA V BRNĚ
NAKLADATELSTVÍ A VYDAVATELSTVÍ NAUMA, BRNO
2002

O vydání této publikace se zasloužil laskavou podporou:

Fond rozvoje vysokých škol (čj. 806/2002)

Agentura Rady vysokých škol, José Martího 31, 162 52 Praha 6-Veleslavín

Text © Jaroslav Malina, Jaroslav Zvěřina, Jiří Pavelka, 2002

Editor © Jaroslav Malina, 2002

Obálka, grafická a typografická úprava © Josef Zeman, 2002

Ilustrace © Eduard Ovčáček, Jindřich Štyrský, Toyen, Josef Váchal, Archiv Městského muzea v Olomouci, Archiv Nadace Universitas Masarykiana, 2002

Vydaly Nadace Universitas Masarykiana v Brně, Masarykova univerzita v Brně, Nakladatelství a vydavatelství NAUMA v Brně, 2002

Tisk a knihařské zpracování Vydavatelství Masarykovy univerzity v Brně

Pořadové číslo 3533-17/99

Ilustrace na přebalu: Eduard Ovčáček, *Bystrozraká, krátká & spící*, 1991, ruční papír, akryl, plátno, 200x145 cm. Dílo vytvořené pro projekt knihy a výstavy: *Kruh prstenu: Světové dějiny sexuality, erotiky a lásky od počátků do současnosti v reálném životě, krásné literatuře, výtvarném umění a dílech českých malířů a sochařů inspirovaných obsahem této knihy.*

Tato publikace ani jakákoli její část nesmí být přetiskována, kopírována či jiným způsobem rozšiřována bez výslovného povolení vydavatele.

ISBN 80-210-2822-X (Masarykova univerzita v Brně)

ISBN 80-86258-25-4 (NAUMA)

„V tom kruhu nebes, který spíná kolébku i hrob,
nepozná nikdo začátek či konec dob
a nepoví ti také žádný filozof,
odkud jsme přišli a kam zajdem beze stop.“

Omar Chajjám (1048–1131), perský básník, matematik, astronom a filozof. Je autorem čtyřverší rubá'í, aforisticky zachycujících filozofické ideje, náboženské názory a životní pocity.

Citované čtyřverší stejně jako mnohá další z Chajjámových zamyšlení souvisí s tématy, jimiž se zabývá antropologie. V našem pojetí je antropologie vědecká disciplína, která studuje lidský rod (*Homo*) a jeho dosud známé druhy: *Homo habilis*, *Homo erectus*, *Homo sapiens*. Zaměřuje se na člověka jako jednotlivce, všimá si jeho četných seskupení (etnické skupiny, populace) a zahrnuje do svých výzkumů též celé lidstvo. Na rozdíl od kontinentální Evropy, která antropologii mnohdy pokládá jen za přírodní vědu (morfologie člověka a porovnávací anatomie a fyziologie člověka a lidských skupin), považujeme ji na Katedře antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně, podobně jako antropologové v anglosaském prostředí, za vědu celostní, sociokulturní i biologickou, integrující poznatky přírodních a společenských věd. Pomocí syntézy obou pohledů se pokoušíme vysvětlit celistvost lidských bytostí a lidskou zkušenost z hlediska biologického a sociokulturního ve všech časových údobích a na všech místech, kde se děl vývoj našich předků. Ačkoli antropologie objasňuje evoluci našeho druhu *Homo sapiens*, přesahuje svým rozsahem tento cíl. Zkoumá hluboce naše předky (rané hominidy) a nejbližší příbuzné lidoopy, zkoumá prostředí, v kterém se náš vývoj odvíjel, a zároveň se všeobj-

majícím studiem našeho chování pokouší odhadnout naše budoucí konání v ekosystému Země.

Na rozdíl od Omara Chajjáma se domníváme, že o rodu *Homo leccos* víme, a současný stav poznání představíme postupně v „modulových“ učebních textech nazvaných *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie*, které nakonec zahrnou látku bakalářského a magisterského studia. Osnova každého z modulů je obdobná: vlastní učební text, doporučená studijní literatura, výkladové rejstříky důležitějších jmen a pojmů, medailon autora, zaostření problému (studie o aktuálních teoretických, metodologických či empirických inovacích v dané tematice), rozvolnění problému (uvedení tematiky do širšího filozofického nebo kulturního rámce).

Nevelký rozsah jednotlivých modulů, jakýchsi stavebních prvků v podobě ucelených témat kurzů a přednášek, umožní snadno publikovat revidovaná a doplněná vydání těch modulů, kde bude třeba reagovat na nové objevy a trendy oboru. Vznikají tak skripta nikoli „zkamenělá“ v jednom okamžiku, ale neustále „živě pulzující“, skripta pružně reagující na revalorizaci univerzitních učebních plánů, uspokojující aktuální potřeby společnosti a studentů a vycházející vstříc zavádění obecně platného kreditového systému

(na základě tzv. European Credit Transfer System – ECTS), který umožní účinnější spolupráci mezi jednotlivými katedrami, ústavami a fakultami, zlepšit orientaci studentů a zvýší průhlednost na úrovni národní i mezinárodní.

Texty jsou kolektivním, editorem metamorfovaným dílem autorů z Masarykovy univerzity a z dalších českých a zahraničních institucí. V uváděné podobě představují pouhý „zkušební preprint“, který bude po zkušenostech z výuky a recenzním řízením výrazně přepracováván a doplňován. Již v této chvíli však editor vyjadřuje poděkování všem spolupracovníkům za jejich neobyčejnou vstřícnost a velkorysou snahu představit nejnovější výsledky, z nichž mnohé pocházejí z jejich vlastních, často ještě nepublikovaných výzkumů.

Následující čtyřverší Omara Chajjáma, díky poučením z biologické a sociokulturní antropologie, přijímáme bez výhrad, jako dobrý návod k uchování demokratického uspořádání společnosti i života na naší planetě:

*„Když s jednou plackou chleba vyjdeš na dva dny
a s jedním douškem z puklé nádoby,
nač podřízen být lidem menším než ty sám
nebo nač sloužit lidem stejným jako ty?“*

Snad trochu přispějí i tyto učební texty ...

Brno, leden 2002

Jaroslav Malina

KATEDRA
ANTROPOLOGIE

PŘÍRODOVĚDECKÁ FAKULTA
MASARYKOVA UNIVERZITA V BRNĚ

Alois Mikulka, *Logo Katedry antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně*, 1999, kresba tuší na papíře, 16x9,7 cm.

Eduard Ověčáček, *Setkání protagonistů*, 1985, tempera, kresba na plátně, 70x60 cm. Dílo vytvořené pro projekt knihy a výstavy: *Kruh prstenu: Světové dějiny sexuality, erotiky a lásky od počátků do současnosti v reálném životě, krásné literatuře, výtvarném umění a dílech českých malířů a sochařů inspirovaných obsahem této knihy.*

Sexuologie pro antropology

Jaroslav Zvěřina – Jaroslav Malina

Obsah

1. Historie sexuologie	13
2. Biologie sexuality	25
3. Tělesně pohlavní vývoj	27
3.1. Sexuální reakce lidí a čichové podněty	28
4. Sexuální chování	31
4.1. Sexuální identifikace	31
4.2. Sexuální orientace	32
4.3. Sexuální emoce	32
4.4. Sexuální chování	33
5. Hormony a ženská sexualita	37
6. Hormony a mužská sexualita	39
7. Literatura (citovaná, použitá, doporučená)	41
8. Rejstřík důležitějších jmen a pojmů	45
9. O autorech	61
10. O autorovi výtvarných děl	63
11. Rozvolnění problému	65

1. Historie sexuologie

Studium lidské sexuality má dlouhou a zajímavou historii. Z přemíry údajů a informací nelze než vybrat některá fakta, pojmy a jména, jež mají zásadní význam pro pochopení vývoje a současného stavu sexuologie jako vědy.

Z archeologických památek, z nálezů kosterních pozůstatků zvířat a ze starověkých literárních pramenů vyplývá, že některé poznatky o sexualitě byly obecně známy již několik tisíciletí před naším letopočtem. Prvními takovými znalostmi jsou účinky kastrace na sexuální a jiné chování zvířat a lidí. Z pozorování na zvířatech (k nejstarším domestikovaným kastrovaným zvířatům patří skopec) se zřejmě vycházelo při kastrování lidí. Počátky tohoto aktu (či operace) spadají do období starověku; někteří antičtí autoři označují za jeho původkyni slavnou královnu Semíramis, manželku asyrského krále Šamši-Adada V. (vládl 823–811 př. n. l.), ale z jiných pramenů je zřejmé, že kastrace mužů byla prováděna již přinejmenším ve 3. tisíciletí př. n. l. Motivy byly různé: trest, pomsta, religiózně-asketické důvody, léčebné účinky. Kastrování byli poražení nepřátelé nebo strážci harémů, kastrace byla zakotvena jako trest v zákonodárství mezopotamských civilizací, Persie, Indie, Číny a dalších zemí (Browe 1936). Například v Indii, v hinduistickém Manuově zákoníku, jehož dochovaná podoba vznikla mezi 2. stoletím př. n. l. a 2. stoletím n. l., byla kastrace trestem za různé přestupky členů nižší staroindické *varny* (stavu), zejména za důvěrný styk s bráhmanskou ženou. Takto postižený muž se stal vyvržencem z lidské společnosti.

Nicméně ve starověké Asýrii, Babylónii, Persii, Indii nebo v Číně kastráci či eunuši nezřídka dosáhli

významných hodností. Na dvoře babylónského krále Chamurapiho (1792–1750 př. n. l.) byli eunuši osobními služebníky panovníka, mohli adoptovat děti; dva paragrafy (§ 192, § 193) Chamurapiho zákoníku upravují práva a povinnosti dítěte, které osvojil eunuch. V asyrské říši (rovněž v Persii, Číně, Indii nebo v antickém Římě) zastávali eunuši důležité funkce ve správě státu. Panovníci si je cenili hlavně proto, že nebyli vázáni rodinnými svazky, a byli tedy oddáni pouze svému králi. Společenský status eunuchů byl však považován za ponižující. Úřel eunucha – na jedné straně opovrhovaného a sexuálně hendikepovaného, na straně druhé mocného muže – vyústil u řady z nich v touhu po uplatnění moci za každou cenu. Jejich vládychtivost a intriky vedly často k vraždě panovníka nebo právoplatného dědice trůnu. Příkladem takového neblahého vlivu je počínání eunucha Bagoase, který v roce 335 př. n. l. dosadil na perský trůn Dáreia III.

Také v islámském světě se eunuši dostávali do obdobného podvojného postavení – zavrhaných i privilegovaných. Přestože Prorok Muhammad kastraci neschvaloval, docházelo k ní relativně běžně; eunuši vykonávali funkce strážců harémů, různých relikvií nebo symbolů dynastie a státu. Například v Indii se v době vlády islámské mughalské dynastie stávali někteří eunuši oblíbenci vladařů a velmožů a nezřídka zastávali vysoké funkce i ve státním aparátu. Tuto situaci i vlastní odsudky chování eunuchů (nepochybně odrážející široce sdílené názory tehdejší evropské společnosti) zaznamenal italský cestovatel Nicolao Manucci, jenž v Indii pobýval mezi léty 1653–1708: „*Králové, princové, královny a princezny chovají k těmto lidem*

Obr. 1. Antony van Leeuwenhoek (1632–1723).

Obr. 2. Karl Ernst von Baer (1792–1876).

*velkou důvěru. (...) Všechny přední osobnosti mají ve svých službách eunuchy a všichni ostatní úředníci, sluho-
vé a otroci musí těmto eunuchům skládat účty z veške-
rého svého konání. (...) K vlastnostem těchto živočichů
(eunuchů) patří extrémní chtivost po zlatě, stříbře, dia-
mantech a perlách (...) Zdráhají se vydávat peníze i teh-
dy, je-li to nutné, rádi přijímají, neradi dávají. Nicméně
jim záleží na pěkném oblečení. Mluví neslušně a potrpí
si na hloupé historky. (...) Jsou to paviáni, nestoudní,
prostopášní paviáni.“*

Vykleštění muži představovali neobyčejně význam-
ný fenomén zejména v Číně – nejpozději od doby dy-
nastie Čou (1027–256 př. n. l.) až do pádu poslední
dynastie Čching v roce 1911, tedy po dobu nejméně
tří tisíciletí. Pravidelnou součástí dvora se stali poté,
co císař dynastie Chan Kuang-wu-ti (vládl 25–57 n. l.)
rozhodl, aby všichni mužští sluhové sloužící dvorním
dámám byli vykastrováni. K tomuto účelu zřízený
císařský kastrovací přístřešek stával hned za zdi
paláce. Někteří chlapci a muži se nechali vyklestit do-
volně, aby si zajistili živobytí u dvora, jiné prodali
rodiče nebo obchodníci s dětmi. Po zotavení obdrželi
doklad o provedení kastrace a odcházeli pracovat do
paláce – jako pomocníci v kuchyni, metaři, hudeb-
níci, herci nebo loutkáři, starší a zkušenější prověřo-
vali všechno, co bylo dodáno pro královskou rodinu,
od císařových konkubín až po oděvy nebo potraviny.

Nejstarší a nejschopnější pečovali o úřední císařskou
pečeť a císaři je rovněž zaměstnávali jako zvláštní dů-
věrníky a rádce. Vliv eunuchů dosáhl vrcholu v obdo-
bí dynastií Tchang a Ming, kdy jejich počet přesáhl
deset tisíc. Za poslední dynastie Čching počet eunu-
chů klesal a v době pádu dynastie v roce 1911 jich
zůstalo už jen něco přes tisíc. Mnozí eunuši sloužili
svému vladaři věrně a podporovali jeho politiku, mno-
zí se angažovali ve prospěch odpůrců panovníka a ně-
kteří usilovali o neomezenou moc i za cenu intrik
a zločinů (například eunuch Čao Kao tímto způso-
bem přivedl v roce 207 př. n. l. k pádu mocnou dy-
nastií Čchin – možná v podvědomé či vědomé reakci
na potupný akt kastrace). Kastrace byla totiž kromě
jiného vážným porušením konfuciánského předpisu
synovské oddanosti, protože tělo bylo považováno
za dar rodičů. Bylo důležité, aby každý byl po smrti
pohřben kompletní, a proto chovali eunuchové své
mumifikované pohlavní orgány v zapečetěném vaku
nebo pouzdru. Vykleštění bylo od starověkých dob
rovněž jedním z nejtvrdějších a nejpotupnějších trestů;
byl jím například postižen slavný historik starověku
S'-ma Čchien.

Eunuši se uplatnili rovněž v kultu – například v oblasti
starověkého Předního východu jako zpěváci, hudebníci

nebo prostitut; prostitute byla ve staré Mezopotámii spojena především s kultem bohyně Ištar (Inanny).

V evropských dějinách je kastrace známa z antického Řecka a Říma, v raně křesťanských dobách se jí podrobovali někteří stoupenci nového náboženství především z asketicko-religiózních důvodů a později i z příčin uměleckých (Seedorf 1966).

Kastrace z uměleckých důvodů za účelem uchování hlasových rejstříků, které přirozenou cestou odstraňuje u mužů mutace, se v evropské hudbě začala využívat až od poloviny 16. století. Platí to samozřejmě hlavně pro střední a západní Evropu, zatímco v jihovýchodní Evropě existovaly oblasti, v nichž se od konce starověku spojovaly vlivy Orientu, Asie a Afriky. Pakliže jsou doloženy nejstarší kastrace ve staré Babylonii a na Blízkém východě, je možné, že umění kastrátů znala liturgická hudba v Byzanci. Každopádně se kastráti jako instance oficiálně objevili až po roce 1556 v aktech ferrarského a mantovského dvora v Itálii. Oba severoitalské dvory považujeme za místa koncentrace uměleckých experimentů již po roce 1500. O Ferrare to platí plnou měrou v hudbě, Mantova se takto proslavila za Vincenza Gonzagy, pozdějšího mecenáše Claudia Monteverdiho (1567–1643) a dalších skladatelů. Tak jako v mantovské kapele existoval (i když ne oficiálně) židovský skladatel (Salomone Rossi), obdobně sem pronikali kastráti. Průnik kastrátů na papežský dvůr znamenal, že se tato instance nadlouho uchytila v životě Itálie a jiných zemí, které v ní viděly umělecký vzor. Zprvu byli příchozí kastráti hlavně ze Španělska a Francie, od 17. století byli „evirati“ takřka výhradně italského původu. Protože se kastráti stali neodmyslitelnou součástí italské opery, byli i tam, kam se rozšířila – tedy ve Vídni, Drážďanech, v Paříži a v Londýně. Jejich umění vyvrcholilo v 18. století. Pro Georga Friedricha Händla (1685–1759) zpívali například tito proslavení kastráti v době rozkvětu italské opery v Londýně – N. Grimaldi-Nicolini, F. Bernardi-Senesino, Giovanni Carestini, G. Majorano-Caffarelli a zejména nejslavnější z nich Carlo Broschi-Farinelli. Ve Francii se kastráti trvale neprosadili, protože tam existovala silná estetická kritika této virtuozity jako něčeho nepřirozeného. To byl také důvod, proč byl Christoph Willibald Gluck (1714–1787) nucen nahradit pro Paříž v reformně pojaté opeře *Orfeus a Eurydika* kastráta G. Guadagniho tenoristou. Ve druhé polovině 18. století kastrátů ubývalo především proto, že se zmenšoval jejich repertoár. Opera buffa, která vítězně dobývala evropská jeviště a vedla k vět-

ší demokratizaci a zlidovění divadla, jim příležitosti nedávala. Jejich party převzaly od 19. století zpěvačky altového a kontraaltového zabarvení hlasu. Giacomo Meyerbeer (1791–1864) ještě sice komponoval svou proslavenou operu *Il crociato in Egitto* (*Křižák v Egyptě*) (1824) pro kastráta G. B. Vellutiho, ale to již bylo jasné, že kastráti jsou jen ojedinělými výjimkami a že jejich éra minula. Za posledního papežského kastráta působícího v kapele se tedy považuje Alessandro Moreschi (1858–1922). Oživení zájmu o studium techniky zpěvu kastrátů přineslo podrobné studium operních praktik a dějin hudby 17. a 18. století. Umění kastrátů se blížilo i umění diskantistů a falzetistů, kteří po staletí nahrazovali ženské hlasy, ve vokálních souborech nepřipustné. Teprve liberální aristokratická kultura Itálie povýšila idol zpívající ženy na stejnou, ba i na vyšší úroveň a odstranila tak starý předsudek, sahající až do raného křesťanství (... *Taceat mulier in ecclesia*). Od 60. do 90. let 20. století vzrůstá počet odborníků obnovujících staré vokální praktiky. Zlomovým okamžikem se pak stává rok 1995, kdy režisér Gérard Corbiau natáčí koprodukční film *Farinelli – Il Castrato* o slavném zpěvákovi Händlovy doby a využívá pro výsledný zvuk smíchání kontratenoru s ženským hlasem. Zpěv kastrátů měl velký, především technický význam pro melodickou invenci, fakturu a sonické podoby žánru *opera seria* a odtud působil mnohostraně v hudbě, zejména v evropských metropolích.

K rozvíjení poznatků z oblasti lidské sexuality začali od 17. století nejvíce přispívat Evropané. Významné byly první popisy gonád a gamet: po polovině 17. století pozoroval nizozemský přírodovědec a vynálezce Antony van Leeuwenhoek (1632–1723) svým zdokonaleným mikroskopem spermie v lidském ejakulátu (obr. 1); Regnerus de Graaf (1641–1673) publikoval již v roce 1668 první anatomicky dosti zdařilé popisy mužských a ženských gonád, i když ovaria nazýval ještě „ženskými varlaty“. První popisy vajíček savců pocházejí od ruského embryologa německého původu Karla Ernsta von Baera (1792–1876), jsou tedy podstatně mladšího data než objev spermií. Karl von Baer je právem označován za otce moderní reprodukční medicíny (obr. 2). Z původně magicky chápaného mystéria plození se během 20. století stal dobře prozkoumaný proces. Studium lékařské reprodukce nelze však ani dnes označit za ukončené.

Angličan John Hunter (1728–1793) jako první transplantoval kohoutí varlata do břišní dutiny slepic. V londýnském Hunterově muzeu dosud uchovávají

tři preparované exempláře takto experimentálně „virilizovaných“ slepic. Problematiku transplantace varlat kohouta vědecky zpracoval až Arnold A. Berthold (1803–1861): na základě pozorování, že implantace varlat dodá kapounovi vlastnosti kohouta, dospěl k závěru, že nějaká účinná látka z varlat je uvolňována do krve.

Charles Edouard Brown-Séquard (1817–1894) již v roce 1889 použil k vlastní „rejuvenaci“ parenterálně podávaný vodný extrakt z varlat psa a morčete. Jeho extrakt však nejspíš neměl žádnou hormonální aktivitu.

Vídeňský lékař Eugen Steinach (1861–1944) přenesl pokusy s transplantacemi varlat u zvířat na člověka. Na základě zkušeností s morčaty indikoval u homosexuálních mužů kastraci a implantaci nové gonády od heterosexuálního muže. Výsledky však nebyly „slavné“, rovněž očekávané „juvenalizační“ efekty se nedostavovaly. Příčinou byla rychlá imunologická eliminace heterologních varletních implantátů.

Zásadní rozvoj studia regulace lidské sexuality umožnilo až poznání biochemické struktury pohlavních hormonů. Ve 30. letech 20. století byly chemicky definovány pohlavní hormony estrogen, progesteron a testosteron. Studium vlivu gonadálních pohlavních hormonů na lidské sexuální chování přineslo mimo jiné také teorii o organizačním vlivu androgenů na formování mozku v prenatalním období vývoje.

Do vývoje sexuologie a dalších oblastí výrazně zasáhl anglický ekonom a duchovní Thomas Robert Malthus (1766–1834). V roce 1798 vydal spis *An Essay on the Principle of Population*. Hlavním východiskem Malthusova učení je názor, že lidský sexuální pud je předimenzován, a zajišťuje proto příliš nebezpečný růst populace; ten pak není úměrný růstu zdrojů materiálních, zejména potravinových. Malthusovy výpočty populačního růstu lidstva byly sice silně nadneseny, nicméně jeho myšlenky nepostrádají aktuálnosti ani dnes.

K nejzajímavějším kapitolám studia lidského sexuálního chování patří vznik a perzistence mýtu o škodlivosti onanování. Do medicíny jej zřejmě nejvlivněji zavedl švýcarský lékař August André David Tissot (1728–1797): Tissotovy knihy byly totiž překládány a studovány takřka po celém světě – propagovaly představu o vzniku řady chorob, včetně duševních, vážně definovanou „degenerací“. Jedním z hlavních zdrojů degenerace je podle Tissota „onanismus“ v dětství a v mládí. Moderní sexuologie dodnes s tímto mýtem více či méně úspěšně zápolí, zejména pak v českých zemích, kde zapustil zvláště hluboké kořeny.

Za průkopníka v oblasti studia sexuálních deviací je považován německý psychiatr Richard von Krafft-Ebing (1840–1902). Jeho kniha *Psychopathia sexualis* vyšla poprvé v roce 1886 a dočkala se mnoha reedíci a překladů. Hlavní část této monografie sestává z popisu různých kazuistik, zvláště homosexuálně orientovaných lidí.

Významný předěl v rozvoji lékařského myšlení o sexualitě představují práce klasika psychoanalýzy Sigmunda Freuda (1856–1939). Psychoanalýzou byli ovlivněni prakticky všichni autoři, kteří v první polovině 20. století stavěli základy moderní sexuologie. K průkopníkům světové sexuologie patřili zejména tyto badatelé:

Švýcarský neurolog a psychiatr Auguste Henri Forel (1868–1935) se vedle studia lidské sexuality zabýval též hypnózou a bojem proti alkoholismu. Jako první v historii moderní medicíny indikoval terapeutickou kastraci u neklidného, mentálně defektního psychiatrického pacienta.

Německý psychiatr Albert Moll (1862–1939), ten to klasik sexuologie, již v roce 1913 organizoval mezinárodní společnost pro výzkum sexuality.

Anglický lékař Henry Havelock Ellis (1858–1939) napsal řadu studií a knižních monografií o sexuálních deviacích a sexuálních poruchách.

Německý lékař Magnus Hirschfeld (1868–1935) již koncem 19. století ustavil „Vědecko-humanitární výbor“, který propagoval myšlenku odkriminalizování homosexuality (obr. 3). V roce 1919 v Berlíně založil jeden z prvních Ústavů pro sexuální bádání, který se záhy stal nejznámější sexuologickou institucí své doby.

Iwan Bloch (1872–1922) patří k nejvýznamnějším německým i světovým dermatovenerologům. Věnoval se studiu prostituce, sexuální morálky a pohlavně přenosných onemocnění. Již před první světovou válkou začal vydávat *Zeitschrift für Sexualwissenschaft*.

Z iniciativy Magnuse Hirschfelda, Augusta Forela a Henryho Ellise vznikla v roce 1928 „Světová liga pro sexuální reformu“. Byla první sexuologickou organizací s celosvětovou působností; její poslední sjezd se konal v roce 1933 v Brně za organizačního patronátu prof. Antonína Trýba. Činnost Ligy skončila s nástupem německých nacistů k moci a zrušením Hirschfeldova ústavu v Berlíně. (V posledních letech se němečtí sexuologové snaží obnovit Hirschfeldův ústav alespoň ve skromnější podobě.)

Americký biolog Alfred Charles Kinsey (1894 až 1956) je významnou postavou světové sexuologie. V ro-

ce 1947 založil v Bloomingtonu (Indiana, USA) sexuologický ústav (Institute for Sex Research) a vytvořil badatelský tým, který provedl rozsáhlý výzkum sexuálního života amerických mužů a žen. Tisíce dobrovolně spolupracujících respondentů a respondentek byly vyšetřeny za pomoci složitého vyšetřovacího schématu. Výsledkem této práce bylo publikování proslulých Kinseyho „Reportů“. Vyšly v letech 1949 (*Sexual Behavior in the Human Male*) a 1953 (*Sexual Behavior in the Human Female*). Tyto publikace se rychle staly vyhledávaným bestsellerem takřka na celém světě; česky však publikovány nebyly – zřejmě především z ideologických důvodů. Největším přínosem těchto publikací bylo odtabuizování sexuálních témat a odhalení poměrně značného rozšíření sexuálních praktik, považovaných do té doby za delikventní nebo deviantní. To se týká především masturbace mužů a žen, nekoitálního sexu, předmanželské a mimomanželské sexuality, včetně homosexuálních zkušeností. K hlavním zjištěním, šokujícím zejména Ameriku, patřilo, že většina mužů a polovina vyšetřených žen měla předmanželský pohlavní styk. Většina mužů se někdy dopustila sexuálního deliktu (tehdy se ovšem pokládala za trestný čin i nevěra, orálně-genitální a anální styk a podobně). Nápadně vysoký byl výskyt sexuálně deviantních zkušeností. Alfred Kinsey a jeho spolupracovníci uvedli, že 37 % mužů a 19 % žen jim přiznalo homosexuální zkušenost. Tak vysoký výskyt homosexuálních zkušeností nebyl již pak prakticky nikdy v „normálních“ vzorcích nalezen. I když práce Kinseyho kolektivu byly podrobeny přísné kritice a napadány zejména z metodologického hlediska, tvoří základ celé jedné etapy ve vývoji moderní sexuologie. Z Kinseyho institutu pochází též práce Paula Gebharda a jeho kolegů o sexuálních delikventech (*Sex Offenders*, 1965). Práce Kinseyho a spolupracovníků inspirovaly celou řadu podobných výzkumů, prováděných buď formou řízených rozhovorů nebo pomocí dotazníků. Tyto ankety a šetření mapují určité snadno definovatelné sexuální jevy a jejich rozšíření v populaci. Takto orientovaná sexuologie bývá označována za „vědeckou“, klade důraz na psychosociální a kulturní proměnné a jejich vliv na sexuální život lidí.

K rozvoji lékařské sexuologie výrazně přispěly výzkumy fyziologie lidského sexuálního chování. Jejich průkopníky byli William Howell Masters (narozen 1915) a Virginia E. Johnsonová (narozena 1925), proslulá dvojice amerických sexuologů. Spojení ženského lékaře a terapeutky do jednoho autorského týmu by-

Obr. 3. Magnus Hirschfeld (1868–1935).

lo neobyčejně plodné. Jejich publikace *Human Sexual Response* (1966) byla shrnutím mnoha studií fyziologických reakcí mužů a žen v průběhu sexuálního styku a nekoitálních stimulací. S laboratorním vyšetřováním lidského sexuálního chování započali v padesátých letech 20. století již s představou, že shromážděná data budou využita k zlepšení terapie sexuálních poruch. V uvedené publikaci William Masters a Virginia Johnsonová koncipovali pojem „cyklu sexuálních reakcí“ složeného z fází excitace, plató, orgasmus a rezoluce. Snažili se nalézt zásadní rozdíly v tomto cyklu u mužů a žen. V monografii *Human Sexual Inadequacy* (1970) shrnuli své zkušenosti s behaviorálně orientovanou psychoterapií partnerských dvojic. Psychoterapie je vedena párem terapeutů rozdílného pohlaví. Důraz na léčebné ovlivňování celého páru a přesvědčení, že každou sexuální poruchu lze příznivě ovlivnit příslušnými nácviky, jakož i neobyčejný terapeutický optimismus jsou pro tyto autory typické: představují pionýry moderní „sexoterapie“, přístupu dodnes aktuálního ve vztahu k sexuálním dysfunkcím všeho druhu.

Česká sexuologie byla od svých počátků zejména vázána na oblast medicíny. Internista profesor Josef Pelnář (1872–1964) již v roce 1902 přeložil do češtiny francouzskou monografii *Pohlavní pud, jeho vývoj a rozvrat*. Ve shodě se světem se také u nás mezi oběma světovými válkami propagovala antikoncepce a plánované rodičovství. Sexualitě lidí se věnovali především

Obr. 4. Předsednictvo V. mezinárodního kongresu Světové ligy pro sexuální reformu, který se konal v září 1932 v Brně. Zleva: Norman Haire (Londýn), Magnus Hirschfeld (Berlín), Jonathan Hegg Leunbach (Kodaň), Antonín Trýb (Brno), Josef Weisskopf (Brno). Foto: Archiv Městského muzea v Olomouci.

dermatovenerologové, psychiatři a gynekologové. Již zmíněný brněnský dermatovenerolog, profesor Masarykovy univerzity Antonín Trýb (1884–1960) vydal v roce 1925 knížku *Sexuální funkce muže a její úchylky* a později spis *Zásady pohlavní výchovy* (1947). Právě profesor Antonín Trýb se svým spolupracovníkem MUDr. Josefem Weisskopem byli hlavními organizátory V. kongresu Světové ligy pro sexuální reformu, který se uskutečnil v Brně na Masarykově univerzitě a oba přispěli k tomu, že v této době se „Masarykova univerzita stala centrem světového hnutí pro sexuální reformu“ a že česká sexuologie díky tomu zachytila nejmodernější vědecké a etické trendy (obr. 4). Na brněnském kongresu, jehož se zúčastnili přední lékaři, sexuologové a další odborníci z dvaceti zemí světa, byla jednání rozdělena do sedmi okruhů: I. Eugenika a sexualita; II. Sexuální výchova se zvláštním zřetelem na problém ipsace; III. Světový názor a sexualita; IV. Sexuální etnologie; V. Intersexualita (tj. homosexualita, transvestitismus atd.); VI. Sexuální patologie; VII. Populační politika. Přítomní vědci za účasti široké laické veřejnosti a sdělovacích prostředků velmi otevřeně diskutovali i o tématech, jež byla mnohdy a mnohde tabuizována: politická, hospodářská a sexuální rovnoprávnost ženy; osvobození manželství, zejména i jeho rozluky od církevních, státních a stranických vlivů; regulace porodnosti ve smyslu odpo-

vědného plození; eugenické ovlivňování potomstva; ochrana nemanželských matek a dětí; správné posuzování intersexuálních variací, obzvláště též homosexuálních mužů a žen; prevence prostituce a pohlavních chorob; nazírání na úchylné projevy pohlavního pudu nikoli jako na hřích a neřest, jak tomu bylo dosud, nýbrž jako na více nebo méně chorobné jevy; sexuální trestní právo, jež stíhá pouze skutečné zasahování do pohlavní svobody druhé osoby, nikdy však nezasahuje do pohlavních činů vyplývajících ze souhlasné pohlavní vůle dospělých lidí; plánovitá sexuální výchova a poučování o projevech pohlavního života aj. Kongres podle mínění účastníků i odborných ohlasů předčil předchozí sjezdy v Berlíně (1921), Kodani (1928), Londýně (1929) i Vídni (1930) nejen po stránce programové, ale i organizační a technické; bohužel brzy poté, s nástupem Hitlera k moci, byly tyto aktivity ochromeny (Schindler 2001, s. 30–31).

Také čeští intelektuálové stojící mimo medicínu, vědci i umělci se o sexualitu a erotiku živě a podnětně zajímali a zaznamenali výsledky, které jsou pozoruhodné a přínosné nejen v českém, ale i mezinárodním kontextu.

Všestranný a originální tvůrce – spisovatel, malíř, řezbář, grafik, sazeč a knihvazač Josef Váchal (1884 až 1969) projevil ve svých slovesných a výtvarných dílech invenci také v podání sexuálních a erotických témat. První z nich, erotické karty a erotická exlibris, vytvořil již v roce 1908 a dlouhodobě se věnoval rovněž fotografování aktů. Vrcholu v tomto směru zřejmě dosáhl

Obr. 5. Josef Váchal, *Zajisté stvoření jsme k obrazu božímu!*, 1922, kresba, 53x42 cm; kresba byla reprodukována v knize: Váchal, Josef (2001): *Erotikové. Cyklus 20 kreseb*. Praha, Litomyšl: Nakladatelství Ladislav Horáček – Paseka, 2001, s. 12.

v cyklu *Erotikové* z roku 1922, který představuje dvacet barevných, naturalisticky pojatých kreseb se stručnými komentáři a dalších pět abstraktních kompozic (obr. 5–7). Sex a erotiku zde zobrazil sice v naturalistické, až pornografické podobě, ale s jasným sociálně-kritickým záměrem, jak explicitně zdůraznil v dovětku na jedenadvacáté kresbě: „*Erotikové. Cyklus dvaceti kreseb. Nakreslen v době aklerikalismu, mystiky a sociálních zápasů (třídních,) co vhodné zrcadlo současné lidské smečky, pohrdatelem lidských lžizákonů a lžimorálky J. Váchalem. Vršovice 1922.*“ Zřejmě z těchto důvodů zůstal soubor dlouho nezveřejněn – stalo se tak až v jedenadvacátém století, v roce 2001. Z dnešního pohledu se Váchalův soubor jeví jako jeden z nej osobitějších artefaktů erotického umění 20. století; v českých souvislostech pak je Váchalovo erotikum srovnatelné s vystoupením avantgardy 30. let, spjatým zejména s aktivitami Jindřicha Štyrského a Toyen, je muž ovšem předchází.

Malíř, scénický výtvarník a výtvarný teoretik Jindřich Štyrský (1899–1942) je významným představitelem surrealismu a spolu s Toyen tvůrcem artificialismu.

Obr. 6. Josef Váchal, *Tato slast a jaké kouzlo!*, 1922, kresba, 53x42 cm; kresba byla reprodukována v knize: Váchal, Josef (2001): *Erotikové. Cyklus 20 kreseb*. Praha, Litomyšl: Nakladatelství Ladislav Horáček – Paseka, 2001, s. 16.

Hlavním zdrojem jeho inspirace byly snové prožitky, často erotického a sexuálního obsahu, jež zaznamenal malbou, barevnou koláží (jeden z průkopníků), fotomontáží i literárně. V roce 1930 založil časopis *Erotická revue* a o rok později *Edici 69*. Oba tyto tiskové orgány představovaly hlavní a zejména explicitně definovanou platformu zabývající se počátkem 30. let 20. století v tehdejší Československu texty a výtvarnými díly o erotice a sexu. V časopisu se autorsky uplatňovali především tvůrci z okruhu Surrealistické skupiny v ČSR, ale i další autoři (František Bidlo [obr. 8–10], Bohuslav Brouk [studie o onanii], Otokar Březina [studie o homosexualitě], František Halas [„*Ó svůdná labuti, já miluji tě tak / však odpusť mi, zeptat bych se chtěla / proč nemáš krk svůj dlouhý na spodu těla / tam kde vilnosti tvé se tyčí znak*“], František Hrubín [„*Když ukápnu na stůl trochu vína, / v němž se léta utrácí, / prstem kreslím v něm znak tvého klína / jak nezbední školáci*“], Karel Konrád, Vítězslav Nezval [„*Úžasná noci, jsem tvůj, hle, jak hvězda se řítím do bláta, / zemřít je osud můj – dřív však vyprázdním do dna svá varlata*“], Toyen aj.). Časopis měl tři ročníky:

Obr. 7. Josef Váchal, *Klesáme poražení ženou*, 1922, kresba, 53x42 cm; kresba byla reprodukována v knize: Váchal, Josef (2001): *Erotikové. Cyklus 20 kreseb*. Praha, Litomyšl: Nakladatelství Ladislav Horáček – Paseka, 2001, s. 18.

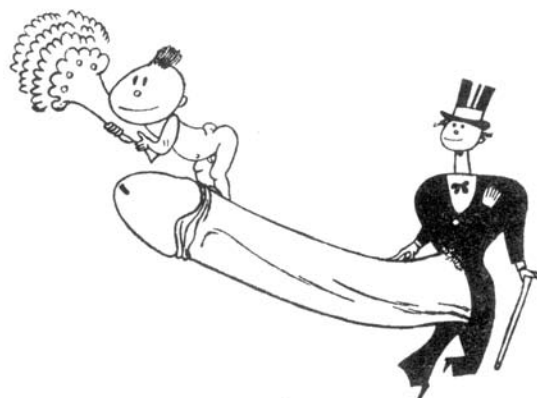
F. B.: LIDSKÁ KOMEDIE

I. RACIONALISACE
II. DŮVĚRA V OSUD

Obr. 8. F. B. (František Bidlo), *Lidská komedie: Racionalisace*, kresba reprodukována v časopise *Erotická revue*, roč. 1, 1930–1931, s. 48.

první sestával ze čtyř čísel, která vyšla v rozmezí října 1930 až května 1931, druhý a třetí byl publikován jako ročenka v květnu 1932 a v dubnu 1933. Byl však omezen na úzký čtenářský okruh – v tiráži 1. ročníku bylo uvedeno: „*Soukromý tisk vydaný Jindřichem Štyrským*

F. B.: LIDSKÁ KOMEDIE
Srdečné přání k jmeninám

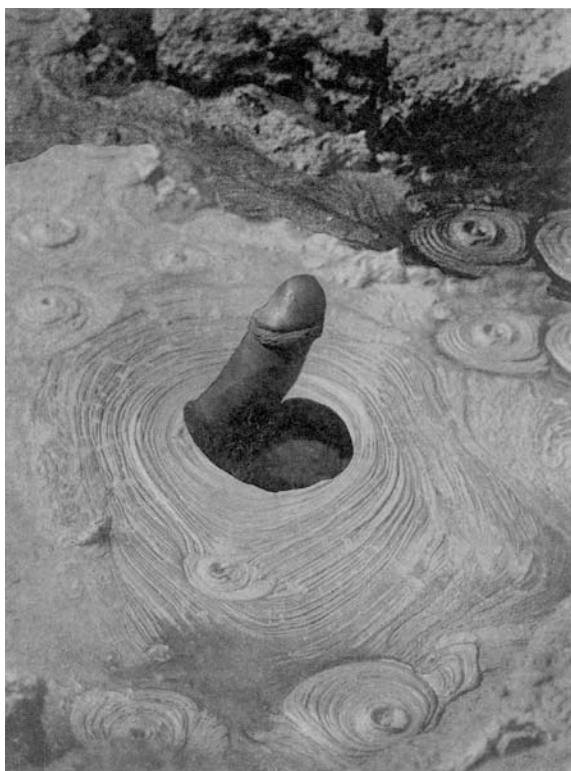
Obr. 9. F. B. (František Bidlo), *Lidská komedie: Srdečné přání k jmeninám*, kresba reprodukována v časopise *Erotická revue*, roč. 1, 1930–1931, s. 96.

F. B.: PŘÍSLUVÍ ZE SEDLČANSKA
(Je máj, poženem kozy v háj)

Obr. 10. F. B. (František Bidlo), *Přísluví ze Sedlčanska: Je máj, poženem kozy v háj*, 1930, kresba reprodukována v časopise *Erotická revue*, roč. 1, 1930–1931, s. 104.

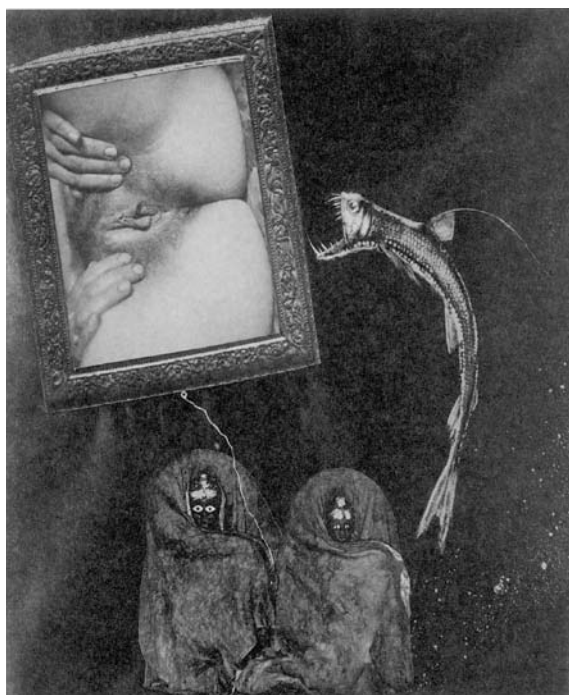
pro kruh přátel a sběratelů v říjnu 1930 – květnu 1931, v Praze, ve 150 číslováných výtiscích, z nichž 120 je na domácím Simili Japanu a 30 na Van Gelderu. Jelikož je vyhrazen jen subskribentům, nesmí býti veřejně prodáván, ani vyložen, ani půjčován, ani jinak rozšiřován nebo zařazen do veřejných knihoven.“ Byla to formulace prozíravě reagující na tehdejší společenské klima a pojetí „mravnosti“ v zákonech, neboť například nedlouho před založením časopisu cenzura z mravnostních důvodů tvrdě postihla první český překlad díla francouzského básníka Lautréamonta *Zpěvy Maldororovy* a v polovině třicátých let byly na několika místech zabaveny i pasáže ze *Zapomenutého světla* Jakuba Dem-

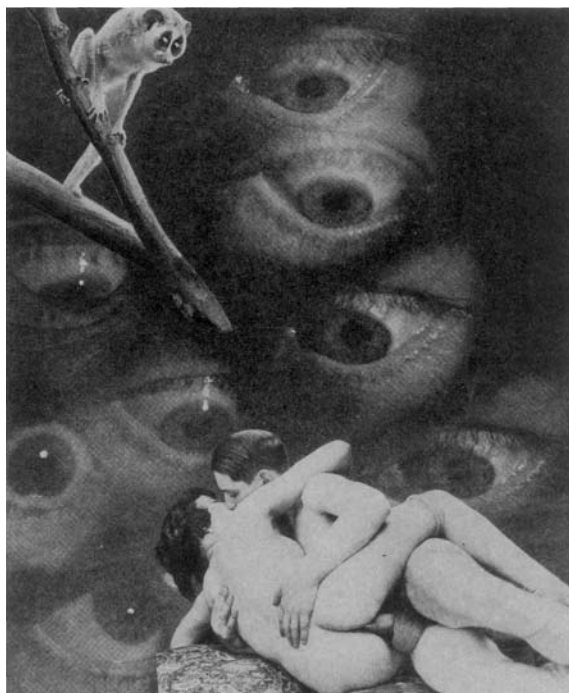
Obr. 11. Jindřich Štyrský, *Emilie přichází ke mně ve snu (1)*, 1933, koláž, 24,3x18,5 cm; koláž byla reprodukována v knize: Štyrský, Jindřich (1933; 2001): *Emilie přichází ke mně ve snu*. Praha: Edice 69, 1933; Praha: Torst, 2001. (Reprint původního vydání z května 1933.)

la. Dnes patří *Erotická revue* k vzácným bibliofilům; reedice všech tří ročníků byla vydána v roce 2001 v pražském nakladatelství Torst.

Štyrského knižnice *Edice 69* existovala v letech 1931–1933. Prvních pět publikací edice představovalo díla různých autorů (Aretino, Sade aj.) doplněná ilustracemi především od Štyrského a Toyen. Poslední šestý svazek *Emilie přichází ke mně ve snu* (1933) vytvořil Jindřich Štyrský a pojal jej jako celostní dílo složené z krátkého textu, deseti koláží a z doslovu psychologa a sexuologa Bohuslava Brouka (obr. 11–13). V běžné knihkupecké síti se tituly z *Edice 69* ve třicátých letech neobjevily, což bylo dáno silně omezujícími „mrvnostními“ zákony tehdejšího Československa, na jejichž základě cenzura nekompromisně zasahovala. Knihy vycházely jen v omezeném nákladu – podle tiráže šlo o „(...) přísně soukromý tisk pro kruh přátel vydavatelových a pro subskribenty z řad odběratelů (...) Tato kniha nesmí být veřejně prodávána, ani vyložena, ani půjčována, nebo jinak rozšiřována a nesmí býti zařaděna do veřejných knihoven. Budiž uložena pod

Obr. 12. Jindřich Štyrský, *Emilie přichází ke mně ve snu (2)*, 1933, koláž, 22x19,5 cm; koláž byla reprodukována v knize: Štyrský, Jindřich (1933; 2001): *Emilie přichází ke mně ve snu*. Praha: Edice 69, 1933; Praha: Torst, 2001. (Reprint původního vydání z května 1933.)

Obr. 13. Jindřich Štyrský, *Emilie přichází ke mně ve snu (5)*, 1933, koláž, 20,9x17,7 cm; koláž byla reprodukována v knize: Štyrský, Jindřich (1933; 2001): *Emilie přichází ke mně ve snu*. Praha: Edice 69, 1933; Praha: Torst, 2001. (Reprint původního vydání z května 1933.)

Obr. 14. Toyen, *Ráj černochoů*, 1925, olej na plátně, 49x69 cm, uloženo: soukromá sbírka, Paříž, Francie.

V polovině dvacátých let 20. století Toyen namalovala soubor půvabných naivizujících obrazů s hédonistickými a erotickými náměty (například *Benátský karneval*, 1925; *Harém*, 1925; *Polykači mečů*, 1925; *Ráj černochoů*, 1925; *Tři tanečnice* aj.).

uzávěrem na místě nepřístupném, aby se nedostala do rukou nedospělých osob“. Dnes patří knihy z Edice 69 k vzácným bibliofilům; reedice Štyrského *Emilie přichází ke mně ve snu* (původně vyšla v počtu 69 výtisků) byla vydána v roce 2001 v pražském nakladatelství Torst.

Malířka a grafička Toyen, vlastním jménem Marie Čermínová (1902–1980), patří k významným představitelkám českého i evropského moderního umění. V osobním, uměleckém, společenském a politickém životě byla neobyčejně svobodomyšlná – natolik, že se důsledně zbavila determinant „daných zrozením“: vlastní jméno Marie Čermínová nahradila nesklonným a bezrodým pseudonymem Toyen, popřela tradiční „pasivní“ roli ženy v „mužském světě“, zpřetrhala rodinné vazby a nahradila je spřízněním s básníky, spisovateli, dramatiky, filozofy a výtvarnými umělci (zejména na půdě umělecké avantgardní skupiny Devětsil). Ve své malířské tvorbě vyšla z puristicky mo-

difikovaného kubismu a kolem poloviny dvacátých let se přiklonila k poetismu. Významnou událostí jejího uměleckého vývoje bylo zejména setkání (a celoživotní přátelství) s Jindřichem Štyrským, s nímž se koncem roku 1925 vydala do Paříže. Oba zde dospěli k novému uměleckému názoru, jež sami označili jako artificialismus, který se stal výtvarnou analogií druhé fáze teigovsko-nezvalovského poetismu; šlo o malbu prchavých pocitů a vzpomínek, o kompozice s fragmenty reálných předmětů a objektů, vyznačující se neobyčejnou sugestivností a enigmatičností. Tato stylová poloha, jež jim umožnila dát osobitý výraz výtvarně ryzí básnivě představě, je začátkem třicátých let přivedla k surrealismu a k členství v Surrealistické skupině v ČSR. Se Štyrským uskutečnili řadu dalších uměleckých projektů, v nichž významné místo zaujímá osobitě ztvárnění sexuality a erotiky. Toyen již v polovině 20. let 20. století namalovala soubor obrazů s erotickými náměty, erotická inspirace se ve zvláště vyhocené, až vyzývavé podobě zračí v jejích kresbách a hlavně v ilustračních cyklech, jakož i v jinotajně rovněž jejích surrealistických obrazech třicátých let a období pozdějších (obr. 14–18). Ve 30. letech ilustrovala díla

X X: KRESBA 1925

Obr. 15. XX (Toyen), *Bez názvu*, 1925, kresba reprodukována v časopise *Erotická revue*, roč. 1, 1930–1931, s. 86.

významných autorů erotické literatury (například Pietro Aretino, markýz de Sade aj.) a svými kresbami přispívala do Štyrského tří ročníků časopisu *Erotická revue* (1930–1933). I z tohoto hlediska patří oba umělci k nejvýznamnějším tvůrcům 20. století nejen v českém, ale i mezinárodním prostředí.

Přítel obou umělců – psycholog, sociolog, psychoanalytický estetik, esejist a spoluzakladatel Surrealistické skupiny v Československé republice Bohuslav Brouk (1912–1978) vydal řadu objevných prací věnovaných problematice lidské sexuality a erotiky: *Psychoanalytická sexuologie* (1933), *Autosexualismus a psychoeroticismus* (1935), *O smrti, lásce a žárlivosti* (1936), *Patologie životní zdatnosti* (1937), *Manželství – sanatorium pro méněcenné* (1938) aj.

Na Lékařské fakultě Univerzity Karlovy v Praze vznikl již v roce 1921 Ústav pro sexuální patologii. Jeho první přednostou prof. Ferdinand Pečírka (1859–1922) však zemřel pouhý rok po nástupu do nové funkce. Ústav pak po celých čtrnáct let existoval jen na papíře. V roce 1935 byl jeho vedením (pod novým názvem Sexuologický ústav) pověřen hlavní představitel české sexuologické školy prof. Josef Hynie (1900–1989). Hynie přednášel sexuologii na Dermatovenerologické klinice profesora Františka Šambergera (1871–1944). Ve třicátých letech vypracoval metodu andrografického sledování tonu penisu a skrota. V roce 1940 vydal monografii *Úvod do lékařské sexuologie*. Josef Hynie vedl Sexuologický ústav Lékařské fakulty Univerzity Karlovy v Praze až do roku 1974.

Z hlediska vědeckého paradigmatu byli čeští psychiatri poměrně málo ovlivněni psychoanalýzou. Snad

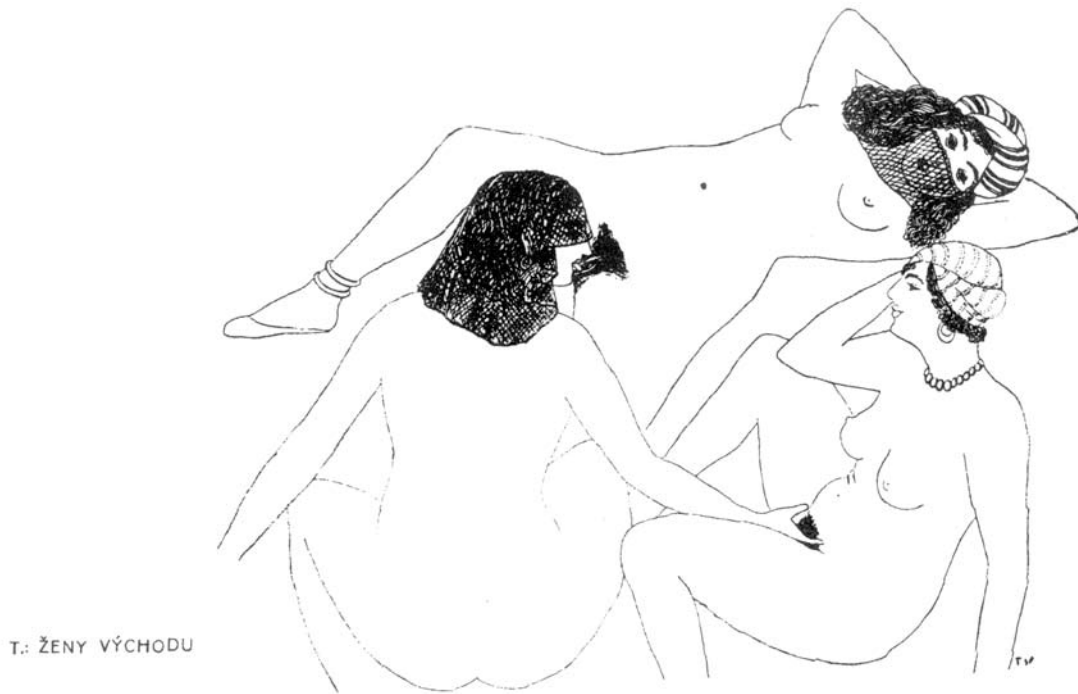
T: Snící dívka

Obr. 16. T (Toyen), *Snící dívka*, kresba reprodukována v časopise *Erotická revue*, roč. 1, 1930–1931, s. 1.

T: CLOVNI

Obr. 17. T (Toyen), *Clowni*, kresba reprodukována v časopise *Erotická revue*, roč. 1, 1930–1931, s. 25.

Obr. 18. T (Toyen), *Ženy východu*, kresba reprodukována v časopise *Erotická revue*, roč. 1, 1930–1931, s. 40.

to bylo způsobeno i tím, že Tomáš Garrigue Masaryk (1850–1937), hlavní česká ideologická autorita té doby, byl odpůrcem psychoanalýzy: hodnotil ji jako „směšnou“ a pozastavoval se nad jejím šířením ve světě.

K prvním spolupracovníkům a žákům Josefa Hynieho patřili Vladimír Barták (1921–1990), Karel Nedoma (1915–1974) a Jan Raboch (narozen 1917). Vladimír Barták pokračoval zejména v andrologické tradici české sexuologie. Byl autorem celé řady populárních článků a monografií, a zasloužil se tak o sexuální výchovu několika generací. Karel Nedoma se věnoval především sexuálním deviacím a sexuální výchově.

Prof. MUDr. Jan Raboch, DrSc., (narozen 1917) vedl pražský Sexuologický ústav od roku 1974 do roku

1989. Jeho výzkumná a publikační aktivita byla a je obdivuhodná. Většina jeho prací je stále aktuální, a sotva je proto lze uvádět v kapitole o historii sexuologie. V roce 1977 byl zvolen prezidentem International Academy of Sex Research (IASR), prestižní mezinárodní vědecké organizace s výběrovým a voleným členstvím.

Historie české sexuologie by nebyla úplná bez zmínky o vynikajícím pražském sexuologovi Kurtu Freundovi (1916–1997). Poprvé užil falopletyzografickou metodu k vyšetřování sexuální orientace mužů a napsal též první českou monografii o homosexualitě. Kurt Freund působil od roku 1969 v Kanadě. Nicméně bylo jeho zásluhou, že v české sexuologii si podržely klinický význam psychofyziologické vyšetřovací metody pletyzmografického charakteru.

2. Biologie sexuality

Sexualita je základní vlastností každé lidské bytosti; bez ní by existence lidského druhu na Zemi byla nemyslitelná. Sexuální podstata lidí a jejich sexuální chování mají tedy prastaré biologické kořeny. Někteří odborníci zabývající se lidským chováním přijímají s velkými výhradami skutečnost, že lidská psychika a společenská kultura jsou významným způsobem spoluurčeny biologicky: ať již přímo geneticky nebo prostřednictvím hormonů a vlastností formovaných epigeneticky, zevními vlivy.

Existují přesvědčivé důkazy, že značná část lidského sociálního chování má genetický základ. Jak praví klasik sociobiologie Edward O. Wilson: „*Intelekt nebyl zkonstruován proto, aby porozuměl atomům, nebo dokonce sobě samému, ale na podporu přežití lidských genů.*“ Moderní biologické vědy popírají často tradovanou představu o člověku jako sociálně a kulturně determinované bytosti, zcela emancipované od svého živočišného základu. Biologie se pustila do celostní syntézy biologických a psychosociálních vlivů. Výsledkem byla exploze etologických poznatků a konečně dnes již dosti ucelená disciplína, kterou můžeme nazvat „sociobiologie“. Klasiky této disciplíny jsou „otcové-zakladatelé moderní etologie“ – například rakouský zoolog a etolog Konrad Lorenz (1903–1989) nebo anglický zoolog a etolog nizozemského původu Nikolaas Tinbergen (1907–1988). Soudobými reprezentanty sociobiologického paradigmatu jsou například Edward O. Wilson (*Sociobiology*, 1975), Richard Dawkins (*Selfish Gene*, 1976), Donald Symons (*Evolution of Human Sexuality*, 1979) nebo u nás velice populární Desmond Morris (*The Naked Ape*, 1967, *Lidský živočich*, 1997).

Biologické motivační zdroje jsou v oblasti lidské sexuality jistě primární, podléhají však výrazné kulturní a psychosociální modifikaci. Víme, že některé biologické vlastnosti lidské sexuality se uplatňují transkulturně po celou známou historii lidstva. Patří k nim vyšší sexuální aktivita mužů, jejich vyšší agrese a sociální dominance. Zaslouhuje si též pozornosti, že mužská sexualita je mnohem zranitelnější než sexualita ženská.

K základním a stálým charakteristikám lidského sexu patří párový charakter sexuálního chování, ale také obvykle nízká erotická atraktivita objektu stejného pohlaví a objektů sexuálně nezralých.

Větší část fylogeneze sexuálního chování lidí proběhla někdy před dvěma až třemi miliony let, tedy v době, kdy naši předkové žili v rozptýlených populacích lovců-sběračů. Na daném stupni poznání nedovedeme jednoznačně říci, zda lidský druh dnes již vyčerpal všechny možnosti geneticky podmíněného vývoje.

Každý živočišný druh má schopnost učit se, která je dána prenatálně naprogramovanou strukturou mozku. Tyto vrozené dispozice způsobují, že každý jedinec je připraven naučit se některým specifickým činností na základě specifických podnětů. Jiné podněty jsou vyloučeny, další jsou třeba zcela neutrální. Zdá se, že podobné dispozice zakládají též některé sexuální pochody. Připomeňme kupříkladu specifický signální vliv druhotných sexuálních znaků nebo zvláštního sociálního učení, které produkuje sexuální orientaci, zamilovanost a erotickou fascinaci. Aby byla situace ještě komplikovanější, uplatňují se epigenetické mechanismy se zvláštní naléhavostí v určitých obdobích

ontogeneze, které bývají nazývány „kritickými“. Kritické období pro utváření základních sexuálních vlastností, sexuální orientace a sexuální identifikace bylo s jistotou lokalizováno do druhého trimestru prenatálního vývoje. Kritickým obdobím pro naučení se schopnosti intimní dotykové a hmatové komunikace jsou nepochybně první měsíce a roky života.

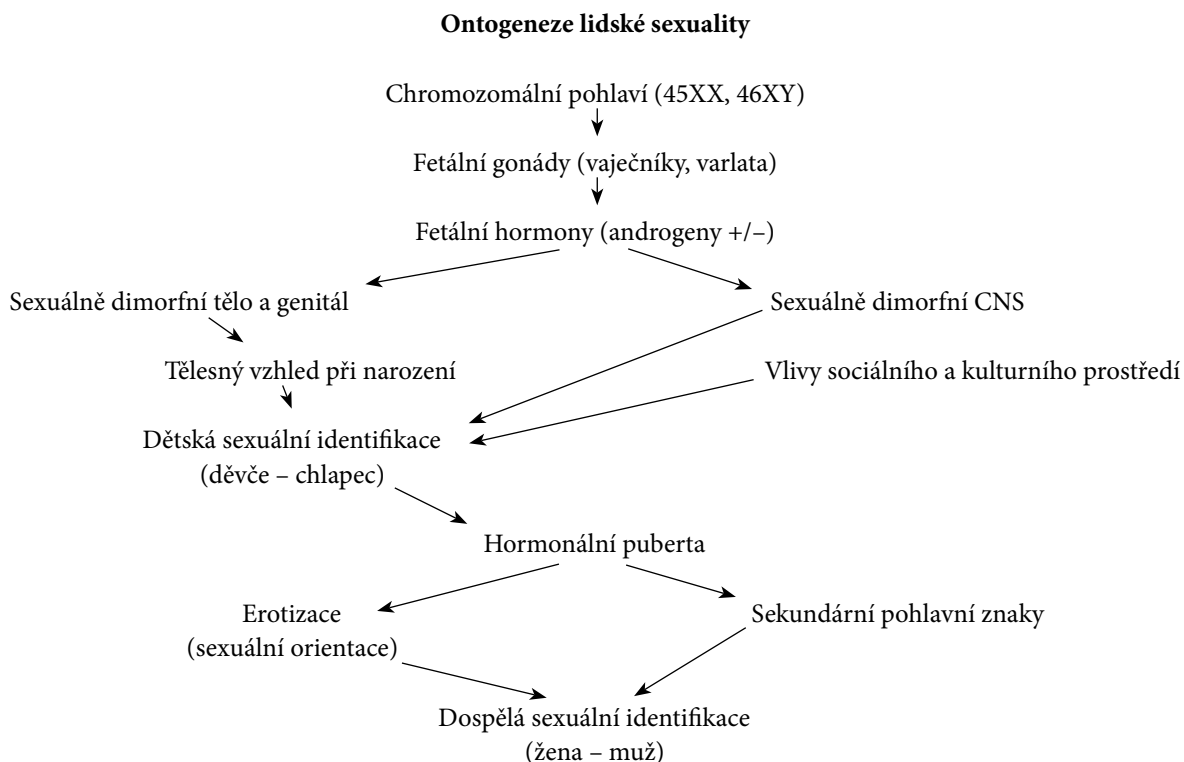
Člověk je ve srovnání se subhumánními savci stvořením poměrně málo reprodukčně výkonným. Lidská reprodukce je charakterizována základními danostmi: pozdní sexuální zrání, nízká plodnost, dlouhá gestace, vysoká nitroděložní úmrtnost, poměrně malý plod, dlouhá rodičovská péče, dlouhá laktace, dlouhé intervaly mezi porody, nízký celkový reprodukční výkon, dlouhý postreprodukční život žen. Mnoho z těchto faktů je prostým důsledkem toho, že člověk je veliký, poměrně dlouho žijící a pomalu rostoucí savce.

Základní sociální jednotkou lidské sexuality je pár, dvojice muže a ženy. Z evolučního hlediska se zdá dobře pochopitelné, že u vyšších savců, a tedy také u člověka, se v sexuálním chování zřetelně uplatňuje nevybíravý zájem u samců a vybíravá pasivita u sa-

mic. Samečci jsou tak málo selektivní, že často dokáží kopulovat i s objekty, které samičku sotva připomínají. U lidského druhu, podobně jako u jiných vyšších savců, platí, že rodičovská investice samečků je nekončící než tatáž investice samiček. Obrovský biologický rozdíl mezi pohlavími existuje v produkci gamet. Zatímco muž produkuje miliony spermií denně, žena má za celý svůj život k dispozici jen několik stovek zralých, a tedy oplodnění schopných vajíček. Teoretická reprodukční kapacita muže jde do tisíců, kapacita ženy pouze do desítek potomků. Že se z této kapacity realizuje v praxi jen nepatrný zlomek, je věc jiná.

Lidský druh má biologickou tendenci k navazování poměrně dlouhých sexuálních párových vztahů, které mají poskytnout podmínky k zdárnému vývoji dětí, jež jsou dosti dlouho po porodu nesamostatné. Biologicky však náš druh není disponován k vytváření párů doživotních. Zdá se, že pravdu mají ti, kteří u člověka nacházejí zřetelné biologické vložky k sexuálnímu chování typu „sukcesivní monogamie“.

Ontogenezi lidské sexuality znázorňuje následující schéma:

Jak je z tohoto schématu zřejmé, k dospělému sexuálnímu subjektu se směřuje postupně, po etapách a složitou interakcí různých biopsychosociálních vlivů.

3. Tělesně pohlavní vývoj

Tělesně pohlavní vývoj vytváří základní anatomické a funkční předpoklady k sexuální diferenciaci myšlení, citění a chování. Hlavními determinujícími faktory biologických základů lidské sexuality jsou geny, gonády a hormony. Sexuální dimorfismus je natolik základem a zjevnou vlastností člověka, že o jeho podstatě v praxi málo uvažujeme.

Základem pro sexuální dimorfismus lidí je vliv pohlavních chromozomů na utváření původně nediferencované primární gonády. Diferenciace vnitřních a zevních pohlavních orgánů podléhá dobře definované regulaci hormonální, jak bude popsáno níže. Je známo, že kromě 44 autosomních chromozomů genetický materiál člověka obsahuje ještě dva chromozomy pohlavní. Pro mužské pohlaví je typický genotyp 46XY, pro ženské pohlaví 46XX.

Moderní genetika má dnes již také dosti určitou představu o tom, jak pohlavní chromozomy souvisejí s vývojem gonád. Vývoj varlat ovlivňuje především „Testis Determining Factor“ (TDF), lokalizovaný na Y chromozomu. Příslušná sekvence DNA je dnes definována na molekulární úrovni. Na Y chromozomu byly též stanoveny geny, jež chrání před některými nádory varlat, a geny regulující spermiogenezi. Geny důležité pro maskulinní diferenciaci individua jsou však též na chromozomu X a na autosomních chromozomech. Předpokládá se existence autosomních genů zodpovědných za diferenciaci primárních zárodečných buněk.

Jak bylo řečeno, genetické vlivy určují mužský nebo ženský vývoj původně pohlavně neurčené zárodečné žlázy. Tato nediferencovaná zárodečná gonáda je

ještě ve druhém měsíci vývoje pouhým shlukem buněk. Jsou zde však již přítomny primární gonocyty, tedy prvotní, sexuálně dosud nediferencované pohlavní buňky.

Při vývoji varlete se uvnitř gonády utvoří pruhy, které jsou základem semenotvorných kanálků. Ve varleti vznikají Leydigovy buňky, produkující testosteron.

Vývoj vaječníků probíhá tak, že buňky gonád se organizují do nepravidelných pruhů obsahujících zárodečné i podpůrné buňky. V ovariu dívky před pubertou je obsaženo asi 400 000 oocytů, tedy primárních zárodečných buněk, jichž v průběhu života ubývá, až vývoj dospěje ke stavu, kdy v klimakteriu nejsou folikuly žádné. Jen asi 400 oocytů je v průběhu života uvolněno při ovulacích jako vajíčka schopná oplodnění.

Hlavním určujícím faktorem sexuální diference v nitroděložním vývoji jsou mužské pohlavní hormony – androgeny, z nichž nejvýznamnějším je testosteron. Androgeny, produkované varlaty zárodku mužského pohlaví, mají určující vliv na mužský vývoj jedince. Nejsou-li tyto hormony přítomny, pak se zárodek vyvíjí žensky. Tento efekt mužského pohlavního hormonu se do značné míry týká též vývoje centrálního nervového systému a těch jeho struktur, které ovlivňují sexuální chování.

Pro dobrý funkční stav genitálu je nezbytné správné nervově-cévní zásobení. Podstatnou roli v tomto směru však hrají periferní účinky pohlavních hormonů. Jejich produkce v gonádách podléhá známým zpětnovazebním regulacím v ose hypothalamus – hypofýza – gonády. Zatímco funkce této osy u mužů

nepodléhá periodickým změnám, u žen funguje v reprodukčně aktivním období od puberty až do přechodu periodický měsíční (menstruační) cyklus.

Hlavními sexuálními hormony u žen jsou estrogeny a gestageny. Gestageny jsou významné zejména pro přípravu děložní sliznice na uhníždění oplodněného vajíčka. Estrogeny mají výrazný vliv na stav celého zevního genitálu, včetně poševní sliznice. Ovlivňují též pružnost pokožky, povahu ochlupení a velikost prsů. Tyto účinky jsou narušeny, pokud je v organismu ženy estrogenu nedostatek; tak tomu je po chirurgickém odnětí vaječníků nebo po zániku jejich hormonální funkce v klimakteriu. K hlavním projevům nedostatku estrogenů u ženy patří snížený tonus pokožky, tkáně prsů a genitálu, jakož i snížená výživa poševní sliznice s úbytkem vlhkosti při pohlavním vzrušení.

Hlavními pohlavními hormony u muže jsou androgeny. Nejvýznamnější z nich je testosteron, produkováný zejména některými buňkami varlat. Odnětí varlat způsobí u muže vždy výrazný pokles hladiny testosteronu. Mužský organismus má v případě kastrace jen nedostatečné možnosti kompenzovat snížené hladiny androgenů z jiných zdrojů. Kastrace muže vede proto vždy k snížení objemu prostaty a měchýřkových žláz s útlumem produkce jejich odměsků. Někdy se výrazně snižuje růst vousů. Také sexuální aktivita muže zřetelně klesá. Přísně hormonálně dependentní však nejsou jednoduché sexuální reakce. Překrvení genitálu, projevující se u mužů erekcí a u žen lubrikací, je zprostředkováno především nervovými regulacemi. Tyto reakce, včetně pocitového vyvrcholení, mohou probíhat i bez přítomnosti pohlavních hormonů, tedy u dětí před pubertou a u dospělých jedinců obou pohlaví po kastraci. Pravdou však je, že pohlavní hormony svým účinkem snižují reakční práh sexuálních reakcí, zlepšují trofiku pohlavních orgánů a zvyšují sexuální spontaneitu lidí.

3.1. Sexuální reakce lidí a čichové podněty

V lidské sexualitě je ze všech smyslů snad nejméně prozkoumaným čich, což je zvláštní, neboť k erotice různé vůně a pachy patří od nepaměti. Sexualita má s čichovými vjemy mnoho společného. Není sporu o tom, že podle pachu je do jisté míry možné rozpoznat fázi menstruačního cyklu ženy. Objímání a tanec v intimním kontaktu jsou důležitými namlouvacími

Sexuální reakce genitálu

Tělesným korelátem pocitu sexuálního vzrušení je u obou pohlaví zejména tumescence genitálu. Migmogenitální sexuální reakce sice také známe, ty však nejsou (s výjimkou zduření prsních bradavek) nijak sexuálně specifické a jednotné. Tumescence genitálu ženy se projevuje zduřením topořivých těles poštěváců a velkých stydkých pysků. Při zvýšeném prokrvení sliznice pochvy dochází k produkci lubrikační tekutiny – převážně transudací tekutiny z cévního systému.

U muže při tumescenci dochází k zvýšenému plnění topořivých těles penisu. Stupňující se tuhost párových kavernózních těles vede k plné erekci. Zatímco kavernózní tělesa penisu jsou při erekci pevná a tuhá, houbovitá tělesa a žalud zůstávají houbovitě měkké.

Periferním doprovodem emoce orgasmu jsou u obou pohlaví především různě intenzivní kontrakce svalů pánevního dna. U ženy vedou tyto kontrakce k vytvoření „orgastického prstence“, který svírá spodní třetinu pochvy. U muže vedou svalové kontrakce k vypuzení semenné tekutiny z močové trubice v závěrečné části ejakulačního děje.

Významné jsou sekreční reakce. Hlavním zdrojem sexuálních sekretů u ženy je již popsána lubrikace. Důležité jsou také odměšky žlázek močové trubice a odměšky bartholinských žláz. Zatímco ejakulace u mužů je děj všeobecně známý, menší pozornost se věnuje orgastickým expulzím u žen. Jde o sekret uretrálních žláz smíšený s močí (takzvaná „ženská ejakulace“), nebo expulzi lubrikační tekutiny z pochvy. Tyto ženské orgastické expulze se vyskytují někdy v životě nejméně u třetiny žen. Jen u několika procent žen je tomu častěji. Pokud je známo, nemají žádný podstatný fyziologický význam ani pro reprodukci ani pro sexuální chování. Mohou být významné tam, kde jsou projevem zvláště vydatného pocitového vyvrcholení. Výskyt orgastických expulzí je totiž častější při opravdu vydatně prožitém pocitovém vyvrcholení.

rituály. Zpocením, a tedy příslušně páchnoucí muži jsou ženami shledáváni v nejrůznějších situacích velmi „sexy“ („mužné“ sporty a podobně). Záliba mužů v ženách s velikými prsy je sotva myslitelná bez představy příslušných pachových vjemů ze žlázek dobře vyvinutých prsů.

Snížení zájmu o sex u starších lidí je provázeno oslabením jejich čichových schopností; stoupající záliba nových generací v orálním sexu bývá někdy interpreto-

vána jako potřeba nalézt na vymydleném a hygienou odparfémovaném těle poslední zbytky individuálního pachu. Dobře doložený je vliv produkce pachových látek na chování hmyzu. Pro tyto látky se koncem padesátých let minulého století vžilo označení *ekto-hormony* nebo „externí hormony“. Tento název byl později nahrazen dnes běžným termínem „feromony“. Etologové rozlišují feromony signální (způsobují bezprostřední změny v chování) a feromony základní (vyvolávají hormonální změny v organismu).

Snad nejvýznamnější dosud známou sexuální signální látkou u lidí je androstenon. Je zajímavé, že se uplatňuje u obou pohlaví. Může působit již v podprahových koncentracích. Z exogenních parfémů se podobné účinky přisuzují pižmovým odměškům některých zvířat (cibetky, norci) a také některým rostlinným parfémům. Zejména pižmo je od pradávna

považováno za pravý erotický pach a za svého druhu afrodisiakum.

Hlavními zdroji toho, čemu u lidí říkáme feromony, jsou potní a jiné žlázy pokožky. Je důležité vědět, že sekrety našich kožních žlázek nepáchnou, dokud nedojde k jejich rozkladu bakteriemi. Zdá se, že individuální pachy vznikají složitým ovlivněním metabolismu exkrementů kožních žlázek bakteriemi. Ty se pak svým složením a účinkem liší jak podle hormonálních poměrů, tak podle tělesné hygieny, diety a životního prostředí. Muži přitom produkují pach zpravidla silnější než ženy. Pachové látky lze nalézt i v jiných sekretech, jistěže také v moči. Zevní genitál je zdrojem dalších pachových podnětů (pochva, penis). Ani polibek není „jen tak nějaký polibek“. Kromě dotekových podnětů se při něm vždy vyměňují také podněty pachové, a dokonce i chuťové.

4. Sexuální chování

Sexuální chování lidí je výsledkem dlouhého evolučního procesu. Jde o velmi starou motivační strukturu, těsně spjatou se samotnou existencí druhu *Homo sapiens*. V populárním chápání sexuality se dosud uplatňuje koncepce „sexuálního pudu“, tedy představa, že sex je podobnou potřebou jako potrava nebo pití, že se aktivuje vnitřním nedostatkem a vyznačuje pužením k uspokojení. Jakmile je uspokojení dosaženo, vnitřní přetlak se „vybije“ – a je nastolena dočasná homeostáza.

Realita lidské sexuality je však mnohem komplikovanější, než jak ji popisuje zmíněná představa unitárního sexuálního pudu. Aniž bychom unavovali čtenáře dlouhými teoretickými výklady, můžeme konstatovat, že v lidské sexuální motivaci jsou prvky typické pro pudové chování. Lidské sexuální chování může být velice imperativní, do značné míry nezávislé na racionálních kontrolních mechanismech. Právě tato subjektivně pocíťovaná „pudová naléhavost“, tak důvěrně známá každému člověku, dala nepochybně vzniknout různým interpretacím sexuální motivace jako mocného vnitřního energetického zdroje. Není však přípustné re-

dukovat sexuální chování jen na pohlavní vzrušení a pocitové vyvrcholení. Zahrnuje celou škálu aktivit, které mají jednak signalizovat sexuální zájem subjektu, jednak navodit sexuální zájem případných objektů. Toto přípravné období je vlastní všem živočichům. Má za úkol vytvořit dvojici s reprodukčně nejperspektivnějším partnerem. Základní kategorií této přípravné fáze je sexuální atraktivita. Ta je dána přítomností druhotných pohlavních znaků, které jsou nejučinnějšími sexuálními signály. Má však též složku behaviorální. Určité sexuální aktivity mohou být zdrojem výrazných reakcí u potenciálního partnera. Pro tyto přípravné fáze a sblížování dvojice máme názvy koketování, namlouvání a párování.

Pro zjednodušení a hlavně z didaktických důvodů doporučujeme rozlišovat v lidské sexuální motivaci tyto čtyři základní komponenty:

1. Sexuální identifikace (sexuální role).
2. Sexuální orientace (erotická preference).
3. Sexuální emoce (sexuální vzrušení, orgasmus, zamilovanost).
4. Sexuální chování.

4.1. Sexuální identifikace

Pocit příslušnosti k mužskému nebo ženskému pohlaví je bezesporu základním stavebním kamenem lidské sexuální motivace. Tento pocit v naprosté většině případů bezkonfliktně sleduje genetické a fetálně-gonadální determinanty. Jsou zprostředkovávány organizačním vlivem sexuálních steroidů na centrální

ní nervovou soustavu v kritických fázích nitroděložního vývoje. Toto kritické období probíhá v druhém trimestru prenatálního vývoje. Výsledkem je výrazná predispozice k mužské nebo ženské sexuální identifikaci. Definitivní formování probíhá pak po porodu součinností zmíněné predispozice s vlivy prostředí. Projevem sexuální identifikace je schopnost jedince zaujmout odpovídající sociální roli.

Izolovanou poruchou sexuální identifikace v čisté podobě je transsexualita – jedinec touto deviací postižený je identifikován s opačným pohlavím a silně pužen k opačné sexuální roli.

Pro veliký význam prenatálního formativního období svědčí pozorování poruch sexuální identifikace u osob, jejichž matky byly v těhotenství léčeny vysokými

mi dávkami androgenně nebo estrogeně aktivních steroidů. Opakovaně byly též popsány případy zvrátů sexuální identifikace u jedinců s poruchami sexuálního vývoje, kteří se s nastupující pubertou nezadržitelně vpravují do mužské sexuální role, navzdory výchově v ženské sexuální roli.

4.2. Sexuální orientace

Z principu dvoupohlavní diferenciace vyplývá základní dimorfnost sexuální orientace. Erotické signály ze strany příslušníků opačného pohlaví mají zpravidla nejvyšší erotickou hodnotu. Tato zvláštní účinnost sekundárních pohlavních znaků opačného pohlaví je dobře zjištělná i psychofyziologickým vyšetřením sexuálních reakcí u mužů i žen. V normě nacházíme nízký zájem, až averzi ve vztahu k dětským objektům. Schopnost mláděcích rysů objektů tlumit sexuální aktivitu a agresivitu dospělých je dobře známa též u subhumánních živočichů.

Pravidelně se u lidí vyskytuje několik procent homosexuálně orientovaných jedinců. Pro několik procent příslušníků každé známé lidské populace jsou

eroticky atraktivní osoby stejného pohlaví. K formování vyhraněné homosexuality nestačí specifické výchovné a vývojové postnatální vlivy. Základem je specifická zvláštnost naprogramování příslušných sexuálních center v kritických fázích prenatálního vývoje. Centrum pro sexuální identifikaci a orientaci nebude zřejmě totožné, protože odchylky obou zmíněných kvalit se mohou vyskytovat do značné míry na sobě nezávisle.

Pro normální sexuální orientaci tedy platí, že je vztažena k pohlavně zralému jedinci opačného pohlaví. Taková reprodukčně účelná orientace musí být fixována instinktivními mechanismy. Příroda si v tak významné oblasti „nemohla dovolit“ nechat ve hře jen vlivy kulturně-sociální – ty jsou totiž v mnoha ohledech málo spolehlivé.

4.3. Sexuální emoce

Z našeho odmítnutí koncepce jednotného sexuálního pudu plyne uznání několika sexuálních emocí: sexuálního vzrušení, pocitového vyvrcholení (orgasmu) a emoce zamilovanosti (erotické fascinace objektem).

Sexuální vzrušení je elementární sexuální emoce, která má typickou prožitkovou kvalitu a periferní projevy. Specifickým doprovodem sexuálního vzrušení je především vazodilatace genitálu (tumescence). Projeví se erekcí u mužů a zvlhnutím poševní sliznice (lubrikací) u žen. K centrálním mediátorům sexuálního vzrušení patří dopamin a noradrenalin. Tlumivé mechanismy jsou vázány na účinky kyseliny aminomáselné nebo serotoninu. Vliv sexuálních steroidů na pohlavní vzrušivost není základní, ale jen modelující. Pohlavní hormony snižují práh pro účinek erotických podnětů, rozšiřují reflexní zóny pro periferní vzruchy a zvyšují sexuální aktivitu. Sexuální vzrušivost vyjadřuje míru snadnosti, s jakou je u subjektu působením erotických podnětů dosahováno pohlavního vzrušení.

Výsadní postavení mají u lidí podněty zrakové, ale ani ostatní smysly nepřicházejí zkrátka. Opakovaná prezentace stejného podnětu sexuální vzrušení snižuje. Naopak expozice podnětu nového, nezvyklého působí facilitačně (tato vlastnost bývá u zvířat označována pojmem „coolidge effect“).

Pocitové vyvrcholení (orgasmus) je konzumní fázi sexuální motivace v koitálním aktu. Může být dosažen stejně snadno masturbací nebo nekoitální stimulací erotogenních zón. Prožitková i periferní komponenta orgasmu může být různě intenzivní. V prožitkové složce jde o škálu pocitů od jednoduchého uspokojení po extatické stavy se zúženým vědomím. V periferní oblasti jde o různě intenzivní klonické stahy, především svalstva pánevního dna. U mužů je zpravidla při orgasmu vypuzováno v ejakulačním ději semeno. U žen se jen vzácně objevují orgastické expulze z uretry nebo z pochvy. Zdá se, že lidé jsou schopni dvou druhů orgasmu. Prvý z nich je prožitkově méně intenzivní. Není sledován typickou refrakterní fází, může tedy k němu docházet sukcesivně vícekrát za sebou. Pracovně jej nazýváme „malý orgasmus“. Častější je u žen,

ale může se vyskytovat též u mužů, kde při něm někdy nedochází ani k ejakulaci. Druhý typ orgasmu je sledován refrakterní fází a rezolucí, je prožitkově intenzivnější. Nazýváme jej „velkým orgasmem“. Druhá forma orgasmu je spojena s vyšší úrovní sexuální satisfakce.

Orgasmus ženy je zranitelnější než orgasmus muže. V populaci je nejméně 8 % žen, které nikdy orgasmus nemají, a nejméně třetina žen má s dosahováním orgasmu větší nebo menší problémy. Nejde o patologii, ale o evolučně pochopitelnou realitu. Orgasmus ženy (na rozdíl od muže) nemá totiž prakticky žádnou reprodukční úlohu. Proto nebyl vývojově tak pevně fixován.

Sexuální uspokojení (satisfakce) je stav uvolnění a refrakternosti k sexuálnímu dráždění, které se dostavuje po „velkém orgasmu“. Na vzniku tohoto stavu se pravděpodobně výrazně podílí endogenní opioidy

4.4. Sexuální chování

Lidské sexuální chování má párový charakter. Jako u ostatních párujících se živočichů jde v první fázi především o výběr vhodného partnera a navázání partnerské erotické interakce na pretaktilní úrovni. V této fázi se sladují emoční stavy. V různých dlouhých komunikacích, která přechází do taktálních fází, se ustavuje párový vztah. Jednou ustavený sexuální pár má určitou soudržnost a jeví zřejmou tendenci k restrikci sexuálního chování k ostatním členům skupiny.

Věrnost a monogamie nejsou fenoménem determinovaným jen kulturně a sociálně. Logicky vyplývají již ze základních biologických motivačních vlastností lidské sexuality. V dobře fungujícím páru je sexualita prožívána nejpřirozeněji a nejintenzivněji. Neexistuje ovšem bohužel žádný biologický mechanismus, který by lidem zaručoval doživotní monogamii, některými kulturními normami požadovanou. Specificky vysoká intenzita prožívání sexuální interakce v nově vzniklém páru je jistě evolučně užitečná. Nesporně pomáhá upevnit soudržnost dvojice, nezbytnou k péči o děti. Tato kvalita se však v moderní hedonisticky orientované společnosti projevuje jako prvek destruktivní. Lidé někdy málo odolávají vcelku přirozeným svodům sukcesivních partnerských vztahů, z čehož plyne vysoká rozvodovost.

Specificky kulturním fenoménem je konzumní přístup k sexualitě. Zejména muži projevují ve všech známých společenských formacích a kulturách znepokojivou tendenci k neosobní kopulaci, která může být

(endorfiny). Endorfiny jsou uvolňovány v průběhu sexuálního vzrušení a orgasmu. Mají jak centrální, tak periferní účinky; dosud však nejsou beze zbytku prostudovány.

Zamilovanost je emoce, která je specificky humaním vyjádřením schopnosti erotické fascinace sexuálním objektem. Podobné stavy dobře známe i z chování subhumánních živočichů. Emoce zamilovanosti není naučená. Dostavuje se zákonitě při dosažení určité zralosti centrálního nervového systému. Je známo, že zamilovanosti nejsou zpravidla schopny děti s předčasnou pubertou, přestože jejich tělesný sexuální vývoj je urychlen a odpovídá vyššímu věku. Naproti tomu zákonitě se v pubertě dostavuje emoce zamilovanosti též u hormonálně těžce deficitních hypogonadismů. Je tedy zřejmé, že zamilovanost nemá přímý vztah k pohlavním hormonům.

zdrojem intenzivních pozitivních prožitků a také známých sociálních a hygienických rizik. Neosobní sex a sex s povrchně známými lidmi se tak stává vyhledávaným zbožím. Může být získáván koupí, jako u prostitučního chování, ale též podvodem nebo násilím, jako při sexuální delikvenci. Konzumenty erotiky bývají především muži. Zdají se být biologicky disponováni k sexuální promiskuitě a polygynii.

Zvláštním projevem lidské sexuality je *autoerotika*. Člověk je zpravidla schopen sexuálně se vzrušit příslušnými fantaziemi. Tyto představy vlastně nahrazují praktické sexuální chování. Buď z něho vycházejí nebo se zabývají takovým sexuálním chováním, které by subjekt rád v praxi uskutečnil. V autoerotické oblasti dospívají lidé k pohlavnímu vzrušení a uspokojení (orgasmu) často tím, že se sami dráždí na pohlavních orgánech. Obecně vyšší masturbační aktivitu vykazují muži. Masturbace se někdy vyskytuje již u malých dětí před pubertou. Moderní sexuologie kategoricky odmítá spekulace o škodlivém vlivu masturbace na duševní nebo tělesné zdraví. Pomineme-li kuriózní riziko, že se subjekt nevhodným způsobem onanováním zraní, nehrozí mu žádné nebezpečí. Schopnost uvolnit sexuální tenzi onanováním patří k samozřejmě vybavě normálního člověka.

Důležité je, že existují také spontánní sexuální projevy, nezávislé na volní kontrole. U obou pohlaví se v průběhu spánku dostavují epizody desítky minut trvajících tumescencí genitálu. Vyšetřování *nočních tumescencí penisu* („NPT“, Nocturnal Penile Tumes-

cence) se prosadilo do kliniky v diagnostice poruch erekce. Tyto spánkové tumescence mají svůj psychický podklad v erotických snech, které má snad každý člověk. Erotické fantazie a sny jsou nesmírně cenným materiálem pro diagnostiku a psychoterapii sexuálních dysfunkcí a deviací.

V sexuálním chování mužů a žen jsou zřetelné rozdíly. Někteří odborníci je vysvětlují pouze vlivy sociálně-kulturními nebo ekonomickými. Dimorfnost sexuálního chování má však svůj základ v biologických faktorech. Rozdíl nepochybně začíná již odlišným rodičovským vkladem obou pohlaví. V přírodě platí, že pohlaví s vyšším rodičovským vkladem je v sexuálním výběru selektivnější a více se věnuje péči o potomstvo. Reprodukční strategie mužů a žen tedy musí být již z biologických důvodů diametrálně rozdílná.

Žena za celý svůj život vyprodukuje pouhých několik stovek zralých vajíček a může za normálních okolností porodit o něco málo více než deset dětí. Naproti tomu muž produkuje denně desítky milionů spermií, a dosáhne-li kopulace s větším počtem partnerek, může být jeho potomstvo velice početné. Zatímco žena svou praktickou reprodukční výkonnost příliš nezvyšuje větším počtem sexuálních partnerů, muž vyšším počtem partnerek může počet svých potomků výrazně zvětšit. Z toho logicky plyne biologická dispozice mužů k vyšší sexuální promiskuitě a většímu zájmu o neosobní kopulaci. Žena je naproti tomu selektivnější a její sexuální chování více závisí na kvalitě partnera a celého vztahu.

Shrme-li základní charakteristiky normální lidské sexuální motivace, docházíme k následujícím pěti vlastnostem:

1. Pevná sexuální identifikace (spojená s dobře osvojenou sexuální rolí).
2. Erotická preference objektu opačného pohlaví (homosexuální orientace se fyziologicky vyskytuje jen u několikaprocentní menšiny).
3. Sexuální zralost žádoucího objektu.
4. Kooperace, souhlas partnera, nepřítomnost partnera, neakceptovaná agrese.
5. Vytvoření páru, vzájemnost.

Sexuální chování v dětství a dospívání

Dospělé podoby lidská sexualita dosahuje složitým vývojem, jak je znázorněn na shora uvedeném schématu.

Na dospělém sexuálním chování lidí se podílejí vlivy genetické (genetické pohlaví), fetální gonády a s nimi související vliv fetálních sexuálních steroidů, pohlavně specifická organizace centrálního nervového systému a sexuální dimorfnost tělesných znaků a zevního genitálu. V poporodním období následuje dětství, které je ze sexuologického hlediska zdánlivě obdobím úplného klidu. To je vystřídáno bouřlivými změnami v pubertě.

Dětství

Dětství před pubertou chápeme často jako úplně asexuální životní období; je to však mylný předpoklad: již malé děti mají formovány základní vlastnosti mozku v tom smyslu, který odpovídá jejich pohlaví. Pevná sexuální identifikace se utváří v době, kdy dítě začíná mluvit. K příslušné sexuální roli děti projevují niternou náklonnost, kterou je velice obtížné výchovnými působeními podstatně ovlivnit. Chlapci tíhnou k bojovým hrám a k soutěživým sportovním činnostem, dívky naopak mají sklony vyhledávat hry pečovatelské a sporty méně soutěživé.

Chlapci i dívky se v dětství sblíží především s příslušníky svého pohlaví. Nápadná přichylnost ke společnosti vrstevníků opačného pohlaví může být jedním ze signálů menšinové sexuální orientace nebo identifikace. Několik procent chlapců i dívek se chová nápadně heterotopicky. Takové dívky označujeme za tomboyské, chlapce pak jako zženštilé (sissy boys). Zdaleka ne všechny takto nápadné děti mají v dospělosti nějaké skutečné problémy se svou sexuální identifikací a orientací, avšak u více než poloviny tomu tak je.

Děti jsou schopny základních sexuálních emocí: sexuálního vzrušení, orgasmu i erotické fascinace jiným jedincem. Také proto některé děti poměrně často onanují. S dětskou onanií není třeba zápolit: není-li nepřiměřenými tresty negativně posilována, zpravidla spontánně odezní. Důležité je, že dětské sexuální projevy nemají erotický charakter v „dospělém“ smyslu slova. Dítě vnímá pouze jednoduchou prožitkovou libost. Eroticky nemravný a obscénní charakter dávají těmto dětským aktivitám až dospělí svými sexuálními projekcemi.

Častou aktivitou dětí jsou sexuální hry: zkoumání intimních tělesných partií ostatních dětí, nápodoba sexuálního chování dospělých ... Jen zcela ojediněle dochází při sexuálních hrách dětí před pubertou k pohlavním stykům. Neokitální manipulace na genitálu jsou mnohem častější, stejně jako nápodoby koitu bez

sexuálního spojení. Ani masturbaci ani dětské sexuální hry není třeba hodnotit jako nebezpečný fenomén. Jde o přirozený projev dětské hravosti. Děti ovšem mají být přiměřeně věku poučeny o tom, které hranice nesmí jejich hravost překročit.

I dítě před pubertou může být erotizováno působením zvenčí. Nejzřetelněji lze takové projevy pozorovat u obětí sexuálního zneužívání. Erotizovanosti dítěte v nefyziologicky časně životní etapě zde pachatel dosahuje tělesnými manipulacemi s příslušnou verbální legendou. Typické je, že takové erotické projevy dětí vyhasnou, jakmile je pohlavní zneužívání dítěte přerušeno. Jejich vliv na dospělé sexuální chování zneužívaného dítěte je tím menší, čím kratší dobu sexuální zneužívání trvalo.

Puberta

Puberta je obdobím dramatických vývojových změn, při nichž se z dítěte vyvíjí jedinec s vyjádřenými druhotnými pohlavními znaky, somatosexuálně zralý. Základním kritériem sexuální zralosti je schopnost produkovat zralou gametu. U dívek dochází k prvním menstruačním krvácením zpravidla mezi 10. až 15. rokem. Neproběhne-li menarché do 17. roku, jde o abnormalitu, která zasluhuje odborné vyšetření. U chlapců bývá uváděn věk při prvním výronu semene kolem 13. až 15. roku. Některá šetření však nacházejí zralé spermie v moči již u desetiletých chlapců.

Stupeň tělesné sexuální zralosti hodnotíme především podle rozvoje druhotných pohlavních znaků. U děvčat podle vývoje prsů, tělesných proporcí, ochlupení genitálu a axil. U chlapců lze snadno hodnotit velikost varlat, která jsou před pubertou velikosti hračky a v pubertě rychle zvětšují svůj objem až na dospělý minimální průměr v dlouhé ose 35 mm. U hochů proběhne rozvoj typického ochlupení a hlasová mutace, když se hlas pod vlivem androgenů natrvalo přesune z vysoké, dětské do hlubší, mužné polohy.

Puberta přináší u chlapců vysokou úroveň erotizace a vysokou sexuální aktivitu. Již první výrony semene jsou provázeny vysokým sexuálním vzrušením a silnými prožitky pocitového vyvrcholení. Erotizace dívek není zdaleka tak rychlá a intenzivní. Poměrně značná část děvčat v pubertě a v dospívání pocitové vyvrcholení vůbec nezná. Tyto mladé ženy jsou sice tělesně vysoce atraktivní, jejich sexuální aktivita se však teprve rozvíjí. Je více závislá na partnerských sexuálních zkušenostech, než je tomu u chlapců, a zvyšuje se s věkem. Některé ženy své maximální sexuální vzru-

šivosti a orgastické schopnosti dosahují až ve věku kolem třiceti let a později.

Vývoji tělesně pohlavní zralosti v pubertě neodpovídá vždy vývoj psychosexuální. Rozpor mezi tělesným a duševním vývojem je v podstatě větší u chlapců než u dívek.

Puberta a dospívání jsou životním obdobím, v němž se zásadně formují schopnosti mladých lidí pro dospělé sexuální chování. Zde se modelují první pevnější citové vztahy, probíhá učení se životu v páru. Internalizují se postoje k základním etickým hodnotám, jako je věrnost, stálost, spolehlivost a zodpovědnost. Nabývají konkrétní podoby a mladí se s nimi v praxi seznamují. V období puberty jsou lidé nejzranitelnější špatnými výchovnými vlivy a špatnými příklady. Je to období, kdy si mladý člověk nejsnáze osvojí eticky defektní konzumní vztah k sexualitě. V tomto období získané etické defekty je pak v dospělosti obtížné zásadně měnit. Z hlediska sociosexuální adaptace je tedy období puberty základní kritickou etapou.

Nervová a hormonální regulace pohlavního chování lidí je sexuálně dimorfní. U mužů v dospělosti pracuje osa hypotalamus – hypofýza – gonády bez větších periodických výkyvů. Stejná osa u žen je charakterizována lunárním cyklem, jehož regulátor sídlí v hypotalamu. Významně se uplatňují také vyšší etáže centrálního nervového systému. Moderní behaviorální endokrinologie sexuality klade důraz na součinnost systému endogenních opioidů s dopaminergním systémem a s ostatními neurotransmitery.

Sexuální aktivita lidí nepodléhá sezonním výkyvům. Ani menstruační cyklus žen s pohlavním chováním podstatně neinterferuje. Sexualita člověka se řídí složitějším podnětovým rejstříkem než sexualita subhumánních živočichů. Člověk je navíc živočišným druhem, který nezná nic takového, jako je estrální cyklus.

Hormonální mechanismy jsou v pohlavním životě velmi významné. Elementární sexuální reakce však nejsou přísně hormonálně dependentní v jednoduchém smyslu „všechno, nebo nic“. Také lidé s těžkým hypogonadismem jsou schopni sexuálního vzrušení a pocitového vyvrcholení. Jsou také schopni erotické fascinace objektem. Rozdíl oproti lidem s normálními hladinami pohlavních hormonů je v síle a častosti těchto emocí.

Na účinku sexuálních steroidů je závislý vývoj genitálu. Anatomické poměry zde vytvářejí předpoklady pro správnou sekreční funkci a pro přiměřené zvládnutí intimní sexuální interakce v partnerském vztahu.

Z mozkových neurotransmiterů má pro sexuální chování lidí zvláštní význam dopamin (dihydroxyfenylethylamin). Dopaminergní látky sexuální aktivitu zvyšují (námelové alkaloidy, apomorfin, yohimbin), antagonisté dopaminu ji snižují (některá psychofarmaka).

Kromě neurotransmiterů se v mozku uplatňují též některé složitější hormonální vlivy. Největší význam ve vztahu k sexuálnímu chování mají prolaktin (PRL) a endorfiny. Mozek má též receptory pro pohlavní hormony, zejména pro progesteron, estradiol a testosteron.

Endogenní opioidy hrají významnou roli v regulaci osy hypotalamus – hypofýza – gonády. Mají účinek analgetický a sedativní. Vyplavují se ve zvýšené míře při orgasmu. Endorfinové receptory byly prokázány nejen v mozku, ale též na periférii v genitálu. Endorfiny se podílejí na subjektivním prožitku sexuální rozkoše a satisfakce. Mají vztah k refrakterní fázi, která následuje po orgasmu.

Prolaktin je hormon hypofýzy. Má vliv na sekreční funkci prsní žlázy. Jeho tvorba je ovlivňována tlumivým vlivem dopaminu. Hyperprolaktinémie snižuje sexuální aktivitu mužů i žen. U žen blokuje ovulaci, a může tedy významně narušit plodnost.

Pohlavní hormony

Estrogeny

Estrogeny odpovídají za vývoj a trofiku ženských pohlavních orgánů. Jsou to látky, které se svou strukturou poměrně málo liší od mužského pohlavního hormonu testosteronu. Mohou vznikat z testosteronu aromatizací enzymem aromatázou. Nejvýznamnějším estrogenem je estradiol (E2). Estradiol zvyšuje tonus a zlepšuje trofiku poševní sliznice. Vyvolává zde změny podporující nižší pH a příznivější podmínky pro růst poševního laktobacilu. Pod vlivem estrogenů se tedy zlepšuje lubrikace, zvyšuje se tonus pochvy a její odolnost vůči zánětům.

Nesporný je také centrální účinek estrogenů: zlepšují celkové emoční ladění ženy, mají tedy určitý antidepressivní potenciál, a zvyšují sexuální apetenci. Vysoké hladiny estrogenů mají účinky antidopaminergní, takže zvyšují produkci prolaktinu.

Progesteron

Progesteron je C-21 steroid, produkován zejména buňkami ovariálních folikulů, žlutým tělískem, placentou a též kůrou nadledvin. Hlavním posláním gestagenů je příprava pohlavních orgánů ženy na přijetí oplodněného vajíčka. Správný účinek progesteronu vyžaduje, aby cílové orgány byly vlivem estrogenu připraveny. Na mozek působí progesteron sedativně a anesteticky. Snižuje sexuální aktivitu.

Androgeny

Nejvýznamnějším mužským pohlavním hormonem je testosteron (T). Je produkován především v Leydigových intersticiálních buňkách varlat. Malá kvanta androgenů secernují nadledvinky mužů i žen. Jde o hormon, který má významné organizační účinky na prenatální diferenciaci mužského zárodku. V pubertě a v dospělosti je hlavním stimulatorem psychické a tělesné sexuální aktivity. Je spoluodpovědný za spermiogenezi a za rozvoj a udržení mužské sexuální aktivity.

Testosteron působí na buněčné úrovni buď přímo na příslušný receptor, nebo nezávisle na receptoru. Má však též dva mechanismy účinku po předchozí transformaci. Buď je transformován 5-alfa-reduktázou na dihydrotestosteron (DHT) nebo aromatázou na estradiol. Transformace testosteronu na estrogenní hormon estradiol je významná především pro některé účinky na receptorech v centrálním nervovém systému. Dihydrotestosteron má významné receptory zejména v periferních tkáních, prostatě a měchýřkových žlázkách.

5. Hormony a ženská sexualita

Hormonální poměry u žen jsou poněkud komplikovanější a podléhají větším změnám, než je tomu u mužů. Ve fertilním období je hlavním zdrojem proměnlivosti hormonálních poměrů lunární cyklus. Sexuální aktivita žen v průběhu menstruačního cyklu podléhá určitým změnám. Výkyvy však nejsou velké a jsou nejednotné.

Velké hormonální změny nastávají v těhotenství. Většina žen uvádí, že se jejich sexuální aktivita v těhotenství postupně snižuje. Podílet se na tom mohou jak vlivy psychické, tak stoupající hladina progesteronu. Pokles zájmu o sex přetrvává někdy i poměrně dlouho po porodu. Zde již hraje roli zvýšená hladina prolaktinu při kojení. Pominout nelze ani vlivy psychogenní.

Kastrace u ženy může vyvolat depleci estrogenů, není to však pravidlem. Asi u poloviny žen po obou-

stranné ovariectomii je deficit estrogenů vyrovnáván produkcí nadledvin a konverzí steroidů v tukové tkáni na estradiol. Nedostatek estrogenů se projevuje sníženou trofikou genitálu a kůže, depresivními stavy a osteoporózou. Obecně známé „návaly horka“ jsou působeny dysregulacemi termoregulačního centra v hypotalamu. Správně dávkovaná substituce je proto po oboustranné ovariectomii vhodná. Podobně vhodná je též u žen po přechodu, pokud mají estrogenů nedostatek. Dlouhodobé podávání estrogenů ženám v klimakteriu je dnes věcí zcela obvyklou. Tato hormonální substituce významně zvyšuje kvalitu života ženy v involučním věkovém období. Kromě příznivých vlivů hormonální substituce na prevenci osteoporózy a na kvalitu a tonus tkání má tato léčba také pozitivní vliv na sexuální reakce a sexuální apetenci.

6. Hormony a mužská sexualita

Na centrální nervový systém působí androgeny ve všech etážích. Androgenní receptory se nacházejí v mozkové kůře, limbickém systému, hypotalamu a míšních centrech. Z psychických funkcí má T vztah především k sexuálním představám a fantaziím, jakož i k spontánním a nočním penilním tumescencím. Při nedostatku androgenů klesá tonus zevního genitálu, snižuje se činnost prostaty, měchýřkových i uretrálních žláz. Elementární sexuální reakce jsou však dobře možné. I mnozí kastrování muži jsou schopni reagovat průměrnými reakcemi na optické podněty při falopletyzmografickém vyšetření, jsou schopni erekce i orgasmu. Protože u nich prakticky chybí tonizující účinek androgenů, je jejich sexuální apetence nízká a potřebují k vyvolání erotických reakcí intenzivnější a delší stimulaci. Vzácněji než u kastrováných žen se u mužů po odnětí gonád vyskytují návaly horka a pocení, působené labilitou termoregulačního centra v hypotalamu.

Mužské klimakterium

Představa o tom, že muži jsou sexuálně aktivní jen do určitého věku, je prastará. V novějších vědeckých dějinách měla své vyjádření v tom, čemu ruský profesor G. S. Vasilčenko říkal „Effertzova doktrína“. Tato teorie předpokládala, že muži je do vínku dán určitý počet orgasmů a určité množství ejakulátu. Když tuto danou „zásobu“ vyčerpá, dojde k zástavě jeho sexuální aktivity. Jde o představu, která sice odporuje realitě, v laické veřejnosti je však dosti rozšířená. Moderní vědecké poznatky ukázaly, že nic takového jako „mužské klimakterium“ ve skutečnosti neexistuje. Jak tvorba

hormonů, tak tvorba zárodečných buněk ve varlatech zůstávají u zdravých mužů zachovány do nejpokročilejšího věku. S věkem dochází k mírnému poklesu hladin testosteronu a k zvýšení hladin gonadotropních hormonů. Tato změna však v žádném případě nenavodí zánikový syndrom.

V posledních několika letech se v odborné literatuře objevují zmínky o syndromu nedostatečné produkce androgenů u mužů v involučním věku. Přestože u mužů neexistuje podobně zlomový úbytek pohlavních steroidů, jak jej známe u žen, pokles hladiny testosteronu může působit problémy, jak dokládají i některé statistiky. S věkem se výrazně zvyšuje počet mužů s nízkou sexuální aktivitou a poruchami erekce. S věkem nad 60 let výrazně přibývá fraktur, z nichž nejvážnější je fraktura kyčelního kloubu, která má u mužů třikrát vyšší mortalitu než u žen. U mladších mužů má nižší hladina testosteronu vztah k „viscerální obezitě“ (s predominantním ukládáním tuku v břiše) a k diabetu nezávislém na inzulinu. Tento typ obezity je příznačný pro muže a v léčbě dobře reaguje na dlouhodobé podávání testosteronu.

Má-li muž hluboce podprůměrné hladiny testosteronu v séru, pak terapie testosteronem zlepšuje nejen sexuální aktivitu, ale také zmírňuje únavnost a příznivě působí na celkovou náladu pacientů.

Dlouhodobé podávání androgenů starším mužům je zajímavou myšlenkou. Tato léčba má daleko k pravé substituční terapii, slibuje však zlepšení sexuální i jiné životní aktivity léčeného muže. Je tedy jen dalším tématem z dlouhé řady lékařských procedur, které nabízejí omlazení a návrat mladistvé energie, tedy „rejuve-

nalizací“. Dosažení „omlazení“ organismu hormonální léčbou je postup, který má v lékařství dlouhou tradici.

Pravděpodobně prvním lékařem, který spojil procesy stárnutí s hormonálními funkcemi, byl klasik endokrinologie Charles Edouard Brown-Séquard (1817–1894). Zabýval se myšlenkou injikovat semeno mladíků do krve stárnoucích mužů, aby zvýšil jejich duševní i tělesné síly. Dokonce v tomto směru podnikl první experimenty na zvířatech. Ve svých dvaasedmdesáti letech pozoroval úbytek životního elánu, a proto si vstříkoval podkožní injekce extraktů ze zvířecích varlat. Tvrdil tehdy, že po deseti takových injekcích zaznamenal zvýšení tělesných i duševních sil, a dokonce zlepšení „proudu moči“ a „síly defekace“. Zmíněný účinek prý vymizel během měsíce po skončení injekční léčby. Dnešními očima viděno, byly aplikované dávky androgenů nepatrné, a tedy hormonálně neúčinné. Brown-Séquard popisoval buď placebový efekt, nebo v lepším případě účinek „popudové terapie“ cizorodým tkáňovým extraktem.

Jiným lékařem, který usiloval o hormonální „rejuvenalizaci“, byl vídeňský fyziolog Eugen Steinach (1861–1944). Popsal „omlazení“ starých samečků pokusných zvířat, když jim implantoval varlata mladých jedinců. Podobný účinek pozoroval po podvazech chámovodů. Histologickým vyšetřením varlat po přerušení chámovodů (vazektomiích) zjistil proliferaci intersticiální tkáně, což považoval za známku „pubertálních žláz“. V roce 1920 publikoval úvahu, že podvaz chámovodů zvyšuje produkci hormonů. Později se proslavil propagací „autoplastické léčby“ stárnutí. Spolu s urologem Robertem Lichtensternem zavedl podvaz chámovodů jako omlazovací proceduru. Tato

„léčba“ byla prováděna od roku 1918 po dvě desetiletí a ve dvacátých letech ji prý podstoupilo nejméně sto akademických funkcionářů Vídeňské univerzity, mezi nimi také sám Sigmund Freud. Zakladatel psychoanalýzy prý tvrdil, že transplantacemi varlat „zdravých“ mužů bude možné léčit homosexualitu účinněji než jeho psychoterapeutickou metodou. Nejznámější dobový výrok Eugena Steinacha zní: *„Říká se, že člověk je tak starý, jak staré jsou jeho cévy, máme však důvody pro tvrzení, že člověk je tak starý, jak staré jsou jeho endokrinní žlázy.“* Steinach se neomezil jen na muže. Spolu s radiologem Guido Holzknecem se snažil o „omlazení“ žen ozařováním vaječníků, které mělo „reaktivovat“ jejich hormonální sekreci.

Zajímavý je také příběh „opičího doktora“ – lékaře ruského původu Sergeje Voronoffa (1866–1951), jenž působil v Paříži. Za pobytu v Egyptě prý pozoroval, že eunuši rychleji stárnou. Po experimentech na zvířatech v roce 1920 provedl první transplantaci opičích varlat muži. Pro lepší dlouhodobé výsledky netransplantoval celé varle, ale pouze jeho část všival do varlete příjemce. Výsledkem prý byla zřetelná „rejuvenalizace“, trvající jeden až dva roky. Těchto operací uskutečnil několik set. Obliba opičích žláz byla tak veliká, že přiměla francouzskou vládu k vyhlášení zákazu lovu opic ve francouzských koloniích.

Velký zájem mužů o léky, které slibují zlepšit jejich sexuální výkonnost, dobře ilustruje také historie sildenafilu (preparát Viagra). Tento medikament byl připraven při výzkumu prostředků rozšiřujících cévy. Zlepšuje erekci u většiny mužů, kterým je podán. Z medikamentu se stal jeden z největších farmaceutických obchodních úspěchů posledních let.

7. Literatura

(citovaná, použitá, doporučená)

- Anděl, Jaroslav (2001): Erotikové: Mystika a erotika Josefa Váchala. In: Váchal, Josef, *Erotikové. Cyklus 20 kreseb*. K vydání připravil, doslov a životopisnou poznámku napsal Jaroslav Anděl. Praha, Litomyšl: Nakladatelství Ladislav Horáček – Paseka, 2001, s. 58–61.
- Andrae, Simon (1998): *Anatomy of Desire: The Science and Psychology of Sex, Love, and Marriage*. London: Little Brown and Company.
- Ariès, Philippe – Béjin, André, ed. (1985): *Western Sexuality: Practice and Precept in Past and Present Times*. Oxford: Blackwell.
- Bailey, D. S. (1955): *Homosexuality and the Western Christian Tradition*. London: Allen & Unwin.
- Baker, Robin R. (1996): *Sperm Wars: Infidelity, Sexual Conflict and Other Bedroom Battles*. London: Fourth Estate. (Český překlad: *Válka spermií: Nevěra, konflikt mezi pohlavími a jiné ložnicové bitvy*. Brno: Jota, 1996.)
- Baker, Robin R. – Bellis, Mark A. (1995): *Human Sperm Competition: Copulation, Masturbation and Infidelity*. London: Chapman and Hall.
- Bancroft, John (1989): *Human Sexuality and its Problems*. London: Churchill Livingstone.
- Bell, A. P. – Weinberg, S. (1978): *Homosexualities: A Study of Diversity Among Men and Women*. New York: Simon and Schuster.
- Betzig, L. L. – Mulder, M. B. – Turke, P., ed. (1988): *Human Reproductive Behaviour*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bishop, Clifford – Hobden, Jane (2001): Mind and Body. In: Bishop, Clifford – Osthelder, Xenia, ed., *Sexualia: From Prehistory to Cyberspace*. Köln am Rhein: Könnemann Verlagsgesellschaft mbH, s. 11–53.
- Bishop, Clifford – Hobden, Jane – Husain, Shahrukh (2001): Making Love. In: Bishop, Clifford – Osthelder, Xenia, ed., *Sexualia: From Prehistory to Cyberspace*. Köln am Rhein: Könnemann Verlagsgesellschaft mbH, s. 55–79.
- Bishop, Clifford – Hobden, Jane – Husain, Shahrukh – Tramitz, Angelika (2001): Matrimony and Partnership. In: Bishop, Clifford – Osthelder, Xenia, ed., *Sexualia: From Prehistory to Cyberspace*. Köln am Rhein: Könnemann Verlagsgesellschaft mbH, s. 81–127.
- Bishop, Clifford – Husain, Shahrukh – Vitebsky, Piers (2001): Origins – The Evolution of Sexual Culture. In: Bishop, Clifford – Osthelder, Xenia, ed., *Sexualia: From Prehistory to Cyberspace*. Köln am Rhein: Könnemann Verlagsgesellschaft mbH, s. 129–187.
- Bishop, Clifford – Kaupp, Cristina Moles (2001): The Erotic Muse – Art and Artifice. In: Bishop, Clifford – Osthelder, Xenia, ed., *Sexualia: From Prehistory to Cyberspace*. Köln am Rhein: Könnemann Verlagsgesellschaft mbH, s. 327–365.
- Bishop, Clifford – Osthelder, Xenia, ed. (2001): *Sexualia: From Prehistory to Cyberspace*. Köln am Rhein: Könnemann Verlagsgesellschaft mbH.
- Bishop, Clifford – Tramitz, Angelika (2001): When Desire Turns to Sin. In: Bishop, Clifford – Osthelder, Xenia, ed., *Sexualia: From Prehistory to Cyberspace*. Köln am Rhein: Könnemann Verlagsgesellschaft mbH, s. 241–293.

- Bleys, Rudi S. (1995): *The Geography of Perversion: Male-to-Male Sexual Relations Outside the West and the Ethnographic Imagination. 1750–1938*. New York: New York University Press.
- Bloch, Iwan (1937): *The Sexual Life of Our Time: A Complete Encyclopaedia of the Sexual Sciences in Their Relation to Modern Civilization*. New York: Falstaff Press.
- Borneman, Ernest (1994): *Encyklopedie sexuality*. Praha: Victoria Publishing.
- Brouk, Bohuslav (1933): *Psychoanalytická sexuologie*. Praha: Alois Srdce.
- Brouk, Bohuslav (1935; 1992): *Autosexualismus a psychoeroticismus*. Praha: Edice surrealismu; Praha: Odeon.
- Brouk, Bohuslav (1936): *O smrti, lásce a žárlivosti*. Praha: Alois Srdce.
- Brouk, Bohuslav (1938): *Manželství – sanatorium pro méněcenné*. Praha: Nákladem vlastním.
- Brouk, Bohuslav (1992): *Lidská duše a sex*. Praha: Odeon.
- Browe, P. (1936): *Zur Geschichte der Entmannung: Eine religions- und rechtsgeschichtliche Studie*. Breslau: Breslauer Studien zur historischen Theologie N. F. 1.
- Bull, J. J. (1983): *The Evolution of Sex-determining Mechanisms*. Menlo Park (California): Benjamin-Cummings.
- Bullough, V. L. (1976): *Sexual Variance in Society and History*. Chicago: University of Chicago Press.
- Bullough, V. L. – Bullough, B. (1987): *Women and Prostitution: A Social History*. Buffalo: Prometheus Books.
- Carter, Carol Sue (1974): *Hormones and Sexual Behavior*. Stroudsburg (Pennsylvania): Dowden, Hutchinson & Ross, Inc.
- Comfort, Alex (1977): *More Joy of Sex*. London: Quartet Books.
- Comfort, Alex (1996): *The Joy of Sex*. London: Mitchell Beazley.
- Čermák, I. (1998): *Lidská agrese a její souvislosti. Žďár nad Sázavou: Nakladatelství Fakta*.
- Dawkins, Richard. (1998): *Sobecký gen*. Praha: Mladá fronta.
- Dynes, W. R. (1987): *Homosexuality: A Research Guide*. New York: Garland.
- Eberhard, W. G. (1985): *Sexual Selection and Animal Genitalia*. Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press.
- Ellis, Albert – Abarbanel, Albert, ed. (1973): *The Encyclopedia of Sexual Behavior*. 2. revidované vydání. New York: Aronson.
- Fisher, Helen E. (1982): *The Sex Contract: The Evolution of Human Behavior*. New York: William Morrow.
- Fisher, Helen E. (1994): *Anatomy of Love: A Natural History of Mating, Marriage, and Why We Stray*. New York: A Fawcett Columbine Book. Published by Ballantine Books.
- Fisher, Seymour (1973): *The Female Orgasm: Psychology. Physiology. Fantasy*. New York: Basic Books.
- Ford, Clellan S. – Beach, Frank A. (1951): *Patterns of Sexual Behavior*. New York: Harper and Brothers.
- Francoeur, Robert T., ed. (1995): *The Complete Dictionary of Sexology*. New York: Continuum.
- Freund, Kurt – Scher, H. – Hucker, S. (1983): The Courtship Disorder. *Archives of Sexual Behavior*, roč. 12, č. 5, s. 369–379.
- Friedman, R. C. – Richart, R. M. – Vande Wiele, R. L. – Stern, L. O. (1974): *Sex Differences in Behavior*. New York: John Wiley & Sons.
- Fuchs, Eduard (1985; 1988): *Illustrierte Sittengeschichte in sechs Bänden*. Band 1: Renaissance, Teil I; Band 2: Renaissance, Teil II; Band 3: Die galante Zeit, Teil I; Band 4: Die galante Zeit, Teil II; Band 5: Das bürgerliche Zeitalter, Teil I; Band 6: Das bürgerliche Zeitalter, Teil II. Ausgewählt und eingeleitet von Thomas Huonker. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag.
- Geer, J. H. – Donohue, W. T., ed. (1976): *Theories of Human Sexuality*. New York: Plenum Press.
- Gomberg, E. S. – Franks, V., ed. (1979): *Gender and Disordered Behavior, Sex Differences in Psychopathology*. New York: Brunner/Mazel Publishing.
- Green, Richard (1992): *Sexual Science and the Law*. Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press.
- Green, Richard, ed. (1979): *Human Sexuality, a Health Practitioners Text*. Baltimore: Williams & Wilkins Co.
- Gregersen, Edgar (1994): *The World of Human Sexuality: Behaviors, Customs, and Beliefs*. New York: Irvington Publishers.
- Hatfield, Elaine – Rapson, Richard L. (1993): *Love, Sex, and Intimacy: Their Psychology, Biology, and History*. New York: HarperCollins College Publishers.
- Havelock, Ellis (1957): *Studies in the Psychology of Sex*. New York: The New American Library.
- Hirschfeld, Magnus (1925–1930): *Geschlechtskunde*. 5 svazků. Berlin.
- Hynie, Josef (1945): *Mladé mužství*. 2. přehlednuté vydání. Praha: Nakladatel Josef Svoboda.

- Hynie, Josef (1946): *Sexuální život a jeho nedostatky*. Praha: Nakladatel Josef Svoboda.
- Hynie, Josef (1980; 1984): *Sexuologie*, I, II. Učební texty I. lékařské fakulty Univerzity Karlovy. Praha: Univerzita Karlova.
- Imperato-McGinley, J. – Peterson, R. E. – Gautier, T. – Sturia, E. (1983): Androgens and the Evolution of Male Gender Identity Among Male Pseudhermaphrodites with 5 α -reductase Deficiency. *New England Journal of Medicine*, 300, s. 1233–1237.
- Institut für Sexualforschung Wien (1961): *Bilder-Lexikon: Kulturgeschichte, Literatur und Kunst, Sexualwissenschaft*. Hamburg: Verlag für Kulturforschung.
- Irvine, S. – Cawood, E. – Richardson, D. – MacDonald, E. – Aitken, J. (1996): Evidence of Deteriorating Semen Quality in the United Kingdom: Birth Cohort Study in 557 Men in Scotland over 11 Years. *British Journal of Medicine*, 312, 7029, s. 467–471.
- Janata, J. (1997): *Dvojí svět*. Praha: Maxdorf.
- Kinsey, Alfred C. – Pomeroy, Wardell B. – Martin, Clyde E. (1948): *Sexual Behavior in the Human Male*. Philadelphia and London: W. B. Saunders Company.
- Kinsey, Alfred C. – Pomeroy, Wardell B. – Martin, Clyde E. – Gebhard, Paul H. (1953): *Sexual Behavior in the Human Female*. Philadelphia and London: W. B. Saunders Company.
- Kohl, J. V. – Francoeur, R. T. (1995): *The Scent of Eros: Mysteries of Odour in Human Sexuality*. New York: Continuum.
- Kon, Igor S. (1988): *Vveděnije v seksologiju*. Moskva: Medicina.
- Kon, Igor S. (1998): *Lunnyj svet na zare: Liki i maski odnopoloj ljubvi*. Moskva: Olimp.
- Lamberts, S. W. – van de Beld, A. W. – van de Ley, A. J. (1997): The Endocrinology of Aging. *Science*, 278, s. 419–424.
- Laqueur, Thomas (1990): *Making Sex: Body and Gender from the Greeks to Freud*. Cambridge (Massachusetts), London (England): Harvard University Press.
- Le Vay, S. (1992): *Born That Way? The Biological Basis of Homosexuality*. London: Channel Four.
- Le Vay, S. (1993): *The Sexual Brain*. Cambridge (Massachusetts): MIT Press.
- Levin, R. (1997): Assessing Human Female Sexual Arousal by Vaginal Photoplethysmography – a Critical Examination. *Sexologies*, roč. 6, č. 25, s. 25–31.
- Liebowitz, M. R. (1983): *The Chemistry of Love*. Boston: Little Brown.
- Maccoby, E. E. – Jacklin, C. N. (1974): *The Psychology of Sex Differences*. Stanford: Stanford University Press.
- Margulis, Lynn – Sagan, Dorion (1986): *Origins of Sex: Three Billion Years of Genetic Recombination*. New Haven: Yale University Press.
- Masters William H. – Johnson, Virginia E. (1966; 1980): *Human Sexual Response*. New York, Boston: Little, Brown; New York: Bantam Books.
- Michod, R. E. – Levin, B. R., ed. (1987): *The Evolution of Sex: An Examination of Current Ideas*. Sunderland (Massachusetts): Sinauer.
- Moir, A. – Jessel, D. (1989): *Brain Sex: The Real Differences between Men and Women*. London: Michael Joseph.
- Money, John (1980): *Love and Love Sickness: The Science of Sex, Gender Difference, and Pair-Bonding*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Money, John – Ehrhardt, Anke (1972): *Man and Woman, Boy and Girl*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Morris, Desmond (1967): *The Naked Ape*. New York: McGraw-Hill.
- Morris, Desmond (1997): *Lidský živočich*. Praha: Euro-media Group.
- Raboch, J. – Stárka, L. (1972): Coital Activity of Men and the Levels of Plasmatic Testosterone. *Journal of Sex Research*, roč. 8, s. 219–224.
- Reich, W. (1968): *The Function of the Orgasm*. London: Panther.
- Reik, Theodor (1945): *Psychology of Sex Relations*. New York, Toronto: Rinehart & Company.
- Ruse, M. (1988): *Homosexuality: A Philosophical Inquiry*. Oxford: Basil Blackwell.
- Russell, Bertrand (1931): *Manželství a mravnost*. Praha: Aventinum.
- Sanday, P. R. (1981): *Female Power and Male Dominance: On the Origins of Sexual Inequality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Seedorf, Thomas (1996): Kastraten. In: Finscher, Ludwig, ed., *Die Musik in Geschichte und Gegenwart: Allgemeine Enzyklopädie der Musik begründet von Friedrich Blume*. Zweite, neubearbeitete Ausgabe. 20 Bände in zwei Teilen; Sachteil in acht Bänden, Personenteil in zwölf Bänden. Sachteil 5, Kas – Mein. Kassel, Basel, London, New York, Prag; Stuttgart, Weimar: Bärenreiter; Metzler, s. 15–20.
- Schindler, Franz (2001): Jak se stala Masarykova univerzita centrem světového hnutí pro sexuální reformu. *Univerzitní noviny*, roč. 8, 2001, č. 3, s. 29–32.

- Smith, R. L., ed. (1984): *Sperm Competition and the Evolution of Mating Systems*. New York: Academic Press.
- Sommer, V. (1990): *Wider die Natur? Homosexualität und Evolution*. München: C. H. Beck Verlag.
- Srp, Karel (2001): Erotická revue a Edice 69. *Erotická revue*, roč. III, s. 135–143. (Reprint původního vydání z dubna 1933.)
- Srp, Karel (2001): Osvozené libido. In: Štýrský, Jindřich, *Emilie přichází ke mně ve snu*. Praha: Torst, 2001, s. 39–47.
- Stárka, L. et al. (1997): *Endokrinologie*. Praha: Maxdorf.
- Stárka, L. – Hampl, Richard – Šulcová, Jana – Zvěřina, Jaroslav (1988): Extragonadální zdroje steroidních pohlavních hormonů u člověka. *Vnitřní lékařství*, roč. 34, s. 1057–1061.
- Stárka, L. – Raboch, Jan – Jirásek, L. (1984): *Nárys andrologické endokrinologie*. Praha: Avicenum.
- Symons, D. (1981): *The Evolution of Human Sexuality*. Oxford: Oxford University Press.
- Štýrský, Jindřich (1933; 2001): *Emilie přichází ke mně ve snu*. Praha: Edice 69, 1933; Praha: Torst, 2001. (Reprint původního vydání z května 1933.)
- Tannahill, R. (1980): *Sex in History*. London: Hamish Hamilton.
- Taylor, G. R. (1953): *Sex in History*. London: Thames & Hudson.
- Taylor, Timothy (1996): *The Prehistory of Sex: Four Million Years of Human Sexual Culture*. New York: Bantam Books.
- Tramitz, Angelika (2001): Prostitution in the Western World. In: Bishop, Clifford – Osthelder, Xenia, ed., *Sexualia: From Prehistory to Cyberspace*. Köln am Rhein: Könnemann Verlagsgesellschaft mbH, s. 295–325.
- Tramitz, Angelika – Kon, Igor (2001): A Culture Steeped in Sex – Europe and the USA. In: Bishop, Clifford – Osthelder, Xenia, ed., *Sexualia: From Prehistory to Cyberspace*. Köln am Rhein: Könnemann Verlagsgesellschaft mbH, s. 367–411.
- Tripp, C. A. (1975): *The Homosexual Matrix*. New York: Signet.
- Turner, W. J. (1995): Homosexuality, Type 1: An Xq28 Phenomenon. *Archives of Sexual Behavior*, roč. 24, č. 2, s. 109–134.
- Váchal, Josef (1922; 2001): *Erotikové. Cyklus 20 kreseb*. K vydání připravil, doslov a životopisnou poznámku napsal Jaroslav Anděl. Praha, Litomyšl: Nakladatelství Ladislav Horáček – Paseka, 2001.
- Ward, I. (1984): The Prenatal Stress Syndrome: Current Status. *Psychoneuroendocrinology*, roč. 9, s. 3–11.
- Weiss, Petr (1997): K otázce normality sexuálního chování. *Čs. psychologie*, roč. 41, s. 370–374.
- Weiss, Petr – Zvěřina, Jaroslav (1999): *Sexuální chování obyvatel České republiky*. Praha: Alberta Plus.
- Weiss, Petr – Zvěřina, Jaroslav – Procházka, I. (1994): K výskytu homosexuality v obecné populaci. *Praktický lékař*, roč. 74, s. 573–576.
- West, Donald James (1968): *Homosexuality*. London: Duckworth.
- Whitam, F. L. – Diamond, M. – Martin, J. (1993): Homosexual Orientation in Twins: A Report on 61 Pairs and Three Triplet Sets. *Archives of Sexual Behavior*, roč. 22, č. 3, s. 187–206.
- Whyte, M. K. (1990): *Dating, Mating, and Marriage*. New York: Aldine de Gruyter.
- Wilson, Edward O. (1975): *Sociobiology: The New Synthesis*. Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press.
- Wilson, Edward O. (1993): *O lidské přirozenosti: Máme svobodnou vůli, nebo je naše chování řízeno genetickým kódem?* Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Wood, John William (1994): *Dynamics of Human Reproduction: Biology, Biometry, Demography*. New York: Walter de Gruyter Inc.
- Wright, Robert (1994): *Morální zvíře*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Young, W. – Goy, R. – Phoenix, C. (1964): Hormones and Sexual Behavior. *Science*, 143, s. 212–218.
- Zilbergeld, Bernie (1992): *The New Male Sexuality*. New York, London: Bantam Books.
- Zvěřina, Jaroslav (1994): *Lékařská sexuologie*. Praha: Schering AG.
- Zwang, Gérard (1989): *Le Sexe de la femme*. Paris: Marabout.

8. Rejstřík důležitějších jmen a pojmů

adenohypofýza, přední část hypofýzy (podvěsku mozkového). Jde o žlázu nadřazenou ostatním žlázám s vnitřní sekrecí, která produkuje řadu hormonů – například růstový a gonadotropní hormon.

Afrodíté, řecká bohyně krásy a smyslné lásky (latinsky Venus). V jejím kultu se projevují četné souvislosti s předovýchodními bohyněmi plodnosti a do Řecka pronikl její kult patrně již v mykénské době. V řecké mytologii byla Afrodíté pokládána za dceru Dia a bohyně deště Diony, podle Hésioda se zrodila z mořské pěny oplodněné séměm z genitálií vykleštěného Úrana (*Afrodíté Anadyomené*). Homér ji líčí jako nevěrou manželku boha Héfaista, kterého klamala s Aréem a také s dalšími smrtelníky. Do jejího průvodu patří Charitky a její a Aréův syn Erós (*viz*). Afrodíté byla uctívána jako bohyně jara a přírodních sil. Tyto funkce vyjadřovala její epiteta Úrania (Nebeská) a Pandémos (v Attice: společná všemu lidu, lidová). V kyperském Pafu, v Efesu a v Korintu byl její kult spjat s chrámovou prostitucí. V maloasijském Knidu se nacházela její nejslavnější socha, vrcholné dílo Práxitelovo. Ten pro vystižení obrazu bohyně použil jako model svou milenkou, hetéru Frýné. Afrodíté Pandémos byla patronkou athénských hetér, které o jejím svátku (čtvrtý den každého měsíce) odevzdávaly do jejího chrámu desátek ze svého výdělků. Velké úctě se Afrodíté těšila rovněž v Římě, kde byla uctívána jako Venuše, matka Aeneova a pramáti římského národa *Venus Genetrix*.

afrodiziakum, drogy či medikamenty, které zvyšují sexuální touhu a aktivitu. Afrodiziaký účinek mají sexuální hormony, alkaloid yohimbin nebo látky, které

zvyšují prokrvení genitálu (sildenafil – populární medikament Viagra).

Amor, *viz* Erós.

androgeny, mužské (samčí) pohlavní hormony. Nejdůležitější je testosteron a jeho deriváty dihydrotestosteron a androsteron. Produkují je zejména mužské pohlavní žlázy, varlata. Androgenní účinky mají také anabolika, zneužívaná k podpoře růstu svalové hmoty v kulturistice a jiných sportovních odvětvích.

apomorfin, látka v medicíně tradičně používaná k vyvolání zvracení centrálním účinkem. Protože v malých dávkách působí budivě, může podporovat sexuální výkonnost. Jeho terapeutické použití v této indikaci omezují nežádoucí vedlejší účinky (nausea, zvracení).

aromatiace, chemický proces, kterým se z většiny androgenních hormonů tvoří v organismu hlavní ženský hormon – estrogen. Enzym, který proces reguluje, se nazývá aromatáza.

autoerotika, erotické procesy, které probíhají v organismu (bez vnějších podnětů) a vedou k sexuálnímu vzrušení nebo ukojení. Zahrnují autoerotické fantazie a sny, jakož i onanování (masturbaci) (*viz*).

Baer Karl Ernst von (1792–1876), ruský embryolog německého původu. Jako první v díle *Epistola de ovi mammalium et hominis genesi* popsal vajíčka savců; je proto považován za zakladatele moderní reprodukční medicíny.

Bloch Iwan (1872–1922), německý dermatovenerolog a sexuolog; průkopník moderní sexuologie. Věnoval se zejména transkulturnímu studiu prostituce, sexuální morálky a pohlavně přenosných onemocnění.

V monumentálním díle *Sexual Life in Our Time* (1907) položil základy moderní sexuologie jako vědy. Spolu s Magnusem Hirschfeldem (*viz*), Albertem Mollem (*viz*) a dalšími lékaři založil v roce 1913 Lékařskou společnost pro sexuologii a eugeniku, první sexuologickou společnost světa, a v roce 1914 začal vydávat tiskový orgán této společnosti – *Zeitschrift für Sexualwissenschaft*. Z jeho rozsáhlého projektu *Comprehensive Handbook of Sexology in Monographs* byly publikovány první a třetí svazek nazvaný *Prostitution* (1912 a 1925).

Brouk Bohuslav (1912–1978), český psycholog, sociolog, psychoanalytický estetik a esejista; spoluzakladatel Surrealistické skupiny (*viz*) v roce 1934 v Československé republice. Po roce 1948 emigroval a žil v Austrálii a ve Velké Británii. Vydal řadu objevených prací věnovaných problematice lidské sexuality a erotiky: *Psychoanalytická sexuologie* (1933), *Autosexualismus a psychoeroticismus* (1935), *O smrti, lásce a žárlivosti* (1936), *Patologie životní zdatnosti* (1937) aj.

celibát, zřeknutí se ženy, manželství. Toto ustanovení se postupně stalo platné pro křesťanské kněze. Celibát se prosazoval již v raném křesťanství, ale obecně nebyl dodržován ještě dlouho do středověku. Ve východní církvi byla tato povinnost zmírněna od roku 692. Po schizmatu mezi východní a západní církví se na Východě celibát dodržoval jen v kláštorech. Závaznost celibátu pro duchovní římskokatolické církve byla potvrzena roku 1139 II. lateránským koncilem a v letech 1545 až 1563 II. tridentským koncilem.

coitus, latinsky sexuální spojení, soulož.

concupitus, latinsky soulož.

coolidge efekt, fenomén, který způsobuje oslabování účinku sexuálních podnětů při opakované prezentaci. Demonstrován bývá na samečcích hlodavců: když se samečkovi pustí do klece samička, uskuteční s ní určitý počet kopulací, aby o ni posléze ztratil zájem. Je-li původní samička nahrazena jinou, sameček se opět aktivuje k dalším kopulacím.

dimorfnost (dimorfismus) sexuální, existence dvou forem vlastností a funkcí, odvislých od příslušnosti jedinců k ženskému nebo mužskému pohlaví. Týká se jak tělesných vlastností, tak sexuální identifikace, sexuální role nebo sexuálního chování, které mohou být ženské nebo mužské.

DNA, kyselina deoxyribonukleová, jedna z nukleových kyselin, obsažená v jádru buněk. Její dlouhá polynukleotidová vlákna se splétají ve dvojistou šroubovici a jsou základním nositelem genetických informací živých organismů.

dopamin (dihydroxyfenylalanin), jeden z významných „mozkových aminů“, který působí mimo jiné též jako sexuální aktivátor. Dopaminergní látky jsou ty, které posilují účinky dopaminu, nebo přímo zvyšují jeho hladinu v mozkové tkáni.

dysgenika, z řeckého *dys*, „zeslabený, vadný, porušený“ a *genos*, „rod“, opak eugeniky (*viz*); vyjadřuje zhoršování dědičného základu a vývoje populace.

Edice 69, název knižnice z období 1931–1933 zaměřené na vydávání publikací o sexualitě a erotice; založil ji a redigoval Jindřich Štyrský (*viz*), který rovněž vydával časopis s obdobným zaměřením – *Erotická revue* (*viz*). Oba tyto tiskové orgány představovaly hlavní a zejména explicitně definovanou platformu zabývající se počátkem 30. let 20. století v tehdejší Československu texty a výtvarnými díly o erotice a sexu. Prvních pět publikací Edice 69 představovalo díla různých autorů (Aretino, Sade aj.) doplněná ilustracemi především od Štyrského a Toyen (*viz*). Poslední šestý svazek *Emilie přichází ke mně ve snu* (1933) vytvořil Jindřich Štyrský a pojal jej jako celostní dílo složené z krátkého textu, deseti koláží a z doslovu psychologa a sexuologa Bohuslava Brouka (*viz*). V běžné knihkupecké síti se tituly z Edice 69 ve třicátých letech neobjevily, což bylo dáno silně omezujícími „mravnostními“ zákony tehdejšího Československa, na jejichž základě cenzura nekompromisně zasahovala. Knihy vycházely jen v omezeném nákladu – podle tiráže šlo o „... přísně soukromý tisk pro kruh přátel vydavatelových a pro subskribenty z řad odběratelů ... Tato kniha nesmí být veřejně prodávána, ani vyložena, ani půjčována, nebo jinak rozšiřována a nesmí býti zařaděna do veřejných knihoven. Budiž uložena pod uzávěrem na místě nepřístupném, aby se nedostala do rukou nedospělých osob“. Dnes patří knihy z Edice 69 k vzácným bibliofilům; reedice Štyrského *Emilie přichází ke mně ve snu* (původně vyšla v počtu 69 výtisků) byla vydána v roce 2001 v pražském nakladatelství Torst.

Effertzova doktrína, teorie, podle které je muž vyba-ven limitovaným počtem ejakulací nebo limitovaným objemem celoživotně produkovaného ejakulátu. Pokud tento limit vyčerpá, končí jeho sexuální aktivita. Podle této doktríny se předpokládalo, že muži, kteří začínají sexuálně žít brzy a jsou hodně sexuálně aktivní, končí se sexem dříve než ti, kteří se celý život „šetřili“. Všechny výzkumy však ukazují pravý opak: lidé, kteří začínají sexuálně žít dříve a jsou celoživotně sexuálně aktivní, mají větší šanci na dobrou sexuální aktivitu i v pokročilém věku.

ejakulace, vypuzení semenné tekutiny (obsahující spermie a výměšky měchýřkových a prostatických žláz) při orgasmu.

ejakulát, semenná tekutina, vypuzovaná při ejakulaci z močové trubice. Ejakulát zdravého mladého muže tvoří bělavá hmota o objemu v průměru tři mililitry (2,0–12,0 ml) a zpravidla více než 40 milionů spermií v každém mililitru. Při vypuzení z močové trubice má ejakulát rosolovitou konzistenci. Ke zkapalnění dochází do dvaceti minut.

ektohormony, látky podobné hormonům, vylučované navenek tak, aby ovlivňovaly jiné příslušníky stejného druhu, zpravidla opačného pohlaví. Jde o málo používaný výraz. Dnes je pro tyto působky častější označení feromony.

Ellis Henry Havelock (1859–1939), britský lékař, sexuolog. Nejproslulejší průkopník globálního zkoumání, zejména transkulturně orientovaného, lidské sexuality, jež publikoval v řadě studií a knižních monografií: *The New Spirit* (1890), *Man and Woman* (1894), *Studies in the Psychology of Sex* (1896–1928), český *Pohlavní psychologie* (Praha 1937).

endokrinologie, nauka o žlázách s vnitřní sekrecí a jejich poruchách. Protože pohlavní žlázy jsou významnými endokrinními systémy, patří endokrinologie sexuality k nejvýznamnějším úsekům této disciplíny.

endorfiny (endogenní opioidy), v lidském těle vznikající látky, které se svým účinkem podobají opiátům a působí na stejná cílová místa v mozkové tkáni jako morfiu a jeho deriváty. Jde o látky složené z různých aminokyselin (polypeptidy). Mají vztah k prožívání pozitivních emocí (také sexuálního vzrušení a orgasmu), účinně tlumí vnímání bolesti.

enkulturace, proces učení, jímž si člověk v dětství a dospívání osvojuje kulturu, hodnoty a normy dané společnosti.

epigenetické mechanismy, kromě přesně geneticky určených procesů existují ve vývoji jedince také jevy, které se formují na základě vrozených dispozic, avšak jsou ovlivňovány zevními vlivy. Některé projevy v sexuální chování jsou například závislé nejen na správné genetické informaci, ale také na zevních vlivech (kontakt s matkou, citové vztahy nejbližšího okolí v dětství a podobně).

erastos („milující“), řecké označení pro staršího muže v pederastické dvojici, který byl aktivní ve výběru mladšího partnera.

erekce, zvětšení a ztuhnutí penisu jako reakce na pohlavní vzrušení. Protože podobné cévní reakce probíhají

také v jiných orgánech, můžeme hovořit o erekci prsních bradavek nebo o erekci poštváčku či stydkých pysků. **erogenní, erotogenní**, místa na těle, jejichž dráždění vyvolává erotické vzrušení.

eromenos („milovaný“), řecké označení pro mladíka, který je v pederastickém páru objektem lásky staršího muže.

erós, láska (*viz*).

Erós, řecký bůh lásky, syn Afrodity (*viz*) a Aréa (latinsky Amor, Cupido). U Hesioda podle starších představ Erós představoval počáteční a všeoživující sílu pocházející z Chaosu, čímž se poukazovalo na všemocnou sílu lásky. V otevřeném systému řeckých náboženských představ s původem a podstatou Eróta manipulují filozofové, jak se to odráží například v názorech účastníků Platónova *Symposia*. Podstata Eróta a lásky jako takové získává filozofickou dimenzi na rozdíl od běžných představ, které se v té době ustálily ve výtvarném umění, kde je Erós zpodobován jako půvabný chlapec, jenž ještě nedosáhl dospělosti. V helénistické době se Erós mění na hravé nezbedné dítě a Afrodité bývá obklopena celým hejnem „Erótků“ (v renesanci se pro ně vžil název *putti*). Erós byl pokládán za mocné božstvo, které podle nevyzpytatelné vůle svými šípy zasahuje smrtelníky i bohy a přináší jim buď potěšení, nebo utrpení. I Erós byl bezmocný vůči lásce, tak se stalo, že se proti vůli své matky Afrodity zamiloval do krásné dívky Psýché (*viz*), což přivodilo četné komplikace. Metafyzické spojení Eróta a Psýché (Lásky a Duše) se však odrazilo ve filozoficko-náboženských systémech pohanské antiky i v křesťanství.

Erotická revue, časopis vycházející v letech 1930–1933, zaměřený na vydávání textů a ilustrací se sexuální a erotickou tematikou. Založil jej a redigoval Jindřich Štyrský (*viz*), který v té době rovněž založil Edici 69 (*viz*) s obdobným tematickým zaměřením; oba tyto tiskové orgány představovaly hlavní a zejména explicitně definovanou platformu zabývající se počátkem 30. let 20. století v tehdejší Československu texty a výtvarnými díly o erotice a sexu; autorsky se v časopisu uplatňovali především tvůrci z okruhu Surrealistické skupiny v ČSR (*viz*). Časopis měl tři ročníky: první sestával ze čtyř čísel, která vyšla v rozmezí října 1930 až května 1931, druhý a třetí byl publikován jako ročenka v květnu 1932 a v dubnu 1933. Byl však omezen na úzký čtenářský okruh – v tiráži 1. ročníku bylo uvedeno: „Soukromý tisk vydaný Jindřichem Štyrským pro kruh přátel a sběratelů v říjnu 1930 – květnu 1931, v Praze, ve 150 číslovaných výtiscích, z nichž

120 je na domácím Simili Japanu a 30 na Van Gelde-ru. Jelikož je vyhrazen jen subskribentům, nesmí býti veřejně prodáván, ani vyložen, ani půjčován, ani jinak rozšiřován nebo zařazen do veřejných knihoven.“ Byla to formulace prozíravě reagující na tehdejší společenské klima a pojetí „mravnosti“ v zákonech, neboť například nedlouho před založením časopisu cenzura z mravnostních důvodů tvrdě postihla první český překlad díla francouzského básníka Lautréamonta *Zpěvy Maldororovy* a v polovině třicátých let byly na několika místech zabaveny i pasáže ze *Zapomenutého světla* Jakuba Demla. Dnes patří *Erotická revue* k vzácným bibliofilům; reedice všech tří ročníků byla vydána v roce 2001 v pražském nakladatelství Torst.

erotik, člověk libující si v erotice.

erotika, jevy související se sexuální aktivitou, cítěním, prožitky, pohlavní láskou; je duchovním rozměrem sexuality, sublimací smyslnosti, zjemnělou kulturou, a zároveň zdrojem inspirace, což se promítá mimo jiné do umělecké tvorby. Někdy je obecně chápána jako „kultura sexuálního života“. Například vztah Sumeřanů a Babylóňanů k erotice a pohlavnímu životu byl bezprostřední a otevřený. Styk mužů s ženami patřil ke znakům dospělosti a „civilizace“. V eposu o Gilgamešovi byl divoch Enkidu „polidštěn“ milováním s uruckou prostitutkou. Projevy erotického chování (polibky, hlazení a soulož) patřily dokonce mezi „božské moci“ (sumersky *me*), tvořící „řád světa“. Pohlavní orgány muže (*penis erectus*) a ženy (*vulva*) označovaly v klínovém písmu jako determinativy odlišné rody vlastních jmen. Předehra před pohlavním spojením (koupání, vonění a strojení „nevěsty“) bylo v některých chrámových obřadech (například při takzvaném posvátném sňatku) významnou součástí kultovního života. Pečetítka, sošky a vzácněji i reliéfy s erotickými scénami objímajících se a souložících párů byly objeveny nejen v obytných domech, ale převážně v chrámových komplexech ve městech Uru, Nippuru, Aššuru, Ninive a dalších. Patří sem i reliéfy a plastiky „nahých bohyň“ v jednoznačných autoerotických pozicích a scény s pedofilními, homosexuálními a pederastickými motivy. S erotikou se setkáváme i v sumerských a akkadských literárních skladbách, zvláště při namalování a svádění nedospělých a dospělých božských párů (Enlil a Ninlil, Enki a Ninchursanga). Jakýmsi vzorem či modelem dívky, milenky i zkušené ženy byla bohyně Inanna. Často střídala a opouštěla své partnery a dokázala se mstít celé zemi, když byla ve

spánku zneuctěna (například v eposu Inanna a Šukale-tuda). Základním projevem erotického chování byl polibek (sumersky *ne-su-ub*, akkadsky *našáqu*) na „malé, nezkušené“ nebo naopak na „zralé a plné“ rty, předcházející hlazení a pohlavnímu spojení. Ženský klín i penis byly „čistými, sladkými a medovými“ částmi těla, dokonce „zdobenými polodrahokamy“ (například v mýtu o sestupu Inanny do podsvětí). Z hlediska mezopotamské kosmogonie je zajímavé, že erotické jednání bohů i lidí bylo možné jenom v pozemské sféře a nikoli na nebi. Takzvaná erotická omína (věštění) dokládají i polibky na pohlavní orgány, stehna, lýtka a chodidla a také onanii. Zcela ojedinělým dokladem erotiky jsou mezopotamská „milostná kouzla“, sloužící k posílení mužské potence a k odstranění frigidity žen pomocí afrodiziak (nápoje, masti, potírání olejem) a erotických či sexuálních náhražek („kameny lásky“, umělé faly). Součástí takových „kouzel“, která prováděli léčitelé, byla i zařikávání s vulgárními pornografickými obraty. Erotický poměr mezi mužem a ženou označovala v biblických textech *Starého zákona* celá řada výrazů, doklady o sexuálním milování jsou však poměrně vzácné (Př 5, 19; 7, 18), stejně jako doklady o sexuálním chování („žádost“ 1 Kr 9, 19; 2 Pa 8, 6) a nezávazné lásce (Oz 8, 9; Ez 23, 5; Jr 4, 30). Láska byla podstatnou charakteristikou osobnosti Boha, který často vystupuje a jedná jako muž, dvořící se alegorické dívce nebo nevěstě. Chválu milované, milostnou touhu, líčení krás i místo námluv obsahuje *Píseň Šalomounova (Píseň písni)*, patřící ke skvostům milostné poezie starého Předního východu.

erotismus, sklon k erotičnosti.

erotogenní, viz erogenní.

erotomanie, nadměrné vystupňování sexuálních zájmů nebo pudů.

estrální cyklus (estrus, říje), cyklický výskyt období sexuální aktivity samic, který signalizuje příchod ovulace. Estrální cyklus samic aktivuje sexuální chování samečků. Mimo tato období není sexuální chování aktivováno. Podobnou periodicitu (závislou na ovulaci) lidská sexualita nevykazuje.

etologie, věda, která se zabývá chováním živočichů, jakási „psychologie zvířat“. Analyzuje zejména vztahy vrozených a naučených faktorů v motivačních a komunikačních strukturách jednotlivých živočišných druhů.

eugenika, z řeckého *eu*, „kladný, dobrý, správný“ a *genos*, „rod“ = „dobře narozený“, směr genetiky usilující o zlepšení dědičných vlastností člověka řízenou cestou (zmnožení kladných a redukce záporných vloh

člověka). Konstituovala se koncem 19. století. Tyto snahy nepřinesly žádanou účinnost, ale eugenika byla zneužita rasismem a zejména nacistickými pokusy na lidech za 2. světové války. Opakem je dysgenika (*viz*). **eunuch**, muž bez pohlavních žláz, nejčastěji po kastraci, kleštěnec. Kastrace mužů byla prováděna již přinejmenším ve 3. tisíciletí př. n. l. Motivy byly různé: trest, pomsta, religiózně-asketické důvody, léčebné účinky. Kastrování byli poražení nepřátelé nebo strážci harémů, kastrace byla zakotvena jako trest v zákonodárství mezopotamských civilizací, Persie, Indie, Číny a dalších zemí. Například v Indii, v hinduistickém Manuově zákoníku, jehož dochovaná podoba vznikla mezi 2. stoletím př. n. l. a 2. stoletím n. l., byla kastrace trestem za různé přestupky členů nižší staroindické *varny* (stavu), zejména za důvěrný styk s bráhmanskou ženou. Takto postižený muž se stal vyvržencem z lidské společnosti. Nicméně ve starověké Asýrii, Babylónii, Persii, Indii nebo v Číně kastráci či eunuši nezřídka dosáhli významných hodností. Na dvoře babylónského krále Chamurapiho (1792–1750 př. n. l.) byli eunuši osobními služebníky panovníka, mohli adoptovat děti; dva paragrafy (§ 192, § 193) Chamurapiho zákoníku upravují práva a povinnosti dítěte, které osvojil eunuch. V asyrské říši (rovněž v Persii, Číně, Indii nebo v antickém Římě) zastávali eunuši důležité funkce ve správě státu. Panovníci si je cenili hlavně proto, že nebyli vázáni rodinnými svazky, a byli tedy oddáni pouze svému králi. Společenský status eunuchů byl však považován za ponižující. Úděl eunucha – na jedné straně opovrhovaného a sexuálně hendikepovaného, na straně druhé mocného muže – vyústil u řady z nich v touhu po uplatnění moci za každou cenu. Jejich vládyčtivost a intriky vedly často k vraždě panovníka nebo právoplatného dědice trůnu. Příkladem takového neblahého vlivu je počínání eunucha Bagoase, který v roce 335 př. n. l. dosadil na perský trůn Dáreia III. Také v islámském světě se eunuši dostávali do obdobného podvojného postavení – zahrňovaných i privilegovaných. Přestože Prorok Muhammad kastraci neschvaloval, docházelo k ní relativně běžně; eunuši vykonávali funkce strážců harémů, různých relikvií nebo symbolů dynastie a státu. Vykleštění muži představovali neobyčejně významný fenomén zejména v Číně – nejpozději od doby dynastie Čou (1027–256 př. n. l.) až do pádu poslední dynastie Čching v roce 1911, tedy po dobu nejméně tří tisíciletí. Pravidelnou součástí dvora se stali poté, co císař dynastie Chan Kuang-wu-ti (vládl 25–57 n.

l.) rozhodl, aby všichni mužští sluhové sloužící dvorním dámám byli vykastrováni. Někteří chlapci a muži se nechali vyklestit dobrovolně, aby si zajistili živobytí u dvora, jiné prodali rodiče nebo obchodníci s dětmi. Po zotavení obdrželi doklad o provedení kastrace a odcházeli pracovat do paláce – jako pomocníci v kuchyni, metaři, hudebníci, herci nebo loutkáři; starší a zkušenější prověřovali všechno, co bylo dodáno pro královskou rodinu, od císařových konkubín až po oděvy nebo potraviny. Nejstarší a nejschopnější pečovali o úřední císařskou pečeť a císaři je rovněž zaměstnávali jako zvláštní důvěrníky a rádce. Vliv eunuchů dosáhl vrcholu v období dynastií Tchang a Ming, kdy jejich počet přesáhl deset tisíc. Za poslední dynastie Čching počet eunuchů klesal a v době pádu dynastie v roce 1911 jich zůstalo už jen něco přes tisíc. Mnozí eunuši sloužili svému vladaři věrně a podporovali jeho politiku, mnozí se angažovali ve prospěch odpůrců panovníka a někteří usilovali o nemezenou moc i za cenu intrik a zločinů (například eunuch Čao Kao tímto způsobem přivedl v roce 207 př. n. l. k pádu mocnou dynastii Čchin) – možná v podvědomé, možná vědomé reakci na potupný akt kastrace. Kastrace byla totiž kromě jiného vážným porušením konfuciánského předpisu synovské oddanosti, protože tělo bylo považováno za dar rodičů. Bylo důležité, aby každý byl po smrti pohřben kompletní, a proto eunuchové chovali své mumifikované pohlavní orgány v zapečetěném vaku nebo pouzdru. Vykleštění bylo od starověkých dob rovněž jedním z nejtvrdějších a nejpotupnějších trestů; byl jím například postižen slavný starověký historik S'-ma Čchien. Eunuši se uplatnili rovněž v kultu – například v oblasti starověkého Předního východu jako zpěváci, hudebníci nebo prostitutky; prostituce byla ve staré Mezopotámii spojena především s kultem bohyně Išary (Inanny). V evropských dějinách je kastrace známa z antického Řecka a Říma, v raně křesťanských dobách se jí podrobovali někteří stoupenci nového náboženství především z asketicko-religiózních důvodů a později i z příčin uměleckých. Kastrace z uměleckých důvodů, za účelem uchování hlasových rejstříků, které přirozenou cestou odstraňuje u mužů mutace, se v evropské hudbě začala využívat od poloviny 16. století. **expulze**, vypuzení, zpravidla tekutiny; například semenné tekutiny při ejakulaci. **falický**, vztahující se k falu (představa, symbol, motiv). **falopletyzmozografické vyšetření (PPG vyšetření)**, psychofyziologické vyšetření sexuálních reakcí muže, při kterém se hodnotí erotický účinek různých podnětů

podle velikosti cévních reakcí při jejich působení. V základní podobě se používá k objektivnímu stanovení sexuální orientace (heterosexuální či homosexuální, pedofilní a podobně).

falus (řecky *fallos*, latinsky *phallus*, *penis*), pohlavní úd, starodávný symbol plodnosti; falický, vztahující se k falu (představa, symbol, motiv).

fetální, plodové (pohlavní žlázy, pohlavní hormony), v nitroděložním vývoji se u lidského zárodku do šestého měsíce těhotenství poměrně významně účastní na vývoji fetální hormony, zejména mužské.

folikuly vaječníku (ovaria), útvar ve vaječnicích, který je složen z oocyty (vajíčka) a podpůrných buněk. Při ovulaci se jeden z folikulů zvětší (dozraje) a po jeho prasknutí je vajíčko vypuzeno do vejcovodu.

Forel Auguste Henri (1868–1935), švýcarský neurolog a psychiatr; průkopník moderní sexuologie. Kromě studia lidské sexuality se zabýval hypnózou a bojem proti alkoholismu. Jako první v historii moderní medicíny indikoval terapeutickou kastraci u neklidného, mentálně defektního psychiatrického pacienta.

Freud Sigmund (1856–1939), rakouský neurolog a psychiatr; pocházel z moravské židovské rodiny, po záboru Rakouska Německem opustil Vídeň a uchýlil se do britského exilu. Je zakladatelem významné psychoanalytické školy a psychoanalýzy jako konceptu vývoje osobnosti a způsobu terapie duševních poruch. Léčbu založil zejména na technice volných asociací, výkladu snů a sexuálních podmíněností – například z příběhu Oidipa (*viz*) vytvořil model pro pochopení podvědomých incestních závislostí a komplexů, kterými je ohrožena lidská psychika. Jeho dílo shrnuté v řadě knižních publikací (například *Totem a tabu*; *Tři úvahy o sexuální teorii*; *Úvod do psychoanalýzy*; *Výklad snů*) hluboce ovlivnilo vývoj psychologie, ale i filozofie, literatury, umění (zejména surrealismus, *viz*) a dalších oborů ve 20. století.

FSH (folikuly stimulující hormon), látka, produkováná podvěskem mozkovým (adenohypofýzou, *viz*), která svým účinkem podporuje růst folikulů (v době narození děvčátka jejich počet dosahuje asi 300 000, dozraje jich asi 400) a ovulační děj.

fylogeneze sexuality, lidská sexualita je produktem dlouhého vývojového procesu, který začal před několika miliony let u předchůdců dnešního druhu *Homo sapiens* (*viz*).

GABA (kyselina gama aminomáselná), jeden z významných mozkových aminů, který svým účinkem působí tlumivě na sexuální aktivitu.

gameta, zralá zárodečná buňka, která je vybavena haploidním (polovičním) počtem chromozomů. Lidský genotyp je 46 XY, lidské vajíčko má genotyp 23 X, lidská spermie pak 23 X, nebo Y.

gender, termín pocházející z americké sociokulturní antropologie, označující „sociální pohlaví“ – dané kulturními normami; na rozdíl od pohlaví (sexu, *viz*) – daného biologicky (souhrnem anatomických, morfologických a fyziologických znaků).

Genesis (řecky „zrození“), první kniha Mojžíšova, začátek *Bible*, kde se líčí stvoření světa a člověka Bohem.

genofond, soubor genů všech členů jisté populace.

genom, soubor všech genů jedince umístěných v buněčném jádře.

germinální buňky, zárodečné buňky. Jako germinální tkáň pohlavních žláz se označují nejen tyto zárodečné buňky, ale také jejich podpůrný aparát. Ve varlatech jsou to stočené kanálky, ve vaječnicích pak zárodečné folikuly.

gestace, těhotenství (u ženy cca 270 dní, které uplynou od oplození do porodu).

gestageny, hormony, které svým účinkem zejména podporují těhotenství, kdy je jejich hladina podstatně zvýšená. Hlavním reprezentantem těchto ženských pohlavních hormonů je progesteron.

glans penis, žalud, kornoutovitě rozšířené zakončení houbovitého tělesa penisu. Jedná se o jedno z toporičích těles, kterým prochází močová trubice, vyúsťující na glans penis. V ochablém stavu je žalud pokryt kožní duplikaturou – předkožkou (rezervní kožní řasa pro erekci), která je uchycena na glans penis pomocí uzdičky.

gonadální diferenciaci, vývoj mužských nebo ženských gonád z pohlavně ještě nerozlišených buněk zárodku.

gonadotropiny (gonadotropní hormony), hormony předního laloku hypofýzy, které specificky působí na činnost gonád (varlat nebo vaječníků).

gonády, zárodečné žlázy mužské (varlata) nebo ženské (vaječníky). Produkuje pohlavní buňky (spermie a vajíčka) a pohlavní hormony.

harém, část muslimského domu vyhrazená ženám, nepřístupná cizím mužům (1); hromadný název pro muslimovy ženy (2); část příbytku pro služebnictvo, eunuchy a také ženy žijící v konkubinátu s pánem domu (3). V Evropě získal termín hanlivý obsah. Například v Turecku byly harémy zrušeny až v roce 1924. V mezopotamských civilizacích byl harém sídlem královny matky, královny manželky a královských

konkubín, které byly často dcerami spřátelených nebo vazalských vládců. Život v harému osvětluje sbírka ediktů z doby vlády asyrského krále Tiglatpileasa I. (1114–1076 př. n. l.), která stanovuje pravidla pro královský dvůr a harém. Sbírkou obsahuje třiatřicet ediktů ze 14.–12. století př. n. l., z nichž nejstarší pochází z doby vlády Aššur-uballita I. (1365–1330 př. n. l.). Smyslem většiny ediktů je chránit osobu krále před všemi kontakty, které byly považovány za rituálně nečisté. K panovníkovi se nesměla přiblížit žádná osoba bez svolení správce paláce, který se musel řídit stanovenými pravidly: například nesměl dopustit, aby se ke králi přiblížila konkubína v době menstruace. Chování konkubín se řídilo ještě mnoha dalšími pravidly, která měla především zabránit hádkám a sporům. Eunuši (*viz*), kteří měli přístup do harému, směli s konkubínami mluvit jen v přítomnosti správce paláce a pouze ze vzdálenosti sedmi kroků. Nežádoucí styk konkubíny byl trestán zbičováním vinice i jejího společníka. Konkubínám bylo také zakázáno, aby dávaly svým služebným dary ze zlata, stříbra nebo drahých kamenů. Své služebnice mohly potrestat jen se svolením krále a nesměly nařídít jejich usmrcení. Postavení královny manželky a matky bylo svobodnější. Obě měly své vlastní rozsáhlé domácnosti a samy spravovaly někdy značně veliký pozemkový majetek. Pokud jde o majetkové poměry, nestrádaly asi ani konkubíny: dokumenty z novoasyrského období zaznamenávají transakce, při nichž některé z konkubín kupovaly například domy a otroky za vysoké částky stříbra. Vydřování harému bylo výsadou panovníka a ani vysoce postavení a bohatí lidé harémy neměli. Například ve starověkém Egyptě byl královský harém naprosto běžný ve všech dobách. Na Předním východě zůstaly harémy zachovány i po nástupu islámu a jejich rozmach kulminoval v turecké Osmanské říši, kdy počet konkubín dosahoval i několika set. Osmanští sultáni se s konkubínami ženili jen zřídkakdy. Když si Süleyman I. Kanuni (Zákonodárce) (1520–1566) vzal za ženu konkubínu Roxelanu, byla to první panovnická svatba za více než století. Někteří sultáni užívali konkubíny pouze k uchování panovnické linie a v milostném životě preferovali mladíky. Například psychicky nevyrovnaný Ibrahim (1640–1648) měl sklon k orgiím nejružnějšího druhu, které vyvrcholily v hrůzný čin, když nechal všech 280 konkubín zavázat do pytlů a svrhnout do Bosporu.

Hermafrodítos, krásný syn Herma a Afrodítý (*viz*). Salmakis (nymfa pramene v maloasijské Kárii, kam

se chodil Hermafrodítos koupat) se do něj zamilovala a požádala bohy, aby jí dovolili se s ním spojit. Tím se Hermafrodítos stal zženštilým. Toto téma zaujalo helénistické umělce, kteří se soustředili na vyjádření jeho formální obojetnosti a znázornili ho jako krásného snivého mladíka s náznaky ženské anatomie.

heterosexuality, sexuální afinita k druhému pohlaví.

Hirschfeld Magnus (1868–1935), německý lékař, sexuolog; průkopník moderní sexuologie. Spolu s Iwanem Blochem (*viz*), Albertem Mollem (*viz*) a dalšími lékaři založil v roce 1913 Lékařskou společnost pro sexuologii a eugeniku, první sexuologickou společnost světa. V publikaci *Sappho und Sokrates* (1896) formuloval homosexualitu jako integrální součást lidské sexuality a v roce 1897 založil „Vědecko-humanitární výbor“ (Wissenschaftlich-Humanitäre Kommission), který propagoval myšlenku odkriminalizování homosexuality – zejména na stránkách jím založeného periodika *Jahrbuch für sexuelle Zwischenstufen*, jež vycházelo v letech 1899–1923. Aktuální poznatky o homosexualitě shrnul v monumentální studii *Die Homosexualität des Mannes und des Weibes* (1914). V roce 1919 založil v Berlíně Ústav pro sexuální bádání, první vědecký ústav tohoto zaměření na světě, který se záhy stal nejznámější sexuologickou institucí své doby; byl zrušen po nástupu nacistů k moci v roce 1933.

homeostáza, rovnovážný stav vnitřního prostředí organismu, představující jednu ze základních podmínek života.

Hominidae (hominidi), zoologická čeleď, která zahrnuje africké lidoopy (šimpanze a gorilu) a fosilní lidské formy včetně všech žijících lidí.

Homo, jeden z rodů podčeledi *Homininae*. V současnosti jsou zvažovány jeho tři druhy: dva druhy jsou výlučně fosilní (chronospecie) – *Homo habilis*, *Homo erectus*, třetí druh je zčásti fosilní, zčásti současný, žijící – *Homo sapiens* (*viz*).

Homo sapiens, moderní lidé. Stáří minimálně 100 000 let; samec 175 cm, 65 kg; samice 160 cm, 54 kg.

homofobie, chorobný strach z homosexuality, a to buď ze svých vlastních homosexuálních sklonů či z homosexuální osoby.

homosexualita, stejnopohlavní láska, sexuální náklonnost k osobám téhož pohlaví. Název zavedl Richard von Krafft-Ebing (*viz*), který do něj zahrnul nejen pouze sexuální vztahy mezi muži, jak bývá homosexualita často chápána, ale i styky lesbických žen a stejnopohlavní styky (velmi četné) ve světě zvířat. V době pá-

ření se zvířata často obracejí k jedincům vlastního pohlaví, zejména když partneři druhého pohlaví nejsou k dispozici; vzácností nejsou ani homosexuální vztahy mezi dvěma různými druhy zvířat. Homosexualita je geneticky determinována, a proto rozšířena ve všech kulturně historických oblastech světa. Například v antickém Řecku existovala ve formě pederastie (*viz*), zdůvodňované v aristokratických kruzích etickými motivy. Ženská homosexualita se nemohla v Řecku vzhledem k postavení žen výrazně projevit. Její patronkou se později stala Sapfó (*viz*), ačkoli její vrhlý vztah k dívkám je spíše znakem aiolské kultivovanosti. Antická homosexualita tak, jak ji známe z historie, literatury i umění, nepředstavovala výlučnou erotickou orientaci. Ta zůstávala v podstatě bisexuální a závisela na přijatém systému hodnot (oddělovala ideální lásku a nezbytné plození dětí).

Hynie Josef (1900–1989), český lékař, sexuolog; profesor Univerzity Karlovy v Praze, hlavní představitel české sexuologické školy, v letech 1935–1974 přednosta Sexuologického ústavu Lékařské fakulty Univerzity Karlovy v Praze (*viz*). Věnoval se zejména problematice pohlavního dospívání a vývoje osobnosti, možnostem rozpoznávání a léčení pohlavních poruch. Z díla: *Úvod do lékařské sexuologie* (1940), *Mladé mužství* (2. přešlédnuté vydání, 1945), *Sexuální život a jeho nedostatky* (1946), *Sexuologie I, II* (1980, 1984).

hyperprolaktinémie, zvýšená hladina prolaktinu, hormonu předního laloku hypofýzy. Tento stav může vést k útlumu sexuální aktivity.

hypofýza, podvěsek mozkový. Žláza s vnitřní sekrecí, uložená na spodině mozku, významná součást bazálního oddílu mezimozku – takzvaného hypotalamu.

hypogonadismus, nedostatečný vývoj zárodečných žláz (varlat u mužů, vaječníků u žen). Bývá spojen se sníženou produkcí pohlavních hormonů.

hypotalamus, bazální část mezimozku.

choriový gonadotropin, hormon, který povzbuzuje činnost pohlavních žláz a který je produkován tkání placenty těhotných žen.

chromozomy, struktury buněčného jádra, které jsou nositelem genetických informací. Počet chromozomů je druhově specifický (u člověka 46 XY). Rozlišují se chromozomy pohlavní (v normě buď XX nebo XY) a chromozomy autosomní (dalších 44 chromozomů).

involuce, věkové období prvých nastupujících známek stáří. Nepřesně určený věk „kolem padesátky“ a výše.

ipsace, sebeukájení, masturbace.

Johnsonová Virginia E. (narozena 1925), americká sexuoložka a terapeutka; spolu s Williamem Mastersem (*viz*) rozvinula výzkum fyziologie lidského sexuálního chování.

kastrace, chirurgické odnětí obou pohlavních žláz muži nebo ženě. Následky kastrace závisí na věku, ve kterém ji subjekt podstoupí. Kastrace u mužů před pubertou zabrání vývoji druhotných pohlavních znaků. Kastrace znamená vždy biologickou neplodnost. Většinou je spojena s výrazným snížením sexuální aktivity. **kavernózní topořivá tělesa penisu**, zabezpečují napřímení a pevnost pohlavního údu při erekci (ztopoření). Obsahují dutinky ohraničené trémci z vaziva a hladké svaloviny, do nichž se otvírají krevní cévy. V houbovitém tělese je erekce menší, aby byl usnadněn průchod ejakulátu močovou trubíci.

Kinsey Alfred Charles (1894–1956), americký biolog a sexuolog; významná osobnost světové sexuologie. V roce 1947 založil v Bloomingtonu Institute for Sex Research a se spolupracovníky provedl rozsáhlý výzkum sexuálního života amerických mužů a žen. Výsledky shrnul v publikacích *Sexual Behavior in the Human Male* (1949) a *Sexual Behavior in the Human Female* (1953). Tyto knihy se záhy staly světovým bestsellerem; výrazně přispěly k odtabuizování sexuálních témat a odhalení poměrně značného rozšíření sexuálních praktik, chápaných do té doby jako amorální, deviantní, nebo dokonce delikventní: masturbace mužů a žen, nekoitální sex, předmanželská a mimomanželská sexualita, homosexualita. Tyto výzkumy inspirovaly podobně zaměřená bádání ve Spojených státech i jinde na světě.

klimakterium, přechod, období vyhasínání pohlavního cyklu u ženy. Probíhá individuálně mezi 45. až 55. rokem života. Přechází do období klidového, kdy žena trvale ztrácí menstruační cyklus (menopauza). Jako „mužské klimakterium“ se označuje stav snížené tvorby testosteronu, který nastává asi u desetiny mužů po 55. roce věku.

klitoris, poštvěváček.

klonické stahy, mimovolní prudké stahy a uvolnění hladkých či kosterních svalů. Dostavují se při orgasmu u mužů i u žen. Klonické stahy svalů pánevního dna vedou u mužů k vypuzení semenné tekutiny.

koitus (kopulace), spojení pohlavních orgánů, tedy vložení penisu do pochvy. Přeneseně se hovoří též o koitu análním (do konečníku) nebo koitu mezi prsy či mezi stehna.

kopulace, *viz* koitus.

Krafft-Ebing Richard von (1840–1902), německý psychiatr; průkopník v oblasti studia sexuálních deviací. Jeho kniha *Psychopathia sexualis* vyšla poprvé v roce 1886 a dočkala se celé řady reedicí a překladů; největší pozornost je věnována popisu různých kasuistik, zejména homosexuálně orientovaných lidí.

laktace, tvorba a vylučování mléka z mléčné žlázy, kojení.

laktobacil, bacil mléčného kvašení (*Lactobacillus doederleini*), který za normálních poměrů kolonizuje poševní prostředí a podílí se produkcí kyseliny mléčné na udržení jeho slabě kyselé reakce.

lesbická láska, viz lesbický, lesbismus.

lesbický, pohlavní zaměření charakterizované homosexuálním vztahem mezi ženami. Termín byl odvozen z názvu řeckého ostrova Lesbos, kde koncem 7. a na počátku 6. století př. n. l. žila lyrická básnířka Sappho (viz), údajně homosexuálního, případně bisexuálního zaměření, opěvující v básních ženy; jako synonymum se užívá též termín sappismus, odvozený ze jména Sapphy.

lesbičanka, **lesbička**, homosexuální žena.

lesbismus, lesbická láska, sappismus.

Leydigovy buňky, buňky vmezežené mezi semennotvornými kanálky varlat, v nichž vzniká mužský pohlavní hormon testosteron.

LH-RH (luteotropin releasing hormone, gonadoliberin), hormon produkovaný v hypotalamu, který stimuluje tvorbu gonadotropinů v hypofýze.

libido, pudová energie, pohlavní touha směřující k dosažení slasti (jeden z ústředních pojmů psychoanalýzy Sigmunda Freuda (viz); síla provázející člověka po celý život jako zdroj touhy a tvůrčích činů.

lubrikace, proces, při kterém se v pochvě jako doprovod pohlavního vzrušení tvoří kluzká tekutina (lubrikační tekutina), která usnadňuje pohlavní spojení.

luteinizační hormon (LH, luteotropin), jeden ze dvou hlavních gonadotropních hormonů, které jsou produkovány v hypofýze.

Masters William Howell (narozen 1915), americký sexuolog; v badatelské dvojici s Virginii Johnsonovou (viz) rozvinuli výzkumy fyziologie lidského sexuálního chování a zasloužili se o rozvoj lékařské sexuologie. Jejich společná publikace *Human Sexual Response* (1966) představuje shrnutí studií fyziologických reakcí mužů a žen v průběhu sexuálního styku a nekoitálních stimulací. V monografii *Human Sexual Inadequacy* (1970) shrnuli zkušenosti s behaviorálně orientovanou psychoterapií partnerských dvojic a vyjádřili přesvědčení, že každou sexuální poruchu lze

příznivě ovlivnit příslušnými nácviky; patří rovněž k průkopníkům moderní „sexoterapie“, přístupu dodnes aktuálního ve vztahu k sexuálním dysfunkcím všeho druhu.

masturbace (onanie), ukájení pohlavního pudu sebou samým; dráždění na přirození s cílem vyvolat sexuální vzrušení či orgasmus. Masturbovat lze rukama, třením o podložku, mačkáním stehů či hýždí, případně s použitím erotické pomůcky (vibrátoru); viz též onanie.

masturbant, kdo provádí masturbaci.

mediátor, „působek“, který zprostředkovává některou reakci či emoci.

menarché, první menstruace v životě ženy.

Moll Albert (1862–1939), německý psychiatr; průkopník moderní sexuologie. Spolu s Iwanem Blochem (viz), Magnusem Hirschfeldem (viz) a dalšími lékaři založil v roce 1913 Lékařskou společnost pro sexuologii a eugeniku, první sexuologickou společnost světa.

nekoitální sex, široká škála sexuálních aktivit, které nejsou vázány na pohlavní spojení, a přece mohou stupňovat sexuální vzrušení až k orgasmu. Zahrnují dráždění na povrchu pohlavních orgánů, v pochvě i konečniku, třeba i za pomoci erotických pomůcek. U párů neschopných pohlavního spojení může nekoitální sex nahrazovat soulož.

nekrofilie, jedna ze – spíše vzácnějších – sexuálních perverzí, pohlavní atrakce vzrušení, potěšení či ukájení se na mrtvolách, v „ideálním případě“ sexuální obcování s mrtvolou. Nejstarší popis tohoto jevu zaznamenal historik Hérodotos v prostředí egyptských mumifikátorů.

noční tumescence penisu (NPT – „nocturnal penile tumescence“), v průběhu spánku se dostavující samovolné ztopoření. Vyskytuje se několikrát za noc a lze je registrovat ve spánkové laboratoři nebo v domácím prostředí přenosnými aparáty. Zjištění nočních erekcí a jejich kvality může být důležitou pomůckou k posouzení hloubky poruchy ztopoření.

noradrenalin, hormon produkovaný dřením nadledvin (*glandulae suprarenales*). Účastní se jako mediátor přenosu vzruchů u sympatiku (spolu s parasympatikem tvoří takzvaný autonomní nervový systém, který řídí stálou činnost vnitřních orgánů nepodléhajících naší vůli).

oestrus („říje“), období pohlavní připravenosti samic k početí. U samic primátů (například pavíánů, makaků) je ohlášen otokem a zbarvením krajiny kolem vagíny.

onanie, ukájení pohlavního pudu sebou samým; termín odvozen ze jména biblického Onana, druhého syna Judova.

onanista, kdo provádí onanii.

ontogeneze lidské sexuality, vývoj sexuality jedince od zárodečného vývoje až k dospělosti.

opioidy, viz endorfiny.

orální sex, dráždění pohlavních orgánů partnerky či partnera ústy a jazykem.

orgasmus, vrchol pohlavního vzrušení.

osteoporóza, ubývání vápníku v kostní tkáni. Pokročilý proces osteoporózy snižuje pevnost kostí a zvyšuje možnost zlomenin. U starších mužů a žen bývá hlavní příčinou osteoporózy snížená hladina pohlavních hormonů v klimakteriu.

ovarium (vaječník), ženská pohlavní žláza.

ovulace, proces, při kterém je z vaječníku uvolněno zralé vajíčko.

Pečírka Ferdinand (1859–1922), český lékař, sexuolog; profesor Univerzity Karlovy v Praze. Byl prvním přednostou Ústavu pro sexuální patologii (viz) Lékařské fakulty Univerzity Karlovy v Praze, který byl zřízen v roce 1921.

pederastie, vztah mezi zralým mužem a pohlavně dospělým chlapcem. Liší se od pedofilie (viz) tím, že je zaměřen pouze na chlapce, nikoli na dívky, a od homosexuality (viz) tím, že láska ke stejnému pohlaví nezahrnuje vzájemnou lásku žen či dívek. Název pederastie pochází z řečtiny, ve starém Řecku patřil pederastický vztah ke společenské normě. Řekové si představovali, že právě formou náklonnosti a lásky zralého muže k mladému chlapci lze nejučinněji předat moudrost a zkušenost stáří další generaci. Vyplyvala ze starobylých zvyklostí v dórském prostředí, kde muži měli mladistvé oblíbence, jimž byli vzorem a ochráncem. Pederastie se rozšířila se vznikem gymnasií, kde se scházeli pouze muži, a byla typická pro aristokratické prostředí. V demokratických Athénách byly její projevy stíhány, v dórském prostředí pro ni nacházeli zdůvodnění, například v případě „svaté družiny“ tří set Thébanů, kteří padli v bitvě u Chairóneie roku 338 př. n. l. Projevy pederastie jsou častým námětem v řeckém vázovém malířství 6. a 5. století př. n. l.

pedofilie, sexuální sklon k dětem a mladistvým, pohlavní styk dospělého s dětmi obou pohlaví, zahrnuje tedy vztahy heterosexuální nebo homosexuální; pedofilie je považována za sexuální abnormitu.

periferní doprovod emocí, reakce různých tělesných tkání a orgánů na emoční prožitky. U sexuálních emo-

ci se jedná především o pocení, rozšiřování zornic, místní či rozsáhlé překrvení cév sliznic a pokožky.

placebový efekt, léčebný účinek vyvolaný aplikací biologicky neúčinné substance. Účinek je zprostředkovan psychickými mechanismy a je založen na důvěře pacienta v efekt léku.

pornografie, zpravidla obrazový nebo textový materiál vybočující z norem dobové morálky dané kultury. V kontextu evropské kultury měla pornografie původně podobu šokujících zobrazení sexuálních orgánů a aktů; sloužila zejména ke kritice náboženských a politických institucí (například jedno z nejrozšířenějších témat pornografie 17. a 18. století představovalo zástupce duchovenstva, zpravidla mnicha, jako aktéra znásilnění) a teprve druhotně k vyvolání sexuálního vzrušení, zatímco dnes tato kdysi druhotná funkce dominuje.

postnatální období, období života jedince po narození.
prenatální období, období vývoje od početí po dobu porodu.

pretaktální komunikace, fáze párování předtím, než dojde k vlastnímu intimnímu sblížení s prvými doteky.

progesteron, viz gestageny.

promiskuita, ničím nevázaný pohlavní styk s osobami druhého pohlaví; časté střídání sexuálních partnerů.

prostitute, poskytování pohlavního styku za odměnu (profánní prostitute) nebo z náboženských či ideologických důvodů (posvátná [kultovní] prostitute). Obě formy jsou rozšířeny transkulturně a mají hluboké, pravěké a starověké kořeny. Posvátné milování bylo praktikováno ve většině starých loveckých a zemědělských kultur a civilizací a pohlavní akt spojený s rituálem zde sloužil k udržování a znovuobnovování plodnosti a k uchování božského řádu světa. Například v chrámových komplexech starověkých mezopotamských měst (Babylón, Kiš, Nippur, Sippar aj.) existovaly uzavřené domy s příbytky žen provozujících chrámovou prostituci. Kultovní zdůvodnění pohlavního styku s kněžskými, králem a dalšími muži není zatím zcela jasné a zdá se, že podobné soulože v sakralizovaných prostorách (akkadsky *gagúm*) měly rituální charakter. Posvátné prostitutky (hieroduly) tvořily skupinu poměrně vysoce postavených kněžek (sumersky *lukur*, akkadsky *nađítu*), které byly chráněny zvláštními právními předpisy. Za vlády babylónského krále Chammurapiho mohly například jako jediné ženy ve společnosti volně nakládat se svým majetkem, uzavírat smlouvy a obchodovat. Hieroduly pocházely z královských rodin nebo z rodin příslušníků dvorské družiny a vyšších úředníků. Posvátná prostitute

byla součástí náboženských svátků a slavností, především v čase podzimní a jarní rovnodennosti, které provázely zčásti i orgie konané na počest bohyně plodnosti Inanny, jejichž hlavním smyslem bylo udržování a znovuoobnovování plodnosti. Zatím není jisté, zda se hieroduly účastnily i hostin, které následovaly po každoročních obřadech posvátného sňatku, svaté svatby (hieros gamos). Kromě této kultovní prostituce existovala v Mezopotámii od konce 3. tisíciletí př. n. l. i prostituce profánní, provozovaná šenkýřkami a dalšími ženami v hospodách. I zde však šlo o činnost často zdůvodňovanou oslavami bohyně plodnosti Inanny a bohyně piva Ninkasy, které provázely bujaré pijácké písňe. V sumerském mýtu Enki a řád světa patřila posvátná prostituce k božskému „řádu světa“ a objevuje se v seznamu civilizačních pojmů (sumersky *me*), jimiž bůh Enki obdaroval v opilosti bohyni Inannu. V eposu o uruckém králi Gilgamešovi je divoch Enkidu „polidštěn“ mimo jiné i opakovaným stykem s prostitutkou. Na dvorech asyrských králů se od 15. století př. n. l. setkáváme i s harémy (*viz*), jejichž vnitřní život upravovaly zvláštní zákony. V palácových prostorách s harémy a prostitutkami byly nalezeny i předměty (pečetítka, sošky) s erotickou tematikou. Kultovní i profánní prostituce je doložena i v Kanaánu v souvislosti s oslavami bohyně úrody a pohlavního života Astarte u Foiníčanů a Pelištejců (Iz 23, 15–16; Na 3, 4–6 o asyrském městě Ninive). Ve starozákonních představách byla Mezopotámie „zemí smilstva“ a „velikou nevěstkou“, kterou Bůh spravedlivě potrestal úplnou zkázou (srov. Novozákonní Zj 17–18).

příbuzenský výběr, proces daný výskytem genu, který náhodou přiměje svého nositele k chování napomáhajícímu k přežití nebo rozmnožování jedinců, kteří tento gen pravděpodobně ponese (příbuzní). Tento „nesobecký“, takzvaný gen „bratrské lásky“, se pak bude šířit, i když vyhlídky jednotlivého nositele se tímto chováním snižují.

přírodní výběr (selekce), proces původně formulovaný Charlesem Darwinem a Alfredem Wallacem jako proces, během něhož příroda vybírá v daném prostředí nejprůpůsobnější formy, tj. formy, které přežijí a zplodí co nejvíce životaschopného potomstva.

psýché, řecky „duše, motýl“.

Psýché, podle báje zpracované Apuleiem, byla Psýché jednou ze tří královských dcer. Zalíbila se bohu lásky Amorovi (*viz*) a stala se jeho ženou. Amor ji však navštěvoval jen za tmy, protože ho Psýché nesměla spatřit. Zlá rada závistivých sester přiměla Psýchu

k porušení zákazu, za což byla zavržena a teprve po dlouhém strádání vzata na milost a povznesena mezi bohy. Báje je zřejmě odrazem víry Řeků, že *psýché* („duše“) se utrpením mravně očišťuje a zušlechťuje.

Raboch Jan (narozen 1917), český lékař, sexuolog; profesor Univerzity Karlovy v Praze. V letech 1974–1989 byl přednostou Sexuologického ústavu Lékařské fakulty Univerzity Karlovy v Praze (*viz*), dosáhl mezinárodního věhlasu (v roce 1977 byl zvolen prezidentem International Academy of Sex Research, prestižní mezinárodní vědecké organizace s výběrovým a voleným členstvím) a většina jeho prací je stále aktuální.

receptory, místa v cílových tkáních, na která se váží hormonální působky. Četnost výskytu těchto receptorů je kromě nabídky hormonů podmínkou k jejich správnému účinku. Nedostatek receptorů způsobuje sníženou citlivost tkáně na příslušný hormon.

refrakterní fáze, fáze sexuálního cyklu následující po orgasmu. V této fázi není organismus schopen určitou dobu na sexuální podněty reagovat vzrušením.

rejuvenalizace, omlazení, zlepšení výkonnosti organismu, zvýšení sexuální atraktivity a aktivity. Historie medicíny zná řadu příkladů falešných nadějí vkládaných do údajně omlazujících účinků různých léčebných zámků. Této představě se dnes nejvíce přibližují výsledky substituční hormonální léčby u žen v klimakteriu.

reprodukční zdatnost, úspěch v rozmnožování měřený počtem přímých potomků, jež jedinec zplodil.

rezoluce, uvolnění, konečná fáze sexuálního cyklu.

Russell Bertrand Arthur William (1872–1970), britský logik, matematik a filozof; spoluzakladatel moderní logiky, vůdčí představitel analytické filozofie; laureát Nobelovy ceny za literaturu (1950). Součástí jeho díla jsou i práce z etiky, pedagogiky a sociologie. Významně zasáhl i do oblasti pojetí sexuálního chování a soužití obou pohlaví – v roce 1929 vydal knihu *Marriage and Morals*: navzdory ustálené křesťanské morálce obhajuje rovnoprávnost obou pohlaví a metody vědomého regulování porodů, oba manželé mají mít možnost rozvíjet svou osobnost a mají si v tom vzájemně napomáhat a neomezovat žárlivostí volnost styků s přáteli druhého pohlaví; klade důraz na zdravé děti – ty mají právo na stabilitu rodiny; význam manželské nevěry se přeceňuje, daleko větším hříchem je podle něho ničení manželky častými porody. Tyto názory měly díky Russellovu mezinárodnímu věhlasu a překladům knihy (vyšla i česky: *Manželství a mravnost*, Aventinum, Praha 1931) velký vliv na formování tolerantnějšího pojetí sexuality ve veřejném mínění.

sapfismus, viz lesbický.

Sapfó (konec 7. až začátek 6. století př. n. l.), řecká básnířka; příslušnice aiolské aristokracie na Lesbu a hlavní představitelka řecké lyrické poezie. Sapfíny, většinou ve zlomcích zachované písně jsou žensky osobní a odrážejí její niterné prožitky. Její údajná bisexualita a milostné vztahy k Alkáiovi a Faónovi jsou zřejmě pozdější legendou (viz lesbický).

sekret, produkt žlázy se zevní nebo vnitřní sekrecí.

selekce, viz přírodní výběr.

sex, viz *sexus*.

sex-appeal, pohlavní přitažlivost.

sexbomba, žena mimořádně sexuálně přitažlivá.

sexualita, široká oblast biologických a psychologických jevů vztahujících se k pohlavnímu životu.

sexuální apetence, chuť do sexu, zájem o sex.

sexuální dimorfismus u člověka, rozdíly v anatomii, fyziologii a v chování mužů a žen.

sexuální identifikace, pocit příslušnosti k jednomu z pohlaví. Formuje se již v dětství. Za normálních okolností je sexuální identifikace zcela určitá a vnitřně nerozporná.

sexuální mutilace, operace, jejichž cílem je modifikovat, proměnit, odstranit určité části či sexuální orgány z důvodů zpravidla rituálních či estetických, často součást tradice rituálů dospělosti. Mezi nejběžnější sexuální mutilace náleží *circumcise*, obřízka, naříznutí či odříznutí předkožky; *subincise*, rituálně založená operace známá nejlépe z nativní střední Austrálie (takzvaná *mika*), spočívající v celkovém nebo částečném otevření uretry na spodní straně penisu; *supracise* (super incise), podélný řez vedený horní částí předkožky (nejznámější na ostrově Mangaia); *introcise*, umělé rozšiřování vaginálního otvoru, nejlépe bumerangem; *infibulace*, u muže jde o perforaci předkožky, do níž se vetkne prstenec, spona nebo svorka, aby ji uzavřela (Římané), u ženy bývá spojena s excísi klitoris, následované resekcí a zašitím labiálních stěn vulvy, výsledkem je padesátiprocentní redukce vaginálního otvoru (například v Somálsku); a *klitoridektomie*, odstranění, ablace části nebo celého poštváčku.

sexuální satisfakce, spokojenost s pohlavním prožitkem nebo s celým sexuálním životem.

Sexuologický ústav Lékařské fakulty Univerzity Karlovy v Praze, založen v roce 1921 pod názvem Ústav pro sexuální patologii Lékařské fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Jeho prvním přednostou byl Ferdinand Pečírka (viz), který však zemřel pouhý rok po nástupu do nové funkce. Ústav poté až do roku 1935 existoval

jen „na papíře“. V roce 1935 byl vedením tohoto ústavu, pod novým názvem Sexuologický ústav, pověřen hlavní představitel české sexuologické školy prof. Josef Hynie (viz), jenž ústav vedl do roku 1974. V letech 1974–1989 byl přednostou prof. Jan Raboch (viz), za jehož vedení dosáhl ústav mezinárodního věhlasu. Od roku 1989 je přednostou ústavu (Sexuologický ústav I. lékařské fakulty Univerzity Karlovy a Veřejné fakultní nemocnice v Praze) doc. Jaroslav Zvěřina.

sexuologie, lékařský obor zabývající se pohlavním životem, diagnostikou a léčením jeho poruch.

sexus, **sex**, pohlaví a soubor jevů souvisejících se vztahy mezi pohlavími; v odborné terminologii: souhrn anatomických, morfologických a fyziologických znaků, které mají přímý nebo nepřímý vztah k rozmnožování.

sissy boy, anglický termín pro zženštilé se projevujícího chlapce.

sociobiologie, věda o společenství živočichů a jejich vzájemném chování založená na komplexní analýze biologických, psychologických a sociálních faktorů.

Sodoma, hebrejsky Sedóm, město v údolí Jordánu poblíž Mrtvého moře; nejdůležitější z takzvané Pentapole – Pětiměstí v této oblasti (Sodoma, Gomora, Adma, Sebójím, Soár) (Gn 13,10; 14,2). Podle *Starého zákona* (Gn 19) byla Sodoma zničena zemětřesením a ohnivým deštěm za hříchy svých obyvatel. Ušetřen zůstal jediný spravedlivý v městě hříšníků Abrahamův příbuzný Lot s rodinou – až na Lotovu ženu; ta se přes zákaz andělů vyvádějících je z nebezpečí ohlédla a proměnila se v solný sloup. V pozdější tradici jsou Sodoma a Gomora často uváděny jako příklad trestu za bezbožnost, prostopášnost, smilstvo, homosexualitu ... **sodomie**, pohlavní styk se zvířetem; například v antice s býkem, kozou, ovci, oslem, doložený v literárních textech i na výtvarných památkách. Vyskytuje se takřka ve všech kulturách světa. Jako sodomie bývá označována nejen zoofilie (pohlavní styk se zvířetem), ale i pedikace (anální pohlavní styk).

sodomismus, doktrína o obcování se zvířaty.

sperma, samčí semeno, výměšek samčích pohlavních žláz se spermii, vylučovaný ejakulací (viz). V dávných mýtech bylo sperma coby životodárná pralátka objektem různých představ spojovaných s jeho plodivou silou. Dokladem je mimo jiné egyptský mýtus o stvoření světa, jehož bůh Atum dosáhl masturbací; podle starých Řeků a Římanů bylo sperma duševní látkou podobající se mozkové tkáni. Podle křesťanské nauky má být sémě vynaloženo jen k plození pro slávu

boží; za zavrženíhodné považovala plýtvání semenem masturbací (promítnuto například do horlení svatého Tomáše Akvinského). Navzdory pojetí považujícím spermata za nenahraditelnou látku se objevila jiná mínění; například teolog Dun Scotus ve 13. století konstatoval, že nadměrná zdrženlivost může být škodlivá, protože nahromaděné semeno se kazí. Úkol neplýtvat drahocennou látkou, jako je sperma, si kladli též stoupenci taoismu a hinduismu, kteří s ohledem na duchovní vlastnosti semene radili neztrácet jeho vypuzováním ani malinkou částičku energie *jang*. K početí zdravého potomka se v učení taoismu doporučovalo postarat se o kvalitní spermata několikerou souloží bez ejakulace, a to před pokusem oplodnit manželku. V mýtech některých národů (například australských domorodců nebo obyvatel Trobriandských ostrovů) není oplodnění přičítáno vlivu spermatu, ale třeba přírodním silám, jako je oheň, nebo působení duchů (otěhotnění ženy v době nepřítomnosti manžela lze na základě této víry vysvětlit „čarovným těhotenstvím“). Po početí prostřednictvím ducha však podle Trobriandů mužské semeno funguje jako látka nezbytná k výživě a formování plodu, a je tedy žádoucí v hojné míře. Velkou roli sehrála Effertzova doktrína (*viz*), teorie, podle které je muž vybaven limitovaným počtem ejakulací nebo limitovaným objemem celoživotně produkovaného ejakulátu.

spermatogonie, buňky zárodečného epitelu varlat, jeden z vývojových stupňů spermií.

spermioogeneze, složitý proces dělení a vyzrávání spermií, mužských zárodečných buněk.

subhumánní živočich, pojem zahrnuje všechny živočišné druhy, které jsou ve vývojové řadě za člověkem.

substituční hormonální terapie, léčba, při níž jsou organismu pacienta či pacientky dodávány hormony, které mu chybí. Nejčastější je substituční hormonální terapie u žen v klimakteriu.

sukcesivní monogamie, označení pro model sexuálního chování, k němuž je člověk nejvíce biologicky disponován. Jde o navazování déletrvajících za sebou jdoucích partnerských vztahů.

surrealismus, vlivný avantgardní umělecký směr a na něm založené hnutí, za jehož první umělecký projev je pokládána próza *Magnetická pole* (1920) Andrého Bretona (1896–1966) a Philippa Soupaulta (1897–1990) a jehož první manifest formuloval v roce 1924 v Paříži A. Breton. Surrealismus vznikl v Paříži poté, co se skupina mladých literátů, k nimž patřili Louis Aragon (1897–1982), Paul Eluard (1895–1952), Benjamin

Péret (1899–1959), rozešla s dadaismem Tristana Tzary. Surrealistické hnutí se brzy rozšířilo do mnoha dalších zemí a USA. Řada autorů na konci dvacátých let hnutí naopak opouští. Bretonův *Druhý manifest surrealismu* (1929) proklamuje příklon k principům historického materialismu a vůli „konat plně svou revoluční povinnost“. Surrealismus spojuje s dadaismem vyhrocený antitradicionalismus, odpor ke konvencím a nedůvěra k rozumu. Zdroje a náměty tvorby hledá v lidském podvědomí, inspiraci ve snech a halucinacích. Jeho základní tvůrčí metodou se stal psychický automatismus, inspirovaný psychoanalýzou Sigmunda Freuda (*viz*). Psychický automatismus odstranil diktát myšlení z procesu tvorby, a tím otevřel nové oblasti imaginace, bořil bariéry společenského tabu a překonával cenzuru morálky, výrazně též v oblasti sexuality a erotiky; jeho představitelé „odmítali žít v bezpohlavním světě měšťácké společnosti, a naopak se rozhodli, že se výzkumem zakazovaných oblastí, jež ještě v kubismu zůstávaly skryté, budou soustavně a především systematicky zabývat“ (Karel Šrp). I když se surrealismus prosadil ve slovesném umění, dramatu a filmu, jeho doménou se stalo výtvarné umění: Hans Arp, 1887–1966, Salvador Dalí y Domenech, 1904–1989, Paul Delvaux, 1897–1994, Max Ernst, 1891–1976, Arschile Gorky, 1904–1948, René Magritte, 1898–1967, Joan Miró, 1893–1983, Francis Picabia, 1879–1953, Yves Tanguy, 1900–1955). Oblíbeným a charakteristickým žánrem surrealistů se staly takzvané automatické texty a koláže.

Surrealistická skupina, první organizační základna českého surrealismu, která přijala program v manifestu *Surrealismus v ČSR* (1934), jehož autorem byl Vítězslav Nezval (1900–1958) a který podepsali například básník Konstantin Biebl (1898–1951), malíři Jindřich Štyrský (1899–1942) (*viz*) a Toyen (1902–1980) (*viz*), sochař Vincenc Makovský (1900–1966), divadelní režisér Jindřich Honzl (1894–1953), hudební skladatel Jaroslav Ježek (1906–1942) a psycholog a sexuolog Bohuslav Brouk (1912–1978) (*viz*). K nejvýznamnějším členům Surrealistické skupiny patřil Karel Teige (1900–1951). Poté co Nezval ohlašuje rozpuštění skupiny (1938), dochází postupně k omezení jejího veřejného působení, ale nikoli k jejímu zániku. K nejdůležitějším literárním dílům členů skupiny patří Nezvalova *Žena v množném čísle* (1936), *Praha s prsty deště* (1936) a *Absolutní hrobař* (1937).

Světová liga pro sexuální reformu, první sexuologická organizace s celosvětovou působností; vznikla

v roce 1928 z iniciativy Magnuse Hirschfelda (*viz*), Augusta Forela (*viz*) a Henryho Ellise (*viz*). Poslední, V. kongres této instituce se konal v roce 1933 v Brně za organizačního patronátu Antonína Trýba (*viz*); činnost ligy skončila s nástupem německých nacistů k moci a zrušením Hirschfeldova ústavu v Berlíně.

symplegma, řecky „objetí, spojení“, označení pro pohlavní akt.

Štyrský Jindřich (1899–1942), český malíř, scénický výtvarník a výtvarný teoretik; představitel surrealismu, spolu s Toyen (*viz*) tvůrce artificialismu. Hlavním zdrojem jeho inspirace byly snové prožitky, často erotického a sexuálního obsahu, jež zaznamenával malbou, barevnou koláží (jeden z průkopníků), fotomontáží i literárně; tento postup je synteticky uplatněn například v jeho knize *Emilie přichází ke mně ve snu*. V roce 1930 začal vydávat časopis *Erotická revue* (*viz*), který byl věnován problematice sexuality a erotiky. Založil Edici 69 (*viz*) a zasloužil se o publikování světově proslulých autorů erotické literatury (například Pietro Aretino, markýz de Sade), zpravidla s ilustracemi Toyen.

taktilní fáze, fáze párování, při které již dochází k výměně dotekových podnětů mezi partnery.

TDF (Testis Determining Factor), genetická informace uložená na Y chromozomu, která reguluje vývoj varlat, mužských gonád.

testosteron, mužský pohlavní hormon. Testosteron se tvoří v buňkách varlat.

tomboy, anglický termín pro dívku, která se projevuje a chová nápadně chlapecky.

Toyen, vlastním jménem Marie Čermínová (1902 až 1980), česká malířka a grafička; významná představitelka českého i evropského moderního umění. V osobním, uměleckém, společenském a politickém životě byla neobyčejně svobodomyšlná – natolik, že se důsledně zbavila determinant „daných zrozením“: vlastní jméno Marie Čermínová nahradila nesklonným a bezrodým pseudonymem Toyen, popřela tradiční „pasivní“ roli ženy v „mužském světě“, zpřetrhala rodinné vazby a nahradila je spřízněním s básníky, spisovateli, dramatiky, filozofy a výtvarnými umělci (zejména na půdě umělecké avantgardní skupiny Devětsil). Ve své malířské tvorbě vyšla z puristicky modifikovaného kubismu a kolem poloviny dvacátých let se přiklonila k poetismu. Významnou událostí jejího uměleckého vývoje bylo zejména setkání (a celoživotní přátelství) s Jindřichem Štyrským (*viz*), s nímž se koncem roku 1925 vydala do Paříže. Oba zde dospěli k novému

uměleckému názoru, jež sami označili jako artificialismus, který se stal výtvarnou analogií druhé fáze teigovsko-nezvalovského poetismu; šlo o malbu prchavých pocitů a vzpomínek, o kompozice s fragmenty reálných předmětů a objektů, vyznačující se neobyčejnou sugestivností a enigmatičností. Tato stylová poloha, jež jim umožnila dát osobitý výraz výtvarně ryzi básnivě představě, je začátkem třicátých let přivedla k surrealismu (*viz*) a k členství v Surrealistické skupině v ČSR (*viz*). Se Štyrským uskutečnili řadu dalších uměleckých projektů, v nichž významné místo zaujímá osobité ztvárnění sexuality a erotiky. Toyen již v polovině 20. let 20. století namalovala soubor obrazů s erotickými náměty, erotická inspirace se ve zvláště vyhocené, až vyzývavé podobě zračí v jejích kresbách a hlavně v ilustračních cyklech, jakož i v jinotajné rovině jejích surrealistických obrazů třicátých let stejně jako období pozdějších. Ve 30. letech ilustrovala díla významných autorů erotické literatury (například Pietro Aretino, markýz de Sade aj.) a svými kresbami přispívala do Štyrského tří ročníků časopisu *Erotická revue* (1930–1933). I z tohoto hlediska patří oba umělci k nejvýznamnějším tvůrcům 20. století nejen v českém, ale i mezinárodním prostředí. Surrealistické podněty se v malířské tvorbě Toyen převtěly do podoby libidinózně podbarvených nápovědí, popřípadě symbolických významů, později do obrazů vyznačujících se magickým realismem, v nichž lze spatřovat zoufalou reakci na válečnou pohromu. Po roce 1947 se Toyen trvale usadila v Paříži, kde pokračovala v rozvíjení osobité poetiky.

transsexuál, jedinec, který má psychosexualitu druhého pohlaví, tj. jeho somatické pohlaví je v rozporu s jeho pohlavní identitou, takže chce ve všech ohledech (na rozdíl od transvestity –*viz*) žít jako příslušník druhého pohlaví.

transsexualismus, transsexualita, porucha sexuální identifikace, při které subjekt má intenzivní pocit příslušnosti k opačnému pohlaví, než jakému nasvědčuje jeho tělesný stav.

transvestit, člověk, který podléhá nutkání převzít roli opačného pohlaví nebo uplatňuje touhu po jiné přirozenosti, svém „druhém já“. Tyto sklony se manifestují především převlékáním, tj. výměnou rolí: kromě převlékání za muže, ženu či malé dítě též za zvířata (psa, slepici, kohouta ...), dokonce za věci. Některé projevy transvestitismu zacházejí k masochismu (převlékání za rohožku, klozet, zvířata v područí ...), fetišismu (sbírání atributů druhého pohlaví) apod. U transvestit-

ních sklonů převládá potřeba uplatnit se, předvést se před publikem, často tedy transvestité vyvolávají spíše mnoho rozruchu, aniž by byli pohlavně stimulováni. Sexuální život transvestitů se obvykle vybíjí v masturbaci před zrcadlem v oblečení druhého pohlaví. Běžným úkazem je rituální transvestitismus – představuje někdy směs mužského a ženského živlu, někdy „třetí pohlaví“, může být tedy pokusem o sjednocení pohlaví nebo jen podnětem k uvolnění zábran. Transvestitismus patřil odedávna k divadlu. Herec se převtěluje do jiné osobnosti a převléká se. Ve starořeckých hrách k oslavě boha Dionýsa vystupovali herci-satyrové s komickými velkými faly, Dionýsovy obdivovatelky (maidny, bakchantky) nosily mužské šaty; v anglickém alžbětinském divadle byli v divadelních souborech jen muži a chlapci; k tradicím japonského divadla *kabuki* patří herci v ženských rolích zvaní *onnangata*. Obdobně tomu bylo u čínské opery. V 19. století a v první polovině století 20. přísluší zvláštní místo ve vizuálním ztvárnění eroticky přitažlivé ženy hercům takzvané pekingské opery. Tento syntetický divadelní žánr, v němž jsou ústrojně propojeny prvky zpěvu, recitace, tance a akrobacie, patřil od konce 18. století k nejoblíbenějšímu umění v hlavním městě. Císařský zákaz, aby na divadelní scéně vystupovaly ženy, motivovaný ohledem na dobré mravy, vyústil ve zvyk, že k ženským rolím byli od dětství cvičeni chlapci. Postupně byl vypracován celý soubor technik, s jejichž pomocí se mužští herci dokázali proměnit v rafinované ztělesnění ženské krásy, údajně „ženštější“, než by kdy dokázala kterákoli žena. Převrácení ženských a mužských rolí z jeviště nevymizelo, ať už je zdrojem komiky či jinak podmíněného ozvláštňení (za všechny příklady z Divadla na provázku – Miroslav Donutil jako stará Volrábka v *Profesionální ženě*, Jiří Pecha v roli Babičky). **transvestitismus**, pohlavní úchylka projevující se chorobnou touhou žít podle způsobů druhého pohlaví – například oblékat se do šatů druhého pohlaví, líčit se. **Trýb** Antonín (1884–1960), český lékař, dermatovenerolog; profesor Masarykovy univerzity v Brně, jeden ze zakladatelů moderní české sexuologie. Tomuto tématu věnoval zejména publikace *Sexuální funkce muže a její úchylky* (1925) a *Zásady pohlavní výchovy* (1947). Antonín Trýb se svým spolupracovníkem MUDr. Josefem Weisskopfem byli hlavními organizátory V. kongresu Světové ligy pro sexuální reformu (viz), který se uskutečnil v roce 1933 v Brně na Masarykově univerzitě, a oba přispěli k tomu, že v této době se „Masarykova univerzita stala centrem světového

hnutí pro sexuální reformu“ a česká sexuologie díky tomu zachytila aktuální vědecké a etické trendy.

tumescence, cévní reakce na sexuální vzrušení, při které dochází ke zduření, zbytnění tkání pohlavních orgánů a prsních bradavek.

Ústav pro sexuální patologii Lékařské fakulty Univerzity Karlovy v Praze, viz Sexuologický ústav Lékařské fakulty Univerzity Karlovy v Praze.

Váchal Josef (1884–1969), český slovesný tvůrce, malíř, řezbář, grafik, sazeč a knihvazač. Byl inspirován symbolismem, dekadencí, secesí, expresionismem, alesoučasně středověkým uměním, barokním románem, spiritistickou literaturou, kramářskou písní a lidovou tvorbou. Přejímal postupy pokleslé a inzitivní literatury – užíval archaický jazyk, nediferencoval stylistické roviny lexika, porušoval logiku tradičního vyprávění. V jeho díle se stírají hranice mezi vysokým a nízkým uměním, sférou inzitivní a sofistikované tvorby a ospravedlňují kuriózní verze světa, prolínají se témata mystická a spirituální s erotickými. K vrcholům jeho tvorby patří *Krvavý román* (1924), *Koruna bludařstva, to jest Postyla kacírská* (1923–1926), *Ďáblova zahrádka aneb Přírodopis strašidel* (1924), *Šumava umírající a romantická* (1931) a *Receptář barevného dřevorytu* (1934), které představují syntézu jeho výtvarného a literárního úsilí. Jeho slovesná a výtvarná díla jsou invenční i v podání sexuálních a erotických témat. První z nich, erotické karty a erotická exlibris, vytvořil již v roce 1908 a dlouhodobě se věnoval rovněž fotografování aktů. Vrcholu v tomto směru zřejmě dosáhl v cyklu *Erotikové z roku 1922*, který představuje dvacet barevných naturalisticky pojatých kreseb se stručnými komentáři a dalších pět abstraktních kompozic. Sex a erotiku zde zobrazil sice v naturalistické, až pornografické podobě, ale s jasným sociálně-kritickým záměrem, jak explicitně zdůraznil v dovětku na jedenadvacáté kresbě: „*Erotikové. Cyklus dvaceti kreseb. Nakreslen v době aklerikalismu, mystiky a sociálních zápasů (třídních,) co vhodné zrcadlo současné lidské smečky, pohrdatelem lidských lžizákonů a lžimorálky J. Váchalem. Vršovice 1922.*“ Zřejmě z těchto důvodů zůstal soubor dlouho nezveřejněn – stalo se tak až v jedenadvacátém století, v roce 2001. Z dnešního pohledu se Váchalův soubor jeví jako jeden z nejosobitějších artefaktů erotického umění 20. století; v českém kontextu pak je Váchalovo erotikum srovnatelné s vystoupením avantgardy 30. let, spjatým zejména s aktivitami Jindřicha Štyrského (viz), jemuž ovšem předchází. Výrazové prostředky, formální postupy a komunikační strategie, které Váchal užíval a rozpracoval, korespondu-

jí s rétorikou postmoderny, formující se jako kulturní a umělecký proud od počátku šedesátých let 20. století. **viscerální obezita**, typická distribuce tuku u obézních stárnoucích mužů, kdy tuková tkáň je zmnožena v břišní krajině. Je to jeden z příznaků možného úbytku tvorby testosteronu („mužské klimakterium“). **vzájemný altruismus**, koncepce odvozená z počítačových her „něco za něco“, založená na přítomnosti genu oplácejícímu laskavostí za laskavost.

X-chromozom, jeden z pohlavních chromozomů zúčastněných na určení pohlaví. Žena má v somatické (tělní) buňce dva X-chromozomy, muž jen jeden.

Y-chromozom, jeden z pohlavních chromozomů zúčastněných na určení pohlaví. V mužské somatické buňce je jeden Y-chromozom, v ženské žádný.

yohimbin, rostlinný alkaloid, používaný jako afrodisiakum. Má sexuálně povzbuzující účinky, zejména u mužů.

9. O autorech

Zvěřina Jaroslav (18. 12. 1942, Třebíč), doc. MUDr., CSc., sexuolog a politik, docent a přednosta Sexuologického ústavu 1. lékařské fakulty Univerzity Karlovy a Všeobecné fakultní nemocnice v Praze. Jaroslav Zvěřina se narodil 18. prosince 1942 v Třebíči. V roce 1965 absolvoval Lékařskou fakultu Univerzity Karlovy v Hradci Králové. V letech 1965–1969 působil jako sekundární lékař v Psychiatrické léčebně v Havlíčkově Brodě, v letech 1969–1977 jako odborný lékař, psychiatr v Táboře. V roce 1977 se stal vědeckým pracovníkem Sexuologického ústavu 1. lékařské fakulty Univerzity Karlovy a Všeobecné fakultní nemocnice v Praze. Od roku 1989 je docentem sexuologie a přednostou Sexuologického ústavu 1. lékařské fakulty Univerzity Karlovy. Publikoval více než 120 odborných prací, řadu z nich v zahraničí, přispěl do několika monografií, skript a sborníků. Je autorem učebních textů a monografií: *Lékařská sexuologie* (Praha: H+H, 1992), *Lékařská sexuologie* (Praha: Schering AG, 1994), *O politice a sexualitě* (Praha: Medea, 1996). Je předsedou Sexuologické společnosti ČLS (od 1990) a prezidentem SPRSV (Společnost pro plánování rodiny a sexuální výchovu), členem mezinárodní IASR (International Academy of Sex Research), DGSW (Deutsche Gesellschaft für Sexualwissenschaft), čestným členem Polské sexuologické společnosti a držitelem pamětní medaile Univerzity Karlovy v Praze. Od listopadu 1989 se angažuje politicky. Za Občanskou demokratickou stranu byl v roce 1992 zvolen do Sněmovny národů Federálního shromáždění ČSFR, od roku 1996 je poslancem Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky, ve volebním období od roku 1998 zastává funkci před-

Doc. MUDr. Jaroslav Zvěřina, CSc. Foto: Archiv Sexuologického ústavu 1. lékařské fakulty Univerzity Karlovy a Všeobecné fakultní nemocnice v Praze.

sedý Výboru pro evropskou integraci Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky.

Adresa: Doc. MUDr. Jaroslav Zvěřina, CSc., Sexuologický ústav 1. lékařské fakulty Univerzity Karlovy a Všeobecné fakultní nemocnice, Karlovo náměstí 32, 120 00 Praha 2, telefon a fax: 02/24904609, e-mail: zverina@psp.cz / Internet: www.zverina.cz.

Malina Jaroslav (11. 4. 1945, Dolní Bučice u Čáslavi), prof. PhDr., DrSc., sociokulturní antropolog, archeolog a spisovatel, profesor a vedoucí Katedry antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Jaroslav Malina se narodil 11. dubna 1945 v Dolních Bučicích u Čáslavi. V roce 1967 absolvoval na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně obor archeologie. Na této univerzitě působí od dob svých studií, od roku 1995 jako profesor antropologie a od roku 1999 jako vedoucí Katedry antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity. V roce 1993 spoluzaložil Nadaci Universitas Masarykiana, stal se jejím předsedou, dále předsedou Výboru Ceny Karla Engliše a předsedou Výboru Ceny Nadace Universitas Masarykiana. Je zakladatelem a šéfredaktorem *Univerzitních novin*, které vycházejí od roku 1994, zakladatelem a editorem pěti nadačních knižnic – Beletrie, Heureka, Miscellanea, Osobnosti, Scientia, kde bylo dosud publikováno více než padesát svazků.

V odborné práci se zabývá tématy z oblasti experimentální a sociokulturní antropologie a archeologie, petroarcheologie a filozofie vědy. Publikoval u nás i v zahraničí mnoho vědeckých studií, esejů a knih: *Metody experimentu v archeologii*, 1980; *Archaeology Yesterday and Today*, 1990 (se Zdeňkem Vašíčkem); *Kámen a hlína jako ekofakt a artefakt ve vývoji životního prostředí*, 1991; *První císař*, 1994 aj. Vydal také vědecko-naučné knihy obracející se k záhadám dávné minulosti a lidské tvořivosti: *Vzpomínky na minulost aneb Experimenty odhalují tajemství pravěku*, 1982, 1992, *Zasáhli mimozemšťané a katastrofy do vývoje lidstva?*, 1988, *Obdivuhodný člověk: Úvahy o lidské tvořivosti*, 1991, *Dvacet nejvýznamnějších archeologických objevů dvacátého století*, 1991, *Jak vznikly největší monumenty dávnověku*, 1994 (s Pavlem Pavlem) aj. Zastihuje i za hranice vědecké a vědecko-naučné činnosti a projevuje se na poli beletrie: *Amor: Počítačový systém k automatickému generování milostných scén*, 1993; *Světová katastrofa a jiné povídky s neblahým koncem*, 1996; *Smrt profesora a jiné příběhy z univerzitního prostředí*, 1997 aj. Jeho vědecké a vědecko-naučné knižní publikace vyšly u nás a v cizině (Cambridge University Press, Electa, Mysl, Progress aj.) v celkovém nákladu více než půl milionu výtisků. Za svou práci obdržel Cenu rektora Masarykovy univerzity za vynikající vědecké dílo (1995, 1997), Cenu města Brna (1997) aj.

Prof. PhDr. Jaroslav Malina, DrSc. Foto: Anna Pecková.

Adresa: Prof. PhDr. Jaroslav Malina, DrSc., Katedra antropologie, Přírodovědecká fakulta, Masarykova univerzita, Vlnářská 5, 603 00 Brno, telefon, záznamník, fax: 05/43246305, e-mail: jmalina@sci.muni.cz.

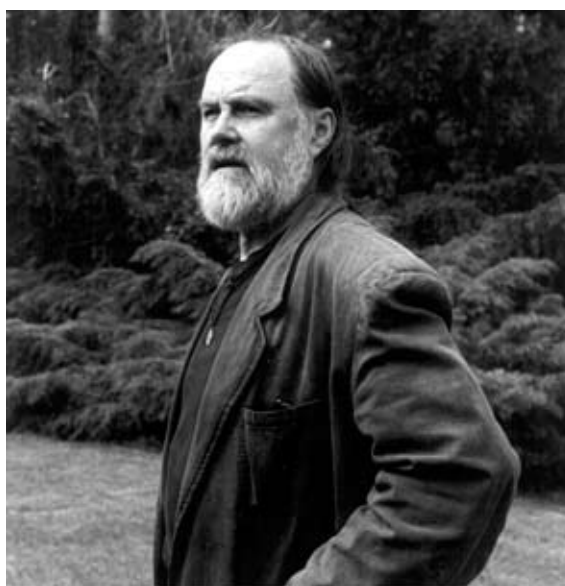

10. O autorovi výtvarných děl

Ovčáček Eduard (5. 3. 1933, Třinec), malíř, sochař.

Eduard Ovčáček se narodil 5. března v Třinci. V letech 1957–1963 studoval na Vysoké škole výtvarných umění v Bratislavě u profesora Petra Matejky. Jako host studoval v roce 1962 na Vysoké škole umělecko-průmyslové v Praze u profesora Antonína Kybala. Od roku 1993 je členem SVU Mánes v Praze.

Dílo: Ve své tvorbě se zabývá malbou, grafikou, koláží, plastikou, vizuální a konkrétní poezií, lettristickou fotografií, akcemi a instalacemi. Aspekt snadné komunikativnosti grafiky mezi lidmi ve světě byl důvodem, že se mu grafika stala prvořadým médiem od nástupu na zprvu neoficiální slovenskou výtvarnou scénu. Byl spolu s grafikem Milošem Urbáskem iniciátorem vzniku nezávislé bratislavské skupiny umělců Konfrontace (1960), která prosazovala abstraktní umění – informel na Slovensku. V letech 1959–1968 se soustavně věnoval rozvíjení techniky strukturální grafiky a malby. Po ustavení Klubu konkrétistů (1967), jehož je spoluzakladatelem, se začal programově věnovat serigrafii. Technika serigrafie se počátkem šedesátých let prosadila a významně ovlivnila tvorbu nastupující generace umělců pop-artu a op-artu ve Spojených státech amerických a v západní Evropě. Technika serigrafie zaujala i Eduarda Ovčáčka, který do svých kompozic v kontextu písma a staronových znaků zařadil i figuru. Výtvarné možnosti serigrafie rozšířil zejména v posledních letech v souvislosti s počítačovou technikou. V současnosti se intenzivněji zabývá též instalacemi a akcemi s ohnivými lany. Bohatý je i Ovčáčkův tematický rejstřík, který charakterizuje odkrývání zejména podpovrchových vrstev „lidského

Prof. akademický malíř Eduard Ovčáček. Foto: Standa Vaněk.

přírodopisu“, včetně nejrůznějších projevů lidského sexuálního a erotického chování: sem náleží například objevné výtvarné inspirace díly slavných autorů erotické literatury Donatiena-Alphonse-Françoise markýze de Sade nebo Alfreda Jarryho ... „Eduard Ovčáček nemusel čekat na letošní dvěstěpadesáté výročí narození slavného revolučního bořitele mravních konvencí markýze de Sade, aby mohl vystavit díla se sadovskou inspirací. Zabývá se tím již řadu let. Svědčí o tom seriál kreseb, který volně doprovází klasické Sadovo dílo 120 dnů Sodomy. Kresby vznikaly v letech 1982–1984, aby pak pokračovaly dalšími a dalšími díly sadovské ražby až do dneška. Když jsem loňského roku zhlédl v Paříži

velkou sadovskou výstavu, která od archivního materiálu přes četné ohlasy u surrealistů šla k současným autorům, řekl jsem si, že tam něco podstatného chybělo – a byla to právě díla Eduarda Ovčáčka. V koncertu mezinárodní sadologie, které nejednou chyběl ostrý náboj vlastní původci myšlenky, by se náš malíř jistě vyznamenal. Jsem přesvědčen, že kdyby se markýz dnes probudil ze svého stosedmdesátišestiletého věčného snu – o čem sní, jistě si dovedeme představit, pak by asi našel zalíbení právě v Ovčáčkových kresbách a obrazech. [...] Svými sadovskými díly napsal Eduard Ovčáček nejen poutavou kapitolu významného a osobitého proudu české výtvarné grotesky, ale také prokázal, jak originálními uměleckými činy můžeme i my zasáhnout do světové významného kulturního dění. Právě proto, že dovedeme využít situací a podnětů tak beze zbytku našich a domácích“ (Jan Kříž, *Eduard Ovčáček / Kresby*. Katalog výstavy – Malá galerie Nakladatelství Československý spisovatel, Praha 1, Národní třída 9. 24. července až 10. srpna 1990).

V roce 1995 vydal Eduard Ovčáček v nakladatelství Trigon v Praze antologii své konkrétní a vizuální poezie *Lekce velkého A*, kterou odborným textem doprovodili Arsén Pohribný a Jiří Valoch.

Eduard Ovčáček se věnuje i pedagogické činnosti. V letech 1963–1968 učil grafické techniky na Univerzitě Palackého v Olomouci. V současnosti je profesorem Ostravské univerzity, kde na Katedře výtvarné tvorby Pedagogické fakulty vede Ateliér volné a užité grafiky. Souhrnné hodnocení dosavadního díla zachy-

tuje monografie Jana Kříže *Eduard Ovčáček: Tvorba z let 1959–1999* (Gema Art, Praha 1999).

Symposia a výstavy: Poprvé samostatně vystavoval v Galerii na Karlově náměstí v Praze v roce 1966. Zúčastnil se mnoha mezinárodních výstav a symposií. V této době organizuje serigrafické workshopy na půdě Ostravské univerzity.

Zastoupení ve sbírkách: Je zastoupen ve veřejných i soukromých sbírkách u nás i v zahraničí.

Ocenění: Získal řadu ocenění zejména v oboru volné grafiky u nás i v cizině. Z posledních let to byla zejména Grand Prix hlavního města Prahy v I. ročníku mezinárodního trienále grafiky Inter-Kontakt-Grafik, Praha – Krakov (1995), prestižní cena Vladimíra Boudníka za rok 1998, která se uděluje v Praze v rámci akce „Grafika roku“ a 1. cena města Namuru v Belgii na mezinárodní výstavě u příležitosti 100. výročí úmrtí Féliciena Ropse (1998).

Eduard Ovčáček je výtvarným spoluautorem projektu *Kruh prstenu: Světové dějiny sexuality, erotiky a lásky od počátků do současnosti v reálném životě, krásné literatuře, výtvarném umění a dílech českých malířů a sochařů inspirovaných obsahem této knihy*.

Adresa: Prof. akad. mal. Eduard Ovčáček, Ateliér volné a užité grafiky Katedry výtvarné tvorby Pedagogické fakulty Ostravské univerzity, Podlahova 3, 709 00 Ostrava-Mariánské hory, telefon: 069/6626767 (16, 13); Pod Výhonem 5420, 722 00 Ostrava-Třebovice, telefon: 069/6964334, mobil: 0606/439853.

11. Rozvolnění problému

Josef Váchal: *Krvavý román*

(1924)

Josef Váchal (1884–1969) patřil k nejsvráznějším osobnostem českého kulturního života své doby. V Praze se vyučil knihařem (1902), poté získal výtvarné vzdělání na soukromých školách. Žil a tvořil v ústraní. Jeho slovesná i výtvarná tvorba – dobovou uměleckou kritikou přehlížená a podceňovaná – se ubírala mimo hlavní proudy oficiálního umění. Teprve na samém konci Váchalova života se zvedá vlna zájmu o jeho dílo a trvá dodnes. Nakladatelství Paseka, které od roku 1990 postupně vydává Váchalovu knižní tvorbu, předkládá širší veřejnosti i práce zcela neznámé. Autor si totiž svá slovesná díla ilustroval, sázel a vázal sám a vydával je pouze v několika číslovaných bibliofilských výtiscích.

Váchalova knižní tvorba představuje originální syntézu významných moderních slovesných a výtvarných směrů první třetiny 20. století – syntézu slovesné, grafické, typografické, sazečské a knihvazačské činnosti. K vrcholům jeho tvorby patří vedle *Krvavého románu* (1924) zejména *Koruna bludařstva, to jest Postyla kacířská* (1923–1926), *Ďáblova zahrádka aneb Přírodopis strašidel* (1924), *Šumava umírající a romantická* (1931) a *Receptář barevného dřevorytu* (1934). Autor ve svých slovesných dílech přejímá se sveřepou důsledností postupy pokleslé a inzitní literatury – užívá archaický jazyk, nediferencuje stylistické roviny lexika, porušuje logiku tradičního vyprávění (mimo jiné tím,

že vypráví příběhy, kterým chybí začátek, započaté příběhy nedokončí anebo pracuje s fabulačními skoky).

Zájem o Váchalův odkaz je podněcován vývojem evropské kultury poslední třetiny 20. století. Výrazové prostředky, formální postupy a komunikační strategie, které autor užíval a rozpracovával, totiž pozoruhodně korespondují s rétorikou postmoderny, formující se jako kulturní a umělecký proud od počátku šedesátých let. V jeho dílech jsou se značným předstihem dosahovány cíle postmoderny: jednak se v nich stírají hranice mezi vysokým a nízkým uměním, sférou inzitního a sofistického, krásou a ošklivostí, pravdou a lží, ctností a neřestí, jednak se v nich budují a ospravedlňují kuriózní verze světa, umožňující vznik odlišných interpretací, a tudíž i konceptů světa.

Josef Váchal se dlouhodobě zajímal o mystiku a okultismus. Byl přitahován tajemnými, rozumem nevysvětlitelnými jevy a hrůzostrašnými příběhy. Ve své tvorbě využil a zpracoval řadu namnoze protichůdných, ne-li vylučujících se podnětů. Inspiroval se barokním spiritualismem, kramářskou písní, brakovou literaturou i secesním dekorativismem a symbolismem. Jeho tvorba se sblížila s expresionismem, dospěla – relativně nezávisle na francouzských surrealistech – rovněž k metodě psychického automatismu. Východiskem Váchalovy slovesné i výtvarné tvorby se stal secesní model kultury.

Účinnými zbraněmi Váchalových výpadů proti „slušné“ společnosti profitujících umělců, měšťáků a socialistů jsou ironie, sebeironie a mystifikace. Ve svrchované míře je využívá v *Krvavém románu*, tedy díle, které opatřil 79 dřevoryty a „vysázel bez rukopisu, vy-

tiskl během osmi set hodin a vydal v 17 exemplářích“ (Váchal 1990, s. 304). Na obhajobu *Krvavého románu* uvádí, že ctnostné dívky již existují pouze v této žánrové oblasti; naopak v současné „literatuře nemají dívky příčin a příležitosti podjímati se tak nehorázných neb romantických zkoušek; dojdou štěstí i s obyčejným pitomcem, má-li jen dobré postavení, neb socialistickou legitimaci v kapse“ (Váchal 1990, s. 30).

Je obtížné rozhodnout, co autor myslí ve svých dílech vážně a co zlehčuje, co vychází z reality a co je výsledkem jeho obžerné obrazotvornosti, co je součástí jeho životního programu a co produktem nekontrolovaného psychického automatismu či komunikačních her. Při dorozumívání se s jeho díly působí důvěrohodně každá z uvedených možností. Váchalovy slovesné výkony lze chápat jako projev rafinované stylizace do polohy jazykové neobratnosti i jako důsledek autora jazykového citu, jako parodii pokleslé i odborné literatury i jako pouhou simulaci žánrových postupů pokleslé literatury. Tato (postmoderní) otevřenost – řečeno jazykem poststrukturalistických teoretiků – patří ke konstrukčním principům Váchalovy poetiky.

Všechny tyto tendence se prosazují v *Krvavém románu*, jehož součástí je také rozsáhlý parodický odborný úvod do dějin krvavého románu. Jedna z postav

románu, slečna Kocourková, zde vyčítá (v „Kapitole XXXXII“, Váchal 1990, s. 248–255) jiné románové postavy, redaktoru Pasekovi, chyby v textu, který vymýšlí a sází. Paseka, jenž má výrazné rysy autora samotného, však odmítá pomoc při korekturách. Prohlašuje, že dělat korektury se kvůli šesti mizerným předplatitelům nevyplatí. Kocourková je zvědavá, jak dílo bude dále pokračovat. Redaktor jí (a současně i čtenáři) dává na vědomí, že na dokončení rozehraných příběhů potřebuje dalších 3 700 stran. Slečna Kocourková, která připomíná Váchalovu žačku, přítelkyni i družku Annu Mackovou, ovšem odmítá tento projekt dále finančně podporovat a Paseka čtenáři „oznamuje“, že bude nucen román dokončit na dvou arších, které mu zbývají. Součástí Váchalovy vypravěčské hry se čtenářem je mimo jiné i skutečnost, že tiskové chyby, o kterých literární postavy mluví, se v textu románu na uvedených stránkách skutečně objevují a že autor příběh na dvou závěrečných arších ukončí.

Jako směs absurdity, naivity, extravagance, mystifikací a parodií se jeví následující ukázka, ve které se sblíží mladý malíř Fragonard a prostitutka Klára. Josef Váchal konstruuje postavu ctnostného Fragonarda jako jednu ze svých autostylizací-karikatur v *Krvavém románu*.

Krvavý román

Kapitola XXV.

Odhalené tajemství

Když ta překrásná panna v tom bordelu nevinného Fragonarda do svého pokojíku uvedla, tu vrhl se jí tento umělecky cítící a cudný mladík k nohám a počal jí vyznávati lásku.

Tě dívce to nebylo nikterak nemilé, protože byla zvyklá slychat od těch ožralých hostů jen samá sprostá slova.

Ten mladík se jí líbil a bylo viděti, že ta svá slova myslí vážně.

Když pak ještě jí ujistil, že povede-li se mu ten obraz, že jí pak za choť pojme a šťastnou manželkou udělá, nebude-li proti tomu ovšem ničeho namítati, tu se déle již nezdržela a padla Fragonardovi kolem jeho krku.

Slzy bohaté co hrachy kropily dávno nemytou zem nevěstince.

Také Fragonard silně štkal.

Jen tak se mohlo státi, že při tom silném pláči neslyšeli křik dole vražděných Apači nevěstek.

Když se oba dva dosyta vyplakali, posadivše se vedle sebe na měkké lehátko, na sebe se usmívali.

„Miláčku, rci mi, jak tebe mám nazývati a jak se zůveš?“ Tak tázala se ta nevěstka Fragonarda.

Když on jí své jméno pověděl, ona se mu přiznala, že je cizinkou a že pochází z Nuslí, v départementu pražském.

Fragonard byl na to pyšným, že jeho miláček pochází z dalekých krajin, i políbil jí bělostné čílko její.

Ta dívka musela skutečně z jiných zemí a končin pocházeti, jak tomu její silně opálená snědá tvář nasvědčovala.

„Smím k tobě blížeji si přisednouti, drahoušku?“ zašveholila něžným hláskem Klára, tak se totiž ta dívka jmenovala, sedajíc svému milenci na klín.

S radostí pokynul jí Fragonard, nepřestávaje svůj zrak do ní nořiti.

On byl láskou celý zmaten a nevěděl čemu se má více podivovati, zda její sněhobílé a čisté duši nebo prádlu.

Josef Váchal, *Plán elementální (Plán vášní a pudů)*, 1904–1907, kresba tuší, akvarel a pastel na lepence, 35,9x52,5 cm, uloženo: Památník národního písemnictví, Praha.

On byl zjevem toho andílka celý rozpálen a musel svou vášeň násilím zadržovati.

Jako čestný muž nesměl svému chtíči vyhověti, aby ta ctnostná panna si o něm nepomyslela, že je také nějaký chlípník.

A též jako umělec, nyní když před tak důležitým dílem stál, jakým bylo vymalování obrazu mariánského, nesměl svůj ideál znesvětit nějakou smilnou myšlénkou nebo dokonce činem.

Také jeho rozum mu chladně pravil, aby té dívky se z jistých důvodů varoval, aby po tom svém tělesném styku s ní nějak ne onemocněl, zvláště když viděl, že má červené oči a že jí z nich stále teče.

On mohl se lehce od té dívky nakaziti nějakým výtokem, nebo mu při nejmenším mohly vyskákat na těle boule.

Podobné nemoci on dobře znal, protože jednou podle takového ubožáka, který byl stížen francouzskou nemocí, obraz svatého Joba se vředy maloval pro jednu kapli.

Musel tedy sebrati veškerou morální sílu, by tomu pokušení nepodleh.

Skutečně se mu to podařilo, když byl studený syfon si stríknul za krk.

Ta dívka musela jeho zoufalý duševní zápas pozorovati.

S cudným a nevinným úsměvem v líci naklonila se k Fragonardovi a pravila:

„Kterak se zmítáš v trapných obavách, drahoušku! Proč jenom tak sám sebou se bez důvodu hněteš, až bych tobě vše vyložila, že jsem dosud panna, nečekáš! Já tebe znovu, nejdražší Fragonarde, ujišťuji, že jsem posaváte poctivost svojí ani v tomto brlohu neztratila a za to můžu jenom tomu svému výtoku z očí co děkovati, že si na mně žádný chlap dosud nic zlého neopovážil. Tys jistě milouši, vid', myslel, že mám nějakého couravého tripla, když mě tak ty oči stále bryndají, ale v pravdě se velice mýlíš. Já si ty oči schválně každého dne cibulí a starýma punčochama natírala, jen aby se mi zarosily a žádní hosté se mnou proto na pokoj nešli, domnívající se, že jsem nakažená. Jenom tak jedině jsem mohla poctivost svou zachrániti, neboť jsem vždy věřila, že mně přec někdo šlechetný z tohoto hampeyzu vy-

svobodí, kam jsem tak ošemetným způsobem se dostala.“

Slyše ta slova šlechtný Fragonard, cítil se zahanben, že tu nevinou nevěstku tak podezřívá.

On musel jí co zadostiučinění dáti na jevo, že slovům jejím plně věří a že jí neprávem prve podezřívá.

To ujištění nápravné mohl jí dáti vášnivým spojením se s ní a ohnivou láskou.

Zdalo se, že také Klárka na to už čeká, aby jí zpit láskou na měkké lehátko strhnul.

Leč ta jeho dřívější nezřízená žádost více se nedostavovala a též jeho chtíč valně vychladl od té doby, co se tím syfonem polil.

Musel se tedy spokojiti tím, že jí krk a i záda nespočetnými polibky pokryl.

Aby jí však alespoň nějakou radost učinil, počal jí recitovati Macharovu Magdalenu.

Klárka to radostně poslouchala, neboť ten básník byl její krajan.

Váchal, Josef (1990): *Krvavý román: Studie kulturně a literárně historická*. Edice Knihy Josefa Váchala, svazek 1. Praha: Paseka, s. 176–179.

(Medailon Josefa Váchala napsal a ukázkou z jeho díla vybral Jiří Paavelka – In: Malina, Jaroslav, ed. [2000]: *Kruh prstenu: Světové dějiny sexuality, erotiky a lásky od počátků do současnosti v reálném životě, krásné literatuře, výtvarném umění a dílech českých malířů a sochařů inspirovaných obsahem této knihy. III. svazek („Český svět“)*. Brno: Nakladatelství a vydavatelství NAUMA, s. 223–227.)

Edice Scientia je projektem Nadace Universitas Masarykiana (vzniklé na půdě Masarykovy univerzity v Brně) uskutečňovaným ve spolupráci s dalšími institucemi. Přináší původní vědecké monografie zásadního významu s mezinárodním dosahem; je otevřena autorům zejména z akademické obce Masarykovy univerzity, ale i autorům z jiných škol a vědeckých ústavů u nás a v zahraničí.

Edici řídí Jaroslav Malina (předseda), Josef Bejček, Pavel Bravený, Josef Kolmaš, Jan Novotný, Jiří Pavelka, Eduard Schmidt, Miloš Štědroň, Jiří Vorlíček, Josef Zeman, Jiří Zlatuška.

Dosud vyšlo:

- Miloš Štědroň, *Leoš Janáček a hudba 20. století* (1998).
Jaroslav Malina, ed., *Kruh prstenu: Láska v životě a literatuře světa srdcem a rukama českých malířů a sochařů*, I. svazek. Pracovní preprint knihy (1999).
Josef Unger, *Život na lelekovickém hradě ve 14. století: Antropologická sociokulturní studie* (1999).
Jaroslav Malina, ed., *Kruh prstenu: Láska v životě a literatuře světa srdcem a rukama českých malířů a sochařů*, II. svazek. Pracovní preprint knihy (2000).
Jaroslav Malina, ed., *Kruh prstenu: Světové dějiny sexuality, erotiky a lásky od počátků do současnosti v reálném životě, krásné literatuře, výtvarném umění a dílech českých malířů a sochařů inspirovaných obsahem této knihy*, III. svazek. Pracovní preprint knihy (2000).
Jaroslav Malina, ed., *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie*. 1. Jiří Svoboda, *Paleolit a mezolit: Lovecko-sběračská společnost a její proměny* (2000); 2. Jiřina Relichová, *Genetika pro antropology* (2000); 3. Jiří Gaisler, *Primatologie pro antropology* (2000); 4. František Vrhel, *Antropologie sexuality: Sociokulturní hledisko* (2002); 5. Jaroslav Zvěřina – Jaroslav Malina, *Sexuologie pro antropology* (2002).
Břetislav Vachala, *Nejstarší literární texty v nekrálovských hrobkách egyptské Staré říše* (2000).

Připravované svazky:

- Jaroslav Malina, ed., *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie*.
Marie Pardyová, *Raně křesťanské sarkofágy*.
Vladimír Preclík, *Paměť sochařského portrétu*.
Josef Zeman, *Přírodní karbonátové systémy*.

V rámci řady – Jaroslav Malina (ed.): *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie: Modulové učební texty pro studenty antropologie a „příbuzných“ oborů* dosud vyšlo:

1. Jiří Svoboda, *Paleolit a mezolit: Lovecko-sběračská společnost a její proměny* (2000).
2. Jiřina Relichová, *Genetika pro antropology* (2000).
3. Jiří Gaisler, *Primatologie pro antropology* (2000).
4. František Vrhel, *Antropologie sexuality: Sociokulturní hledisko* (2002).
5. Jaroslav Zvěřina – Jaroslav Malina, *Sexuologie pro antropology* (2002).